

TEORIJA IN PRAKSA

5/1997

DRUŽBOSLOVNA REVILJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXIV št. 5
September - oktober 1997, UDK 3,
ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

Tisk: Jože Moškrič

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory
Board

Marjan Brezovšek, Ljubica Jelušič,
Maco Jogan, Stane Južnič, Andrej
Kirn, Zdravko Mlinar (predsednik),
Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič,
Niko Toš, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board

Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija),
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska)
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBR-International Bibliography
of Book Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://www.uni-lj.si/~fd_tip/index.html)

Naročnina za II. polletje 1997
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike
4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo R. Slovenije.
Po mnenju Ministrstva za kulturo RS šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.
Poštnina plačana v gotovini.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXIV, št. 5, str. 761-912

Ljubljana, september-oktober 1996

ČLANKI

MIRO CERAR: Položaj in vloga predsednika Republike Slovenije	763
FRANCE ČERNE: Sodobni intelektualec - funkcija, čas in družba	782
MITJA ŽAGAR: Asimetrije	793

MARKETING

ZLATKO JANČIČ: Lastniki organizacijske skupnosti	808
STANKA SETNIKAR-CANKAR: Ekonomski vidiki sprememb v delovanju javnega sektorja	820
BOŠTJAN ANTONČIČ: Benchmarking v Sloveniji	835
RENATA ZUPANC-GROM: Ocena možnosti in potrebe po uvedbi marketinga v javnih šolah	849

OSAMOSVAJANJE IN POVEZOVANJE

DUŠKA KNEŽEVIČ HOČEVAR: Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru	868
SRNA MANDIČ: Osamosvajanje, kompleksnost in "policy mreže"	874
FRANCE VREG: Skrite čeri "povezovanja" v evropskem prostoru	878
VLADIMIR-BRACO MUŠIČ: Prostor v novih pogojih	882
ANDREJ KIRN: Okoljski problemi kot pritisk za povezovanje in izziv državni suverenosti	890
PETER GULIČ: Ekspident za razumevanje blagodejnih dosežkov sodobne civilizacije	893

STROKOVNA SREČANJA

DANICA DOBROVC, BARBARA ŽVOKELJ: Socialni problemi in njihove politične posledice v srednjeevropskih družbah	900
--	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

STJEPAN G. MEŠTROVIČ: Postemotional Society (Peter Stankovič)	903
TEJA OBLAK: Novinarska etika dolžnosti (Melita Poler)	905

AUTHOR'S SYNOPSES

908

CONTENTS

ARTICLES

MIRO CERAR: Status and Role of the President of the Republic	763
FRANCE ČERNE: The Modern Intellectual: Functions, Time and Society	782
MITJA ŽAGAR: Asymmetry	793

MARKETING

ZLATKO JANČIČ: Owners of Organisational Communities	808
STANKA SETNIKAR-CANKAR: Economic Aspects of Changes in the Performance of the Public Sector	820
BOŠTJAN ANTONČIČ: Bench-marketing in Slovenia	835
RENATA ZUPANC-GROM: The Evaluation of the Possibility and the Need of Introducing Marketing into Public Schools	849

AUTONOMY AND CONECTEDNESS

DUŠKA KNEŽEVIČ HOČEVAR: Autonomy and Conectedness in the European Space	867
SRNA MANDIČ: Attaining Independence, Complexity and "Policy Networks"	868
FRANCE VREG: Hidden Traps of Linking Into the European Arena	874
VLADIMIR-BRACO MUŠIČ: Space Under New Conditions	878
ANDREJ KIRN: Environmental Issues as a Pressure for Linkage and a Challenge to State Sovereignty	882
PETER GULIČ: Understanding the Benevolent Achievements of Modern Civilisation	890
	893

EXPERT MEETINGS

DANICA DOBROVC, BARBARA ŽVOKELJ: Social Problems and Their Political Consequences in Central European Societies	900
---	-----

PRESENTATION, REVIEWS

STJEPAN G. MEŠTROVIČ: Post-emotional Society (Peter Stankovič)	903
MELITA POLER: Journalism Ethics (Teja Oblak)	905

AUTHORS' SYNOPSES

908

Miro CERAR*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKPOLOŽAJ IN VLOGA PREDSEDNIKA
REPUBLIKE SLOVENIJE

Povzetek. Čeprav je predsednik Republike Slovenije voljen neposredno, kar je formalno element (pol)predsedniškega sistema, pa iz celote slovenske ustavne ureditve izhajajo, da ima Slovenija parlamentarni sistem, v katerem je težišče političnega odločanja v sferi parlamenta in vlade. Predsednik ima pretežno reprezentativne, protokolarne in iniciativne funkcije, zaradi česar je njegova politična vloga relativno šibka. Kljub temu pa si lahko v okviru javnega nastopanja in preko različnih neformalnih oblik delovanja predsednik republike zagotovi veliko avtoriteto in močan vpliv na politično dogajanje. Vendar pa je od prvih predsedniških volitev minilo le pet let, zato bo šele prihodnost resnično pokazala, do kje lahko realno seže predsednikov vpliv in ali je nova ustavna ureditev v tem pogledu ustrezna. **Ključni pojmi:** predsednik republike, polpredsedniški sistem, parlamentarni sistem, skupščinski sistem, vlada, državni zbor.

763

Uvod

Ali ima Slovenija parlamentarni ali polpredsedniški sistem?

V Sloveniji se državna oblast po klasičnem vzorcu deli na zakonodajno, izvršilno in sodno.¹ Zakonodajno oblast izvaja parlament, ki je sestavljen iz državnega zbora kot splošnega predstavniškega doma, in državnega sveta, kot interesnega predstavništva z zelo omejenimi pristojnostmi. Izvršilna funkcija oblasti se deli med predsednika republike in vlado (t.i. dualizem izvršilne oblasti). Sodno oblast izvajajo sodišča in deloma ustavno sodišče, ki presoja ustavnost in zakonitost pravnih aktov ter odloča o ustavni pritožbi in o nekaterih drugih zadevah.²

* Mag. Miro Cerar, asistent na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in svetovalec za ustavna vprašanja v Državnem zboru Republike Slovenije.

¹ V slovenski ureditvi se načelo delitve oblasti pri razmerju med parlamentom in vlado kaže bolj kot "sodelovanje oblasti" ("power sharing"), kar je tipična značilnost parlamentarnega sistema (Sartori 1994: 101), medtem ko sta položaj in delovanje predsednika države v večji meri "ločena" ("separated") od parlamenta in vlade.

² Temeljne značilnosti navedenih vej oblasti in njihovih medsebojnih razmerij v Republiki Sloveniji so predstavljene npr. v Grad, Kaučič, Ribičič, Kristan 1996: 91-239; Rupnik, Cijan, Grafenauer 1994: 117-228, 243-259, 293-308; Grad 1992: 137-149; Ribičič 1992: 173-183; Ribarič 1992: 184-188; Krivic 1992: 189-201.

Na splošno je v Sloveniji, tako v strokovnih in političnih krogih, kot tudi v javnosti, uveljavljeno prepričanje, da ima Slovenija *parlamentarni sistem*, v katerem je težišče političnega odločanja v sferi parlamenta in vlade. Tudi v Sloveniji se je, podobno kot v drugih srednje in vzhodnoevropskih državah v tranziciji (z izrazito izjemo Rusije) izkazalo, da so (p)ostale formalne pristojnosti parlamenta zelo močne, kajti v vseh teh državah so zakonodajna telesa nenaklonjena omejevanju lastnih pristojnosti nasproti izvršilni oblasti (Zielonka 1994, 90). Za razliko od "čistega parlamentarizma", ki so ga izbrale nekatere države (Albanija, Belorusija, Češka, Estonija, Madžarska, Latvija in Slovaška), sodi slovenska ureditev bolj v razred "ostalnih parlamentarizmov z direktno voljenim predsednikom", kamor sodijo tudi Bolgarija, Litva, Poljska, Romunija in Ukrajina (ibid.), pri čemer pa je vloga neposredno voljenega predsednika republike v Sloveniji relativno majhna. To velja predvsem za predsednikove pravno določene pristojnosti, kajti podobno kot npr. v Bolgariji, je (lahko) dejansko njegova moč tudi večja kot izgleda na papirju (Bugarič 1997, 138).

Slovenski predsednik države ima pretežno le državniške reprezentativne in protokolarne funkcije oziroma pristojnosti. Ker pa je voljen neposredno in to le za določeno obdobje, je v skladu z nekaterimi definicijami polpredsedniških sistemov, kot je npr. Elgiejeva (1997) zgolj formalna (re)definicija takšnih sistemov, slovensko ureditev mogoče uvrstiti celo med polpredsedniške sisteme, saj izpolnjuje za to oba ključna formalna pogoja: "popularly-elected fixed-term president."⁵ Vendar pa tudi Elgi opozarja, da obstaja v teoriji več različnih definicij polpredsedniškega sistema, med katerimi nobena ne more že zgolj sama po sebi zanesljivo odraziti značilnosti posameznega političnega sistema.

V nadaljevanju se ne osredotočam toliko na vprašanja ustrezne klasifikacije, čeprav tudi temu namenjam nekaj pozornosti, pač pa predvsem na samo naravo in značilnosti položaja in vloge predsednika republike v kontekstu ustavnega in političnega sistema Republike Slovenije.

Nacionalna osamosvojitve in prvo konstituiranje predsednika republike, parlamenta in vlade

Slovenija je postala neodvisna država in sprejela novo ustavo leta 1991. Nove institucije oblasti kot so predsednik republike, vlada in državni zbor je zato mogoče ocenjevati le z vidika tega kratkega obdobja - prva vlada se je konstituirala s sprejemom ustave, prvi državni zbor in predsednik republike pa sta bila izvoljena šele v decembru leta 1992. Slovenija se nahaja v začetnem obdobju uveljavljanja nove institucionalne zgradbe, zaradi česar bodo pravila politične igre, ki se sedaj oblikujejo med predsednikom, parlamentom in vlado verjetno v veliki meri odločilna za prihodnje delovanje in razmerja med temi akterji.

⁵ Elgie predstavlja in kritično obravnava Duvergerjeve in številne druge opredelitve polpredsedniškega sistema, pri čemer v izogib nesporazumom sklepno predlaga povsem formalno (re)definicijo takšnega sistema: "A semi-presidential regime is one in which a popularly-elected fixed-term president exists alongside a prime minister and cabinet who are responsible to parliament." (v: Elgie 1997: 13).

Prvemu predsedniku Republike Slovenije v decembru 1997 poteče petletni mandat, državni zbor je bil drugič izvoljen konec leta 1996, do sedaj pa so se zamenjale tri vlade. Glede predsednika republike se je izkazalo, da so njegove ustavne pristojnosti v normalnih razmerah relativno šibke ter so pretežno, ne pa izključno, reprezentativne in protokolarne. Vendar pa je predsednik Milan Kučan uspel v zadnjih petih letih na neformalni ravni uveljaviti svoj velik politični vpliv in s tem tudi relativno veliko popularnost med slovenskimi državljani. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da predsednik zaradi skromnih ustavnih pristojnosti ne nosi neposredne odgovornosti za večino pomembnejših političnih odločitev, kar bistveno zmanjšuje možnosti kritike nasproti njemu. Kritičen odnos volivcev do političnih institucij, ki je v časih tranzicije tako zaradi subjektivnih kot tudi objektivnih vzrokov praviloma zelo intenziven, se tako bolj usmerja zoper vlado in parlament ter še posebej zoper politične stranke.

Mednarodna primerjalna raziskava zaupanja v institucije kaže,⁴ da je med državljani srednje in vzhodnoevropskih držav v letu 1995 zaupanje v institucije na splošno bistveno nižje kot v zahodnoevropskih državah. To velja še posebej glede zaupanja v politične institucije. V tem okviru je primerjalno gledano v Sloveniji zaupanje v vlado, parlament in predsednika republike v povprečju bistveno višje kot v drugih državah iz navedenega kroga.⁵ V Sloveniji sami pa zaupanje v politične institucije v obdobju od leta 1991 do 1996 konstantno upada. Ta negativni trend je izrazit še posebej pri političnih strankah, pa tudi pri državnem zboru in vladi, nekoliko blažji pa je pri predsedniku republike.⁶

V začetnem obdobju uveljavljanja demokracije, t.j. od leta 1992 dalje, ni prihajalo v Sloveniji do nikakršnih izrednih razmer ali situacij, ki bi dopuščale in terjale uporabo izrednih pristojnosti predsednika republike (npr. izdajanje uredb z zakonsko močjo) ali bi terjale nadomeščanje kateregakoli od visokih funkcionarjev (predsednika republike, predsednika državnega zbora in predsednika vlade). Institut konstruktivne nezaupnice, ki ga je slovenska ustava povzela po nemški ustavni ureditvi, praviloma onemogoča vladne krize. V primeru po parlamentarnih volitvah novembra leta 1996, ko zaradi pat pozicije v 90-članskem državnem zboru več mesecev ni bilo mogoče sestaviti vlade, pa je prišla do izraza vloga predsednika republike, ki ima pristojnost prvega predlagatelja kandidata za predsednika vlade.

⁴ Rose, R., Haerpfer, Ch.: *New Democracies, Barometer IV: A10-Nation Survey, Studies in Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow, 1996* - navajam po Toš 1996: 649-650.

⁵ Znotraj kroga srednje in vzhodnoevropskih držav je npr. zaupanje v vlado najvišje v Sloveniji (43%) in na Češkem (43%), ki jima sledijo Bolgarija (36%), Hrvaška (36%), Slovaška (30%), Romunija (26%), Poljska (21%), Madžarska (18%), Belorusija (15%) in Ukrajina (15%) - povprečje 18%. Zaupanje v parlament je najvišje na Hrvaškem (30%) in Sloveniji (27%), sledijo pa jima Bolgarija (26%), Slovaška (25%), Romunija (25%), Poljska (24%), Češka (23%), Madžarska (22%), Belorusija (13%), Ukrajina (11%) - povprečje 22%. Daleč najvišje zaupanje v predsednika republike obstaja v Sloveniji (58%), ki ji sledijo Hrvaška (51%), Romunija (48%), Belorusija (38%), Bolgarija (38%), Madžarska (37%), Češka (36%), Ukrajina (31%), Poljska (29%) in Slovaška (26%) - povprečje 39% (glej *ibid.*).

⁶ V Sloveniji je zaupanje v politične stranke v obdobju od leta 1991 do 1996 s slabih 12% upadlo na zgolj 4%. Zaupanje v državni zbor se je v tem obdobju s 37% zmanjšalo na 11%, zaupanje v vlado s 43% na 29% in zaupanje v predsednika republike z 68% na 40% (podrobneje Toš 1996: 651-654).

Predsednik republike nima nobene pomembnejše vloge v zakonodajnem postopku in v procesu oblikovanja politike države, kar vse je v pristojnosti državnega zbora in vlade. Zaenkrat takšna omejena vloga predsednika republika v javnosti ali v strokovnih krogih ne sproža pomislekov, kar dokazuje, da se je ustavni koncept v tem pogledu doslej izkazal kot splošno sprejemljiva rešitev.

Zgodovinski dejavniki in nedavni dogodki, ki so vplivali na vzpostavitev novega sistema

Zgodovinski dejavniki in vplivi na nastanek in razvoj republike

Kljub temu, da Slovenija v svoji večstoletni zgodovini vse do leta 1991 ni bila nikoli samostojna država, pa je v vsem tem času kot del širših (državnih) tvorb razvijala svoje predstavniske institucije. Kljub različnim nihanjem v razvoju je mogoče reči, da je imela Slovenija že do začetka 20. stoletja bogato tradicijo predstavniskih sistemov in demokratičnih izkušenj. Razvojna linija in nihanja ustrezajo splošnemu razvoju predstavniskih sistemov v širših predelih Evrope (Vilfan 1995, 22).

Svojega prvega predsednika države je Slovenija dobila leta 1992. V času ko je bila Slovenija avstrijska dežela (do konca prve svetovne vojne) ter nato v času združitve Slovencev v državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) in kasneje v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (oboje se je zgodilo v letu 1918), ter v socialistični Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, ni bilo nikakršnih možnosti za vzpostavitev institucije šefa suverene (neodvisne) slovenske države. Sloveniji so v vseh teh obdobjih vladali pretežno odtujeni centri moči, v katerih je sicer Slovenija imela svoje predstavnike, ni pa uživala popolne suverenosti.

Nekakšen zametek bodočega šefa slovenske države je pomenil (kolektivni) izvršni odbor Osvobodilne fronte, ki je bil leta 1941 konstituiran kot izvršilni organ Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, kot organizacije ustanovljene za borbo proti (nemškemu, italijanskemu) okupatorju (glej Ribičič 1996, 137). V drugi, t.j. socialistični Jugoslaviji, katere federalni del je postala Slovenija po drugi svetovni vojni, je Slovenija dobila svojega prvega šefa "države", t.j. prezidij ljudske skupščine Slovenije, ki je bil po vzoru na sovjetsko ureditev ne le kolektivni šef "države", temveč je predstavljal tudi vodstvo ljudske skupščine in je bil v času med zasedanji skupščine tudi nadzorni organ nad delom vlade. Vsi organi slovenske oblasti so bili podrejeni jugoslovanskim organom. Prezidij je imel predsednika, enega ali dva podpredsednika in največ 20 članov.

Leta 1957 je bil v Sloveniji prezidij ukinjen, ni pa bil nadomeščen z individualnim šefom države, kot se je to zgodilo na ravni jugoslovanske federacije. Po letu 1963 se je nato v funkciji šefa "države" (federalne enote) postopno uveljavilo predsedstvo Skupščine Republike Slovenije, ki ga je uvedel skupščinski poslovnik. Šele leta 1974 je Slovenija dobila šefa države v obliki kolektivnega Predsedstva Socialistične Republike Slovenije, ki je predstavljalo republiko Slovenijo (takrat še vedno federalno enoto SFR Jugoslavije) in imelo pomembne pristojnosti na področju ljudske obrambe, mednarodnih odnosov ter nekaterih drugih pomembnejših političnih vprašanj.

Postopni ustavni razvoj je nato v letu 1989 privedel do tega, da je bilo v predsedstvu republike odpravljeno članstvo po položaju (do takrat sta imela avtomatično članstvo v tem osemčlanskem organu predsednik CK ZKS in predsednik SZDL), število članov je bilo zmanjšano na štiri člane in predsednika predsedstva, poleg tega pa so bile uvedene neposredne volitve predsednika in članov predsedstva (podrobneje Ribičič 1996, 138-140). Neposredne volitve predsedstva so bile uvedene predvsem tudi zaradi možnega pritiska javnosti.

Prehod v sedanji sistem s predsednikom republike kot individualnim šefom države je bil del procesa državnega osamosvajanja in demokratizacije Slovenije. Šlo je za radikalno prekinitev s prejšnjim sistemom, v katerem je bil šef "države" kolektivni organ z bistveno drugačno funkcijo, pri čemer vse do leta 1989 kolektivno predsedstvo tudi ni imelo demokratične legitimizacije. Najpomembnejša razlika je v tem, da je sedanji predsednik republike šef samostojne in mednarodno priznane države, medtem ko so bila prejšnja slovenska predsedstva in drugi "državni" organi podrejeni federalni jugoslovanski oblasti. Dodati še velja, da prehod v sistem s predsednikom republike ni imel funkcije neposredne prekinitve z monarhično tradicijo, to je z obdobji, ko je bila Slovenija del avstrijske in kasneje staro-jugoslovanske monarhije, kajti prelom s temi obdobji je pomenila že ureditev v okviru SFR Jugoslavije.

Ustavna razprava - dilema med polpredsedniškim in parlamentarnim sistemom

Za vse srednje in vzhodnoevropske države v tranziciji iz socializma v demokracijo zahodnega tipa je bila v ustavnih razpravah značilna dilema glede izbire parlamentarnega ali polpredsedniškega modela oblasti (glej npr. Marko 1991, 45-50; László Trócsányi 1995, 19-21; Kaučič 1992, 737). Tudi v Sloveniji je bila v začetni fazi razprave o novi slovenski ustavi izpostavljena ta dilema.

Delovni osnutek ustave, ki ga je izdelala strokovna skupina ustavne komisije je v politično razpravo ponudil dve alternativni rešitvi. Po *polpredsedniškem* modelu naj bi imel neposredno izvoljeni predsednik republike med drugim odločilen vpliv na oblikovanje vlade, saj bi imenoval predsednika vlade in na njegov predlog ministre, po *parlamentarnem* modelu pa naj bi predsednika vlade volil državni zbor, predsednik republike pa naj bi imel le omejene reprezentativne in protokolarne pristojnosti (podrobneje Jambreč 1992, 316-324). Že v tej začetni fazi ustavne razprave je bil kmalu dosežen konsenz, da je za Slovenijo primernejši parlamentarni model,⁷ kar se je utemeljevalo predvsem z nevarnostjo, da bi v času tranzicije in kasneje posameznik v funkciji možnega predsednika lahko predstavljal premočno protiutež drugim državnim organom ali pa jih celo nadvladal. Parlamentarni sistem je bil še posebej z vidika kontrole nad vlado ocenjen kot bolj demokratičen od (pol)predsedniškega sistema (Krivic 1990, 1186). Kljub temu pa so bile v slovenski ustavni sistem vgrajene tudi nekatere značilnosti polpredsedniškega režima, kot ga opredeljuje uvodoma omenjena Elgijeva definicija.

⁷ Predstavitev tega modela v kontekstu osnutka nove slovenske ustave glej v Cerar 1991: 130-133.

Neposredne volitve predsednika in prvi predsedniški mandat

V ustavni razpravi je prevladalo stališče, da se predsednika republike voli neposredno. Do te, nekoliko kontradiktorne rešitve (neposredno voljen predsednik s šibkimi pooblastili), za katero npr. Elster (1993, 197) celo meni, da "nasprotuje naravi ustavnega mišljenja", je privedel predvsem pritisk javnega mnenja, kajti slovenski državljani so v začetni fazi tranzicije, tj. ob koncu 80-ih in v začetku 90-ih let, jasno izražali željo, da bi neposredno volili predsednika republike.* Vendar pa so takrat volivci verjetno pričakovali, da bo imel neposredno voljeni predsednik močnejši politični vpliv in večje možnosti delovanja. Šele v naslednjih letih je javnost spoznala, kakšen je dejanski ustavni položaj predsednika republike. V začetni fazi tranzicije so bili volivci povprečno slabo seznanjeni s pristojnostmi takrat še kolektivnega predsedstva države ter s pristojnostmi skupščine in izvršnega sveta kot njenega izvršilnega organa. Tudi ob prvih volitvah predsednika republike po novi ustavi večina volivcev ni dobro poznala ustavno določenih pristojnosti predsednika republike. Relativno veliko nepoznavanje institucij je bilo takrat predvsem posledica izostanka organiziranega in intenzivnejšega informiranja ljudi o novih ustavnih institucijah.

Dokaj zanesljivo je mogoče oceniti, da je bila ustavna institucija predsednika republike ob nastajanju nove ustave v veliki meri prilagojena tudi konkretni osebi Milanu Kučanu, ki je bil takrat predsednik predsedstva Republike Slovenije, pred tem pa več let tudi predsednik Zveze komunistov Slovenije. Milan Kučan si je z uspešnim reformnim načinom vodenja Zveze komunistov v 80. letih zagotovil velike simpatije med slovenskim ljudstvom, še posebej v času, ko se je slovenska Zveza komunistov borila proti centralističnim in hegemonističnim tendencam prosrbske jugoslovanske Zveze komunistov. Zaradi njegove priljubljenosti je bilo takratnim parlamentarnim strankam, med katerimi večina ni bila naklonjena Kučanovi izvolitvi za predsednika republike,⁹ povsem jasno, da bo na neposrednih volitvah izvoljen za predsednika. Zaradi nesporne podpore javnosti neposrednim

* Javnomenjska raziskava iz leta 1989 je pokazala, da je bilo 86,7% anketirancev za neposredne volitve predsednika republike, 4,4% je menilo, da naj ga voli republiška skupščina, 4,1% je predlagalo, da naj ga volijo občinske skupščine in 4,8% na vprašanje ni vedelo odgovoriti (Slovensko javno mnenje, 1989). V javnomnenjski raziskavi iz leta 1990 se je 82,3% anketirancev izreklo za neposredne volitve predsednika republike, 7,8% je podprlo varianto, da naj ga voli skupščina z dvetretjinsko večino, 4,5% je menilo, da naj ga voli skupščina z navadno večino, 5,4% anketirancev pa na vprašanje ni vedelo odgovoriti. 30,8% anketirancev je menilo, da zadostuje, da je kandidat za predsednika republike polnoletna oseba, 29,8% je menilo, da mora biti starejši od 30 let, 33,2% je menilo, da mora biti starejši od 40 let, 6,6% pa na vprašanje ni vedelo odgovoriti. Zanimivo je, da je na vprašanje o možnih pristojnostih predsednika kar 71,3% anketirancev odgovorilo, da naj predsednik sklicuje seje vlade, 69,9% pa tudi, da naj predsednik predlaga sejam vlade (Stališča Slovencev ob novi ustavi, 1990). Ustavna ureditev je torej od javnega mnenja odstopila predvsem s tem, ko ni posebej določila minimalne starosti predsedniškega kandidata (po splošni ureditvi zadostuje za to kandidaturo 18 let) in s tem, ko predsedniku republike ni dala nobenih pristojnosti vplivanja na delovanje vlade - vendar pa je zelo verjetno, da anketiranci v tistem času niso jasno razločevali med institucijami predsednika republike in vlado v parlamentarnem ali polpredsedniškem sistemu.

⁹ V času predsedniških volitev 1992 so javnomnenjske ankete pokazale, da so celo stranke, katerih volivci so večinsko podpirali kandidaturo Milana Kučana, predlagale temu kandidatu svoje protikandidature (podrobneje Ribičič 1996I: 288).

predsedniškim volitvam, parlamentarne stranke v ustavi niso mogle uveljaviti svoje zamisli, da bi predsednika volil parlament. Če bi svojo zamisel lahko uveljavile, Kučan zagotovo ne bi bil izvoljen. V dani situaciji pa so parlamentarne stranke z določitvijo relativno majhnih predsedniških pristojnosti zmanjšale vpliv "bodočega predsednika" Kučana. Projekcija Kučanove izvolitve se je izkazala za povsem točno, kajti na volitvah decembra 1992 je že v prvem krogu z veliko večino glasov (63,8%) premagal ostalih sedem predsedniških kandidatov, ki so jih kandidirale pomembnejše politične stranke, in postal prvi slovenski predsednik.

Izvolitev Kučana za predsednika je bila posledica njegovega zmernega načina vodenja politike in nastopanja v javnosti. Slovenska javnost oziroma volivci imajo namreč pretežno odbojen in nezaupljiv odnos do karizmatično liderskih osebnosti (Markič 1992, 752; Tomc 1993, 152), še posebej, če ti zastopajo skrajne politične opcije. To je bil v ustavni razpravi tudi dodatni razlog za hitro doseglo konsenza glede parlamentarnega sistema in za zavrnitev takšnega polpredsedniškega sistema, ki naj bi se po mnenju nekaterih strokovnjakov zgledoval po francoskem modelu. Takšna prevladujoča zmerna mentaliteta slovenskih državljanov Slovenijo tudi jasno ločuje od nekaterih drugih bivših jugoslovanskih republik, npr. od Srbije in Hrvaške, kjer so se ohranili oziroma razvili "herojski" tipi liderjev (Markič 1992, 752).

Predsedniška funkcija ni obremenjena s pomembnimi pristojnostmi velike politike, zato pa je okrepljena reprezentativna vloga predsednika republike. Sedanji predsednik se, poleg opravljanja državniških protokolarnih in reprezentativnih obveznosti, udeležuje številnih prireditev na mikro ravni in tako vzpostavlja identifikacijo ljudi z državo. Za utrjevanje stabilnosti političnega sistema je ravno ta funkcija predsednika velikega pomena. Tako predsednik "z malo politiko zagotavlja pogoje za veliko politiko", čeprav v njej nima velikih pristojnosti v odločanju (Lukšič, 1993,23).

Elementi skupščinskega sistema

Na novo ustavnopravno ureditev predsednika republike in drugih vej oblasti je med drugim pomembno vplivala tudi dediščina prejšnjega *skupščinskega* sistema, za katerega je na splošno značilno, da je v njem položaj izvršilne veje oblasti bistveno bolj podrejen skupščini kot vrhovnemu političnemu in zakonodajnemu organu, kot pa je to značilno za parlamentarne ali (pol)predsedniške sisteme. Preostanek skupščinske miselnosti se tako dandanes kaže npr. v tem, da ministre po ustavi imenuje in razrešuje državni zbor na predlog predsednika vlade, kar je precejšen odstop od drugih parlamentarnih sistemov. Prav tako so posamezni elementi skupščinskega sistema prisotni v nekaterih zakonskih rešitvah (npr. sodnike voli izključno državni zbor) in v določbah poslovnika državnega zbora, ki postavljajo predvsem vlado v izrazito podrejen položaj nasproti državnemu zboru (Grad, 1995, 461, 466-467).

Skupščinskost se je v preteklosti postopno zasidrala v politični mentaliteti Slovencev in se dandanes kaže tudi v pretiranem nezaupanju v *posameznike* kot nosilce državnih funkcij. Poleg šibkih pristojnosti predsednika republike, je tudi predsednik vlade omejen pri izbiri ministrov, dodati pa velja, da ima relativno

skromne pristojnosti tudi predsednik državnega zbora pri vodenju tega organa. Nasploh je v Sloveniji močno prisotna težnja, da se v politiki o pomembnejših zadevah odloča *zborno*. Posamezniki se lahko kot izraziti liderji, tudi z določeno "karizmo", uveljavljajo le v okviru posameznih političnih strank in njihovega članstva oziroma simpatizerjev. Na nivoju državnih institucij pa se ta karizma izgublja, kar sili najvidnejše državne funkcionarje k zmernosti in previdnosti v javnem nastopanju. Tu gre za močno vsidran *politično-kolektivistični* karakter Slovencev, oziroma "korporativistično dimenzijo politične kulture (Lukšič, 1994), ki ga lahko morda bistveno spremenijo le izjemne (npr. krizne) situacije.

Ustavne pristojnosti predsednika republike, predsednika vlade in državnega zbora

Uvodno o položaju predsednika republike

Temeljna funkcija predsednika republike je, da predstavlja Republiko Slovenijo in je vrhovni poveljnik njenih obrambnih sil, poleg tega pa opravlja tudi druge (predvsem protokolarne) obveznosti, ki mu jih nalaga ustava.

Funkcija predsednika republike je nezdružljiva z opravljanjem druge javne funkcije ali poklica. Ker po ustavi Slovenija nima podpredsednika države, mora v primeru trajnega zadržka, smrti, odstopa ali drugega prenehanja predsednikove funkcije do izvolitve novega predsednika funkcijo predsednika republike začasno opravljati predsednik državnega zbora. V takšnem primeru je treba razpisati volitve za novega predsednika republike najkasneje v 15 dneh po prenehanju funkcije prejšnjega. Ustava pa ne določa, kdo nadomešča predsednika republike v primeru, če ga ne more nadomeščati predsednik državnega zbora.

Poudariti je treba, da ima v Sloveniji parlament manjši vpliv na položaj predsednika republike, kot je to značilno za druge parlamentarne sisteme, na drugi strani pa ima tudi predsednik primerjalno gledano manjše možnosti vplivanja na položaj in delovanje parlamenta (Grad 1995, 464). Poleg tega je vloga predsednika republike tudi pri oblikovanju vlade v slovenskem sistemu bistveno manjša kot v drugih parlamentarnih sistemih (Grad, 462).

Volitve predsednika republike

Predsednik republike je voljen na neposrednih, splošnih in tajnih volitvah. Neposredne volitve dajejo predsedniku pomembno integrativno vlogo v državi (Rupnik, Cijan, Grafenauer 1994, 193). Volitve predsednika republike razpiše predsednik državnega zbora. Kandidate za predsednika republike lahko alternativno predlagajo naslednji predlagatelji: 1. najmanj deset poslancev državnega zbora; 2. politična stranka skupno s podpisi najmanj treh poslancev ali skupno s podpisi najmanj 3000 volivcev; 3. najmanj 5000 volivcev. Vsak poslanec ali volivec da lahko podporo samo eni kandidaturi. Zakon določa, da nihče ne more hkrati kandidirati za predsednika republike in za poslanca državnega zbora ali za člana državnega sveta.

Za predsednika je kandidat izvoljen z večino veljavnih glasov. Predsednik republike je izvoljen za dobo petih let in je lahko največ dvakrat zaporedoma izvoljen na to funkcijo. Za predsednika republike je lahko izvoljen le državljani Slovenije, pri čemer za razliko od večine drugih ureditev, ustava ne postavlja nobene posebne starostne omejitve za predsedniškega kandidata. Po splošni ureditvi ima torej v Sloveniji tako aktivno kot tudi pasivno volilno pravico za predsednika republike vsak državljani, ki je dopolnil 18 let in mu ni odvzeta poslovna sposobnost.¹⁰

Pristojnosti predsednika v postopku izvolitve vlade

V Sloveniji po nemškem vzorcu predsednik po izvedenih parlamentarnih volitvah predlaga državnemu zboru v izvolitev kandidata za predsednika vlade, vendar pa za razliko od nemške ureditve nima nobene vloge pri imenovanju ministrov. Preden predlaga kandidata za predsednika vlade, se je predsednik republike dolžan posvetovati z vodji parlamentarnih poslanskih skupin, vendar pa na njihova mnenja in predloge ni vezan. Če kandidat za predsednika vlade v državnem zboru ne dobi potrebne, tj. absolutne večine glasov, lahko predsednik republike po ponovnih posvetovanjih v 14 dneh predlaga drugega ali pa ponovno istega kandidata, vendar pa lahko v tem "drugem krogu" predlagajo kandidate tudi poslanske skupine ali najmanj deset poslancev. Če je v navedenem roku vloženi več predlogov, se glasuje o vsakem kandidatu posebej, pri čemer se najprej glasuje o kandidatu, ki ga je predlagal predsednik republike, če ta ni izvoljen, pa še o drugih kandidatih po vrstnem redu vložitve predlogov.

Če ni izvoljen noben kandidat mora predsednik republike razpustiti državni zbor in razpisati nove parlamentarne volitve, razen če državni zbor v 48 urah ne sklene izvesti ponovne volitve predsednika vlade, kjer zadošča za izvolitev navadna večina glasov (v tem primeru pride lahko do oblikovanja manjšinske vlade). Na ponovnih volitvah se glasuje o posameznih kandidatih po vrstnem redu števila glasov iz prejšnjih glasovanj, nato pa o novih kandidaturah, med katerimi ima ponovno prednost morebitni kandidat predsednika republike. Če tudi pri teh volitvah noben kandidat ne dobi potrebne večine glasov, predsednik republike razpusti državni zbor in razpiše nove volitve.

Poleg navedenega primera, predvideva ustava možnost razpusta državnega zbora le še v primeru neuspelega uveljavljanja zaupnice vladi. Kadar zahteva predsednik vlade v državnem zboru glasovanje o zaupnici vladi in vlada pri tem glasovanju ne dobi podpore večine glasov vseh poslancev, mora državni zbor v 30 dneh izvoliti novega predsednika vlade ali dotedanjemu predsedniku pri ponovljenem glasovanju izglasovati zaupnico, sicer predsednik republike razpusti državni zbor in razpiše nove volitve. Ustava ne predvideva drugih možnosti za razpust državnega zbora, kar tudi pomeni, da se državni zbor po ustavi ne more sam razpustiti. Predsednik države pa ne more samostojno presojsati in odločati o tem, ali bo razpustil državni zbor, pač pa je v obeh navedenih primerih to dolžan storiti.

¹⁰ Primerjalno velja omeniti, da se npr. v ZDA, Avstriji in na Portugalskem zahteva za predsedniškega kandidata starost najmanj 35 let, v Nemčiji, Bolgariji, Turčiji in Makedoniji 40 let, v Italiji pa celo 50 let.

Potem, ko sta državni zbor in vlada po volitvah konstituirana, predsednik republike z njima ohranja določeno sodelovanje, vendar nima več nobene pristojnosti, ki bi mu omogočala neposredne posege v njuno delovanje. Izjemo od tega predstavlja situacija, ko se državni zbor zaradi izrednega stanja ali vojne ne more sestati. V takšnem izjemnem primeru lahko predsednik republike na predlog vlade izdaja uredbe z zakonsko močjo.

Pristojnosti predsednika v izrednem ali vojnem stanju

O razglasitvi izrednega ali vojnega stanja ter o nujnih ukrepih v takšnih situacijah odloča državni zbor na predlog vlade. Prav tako odloča državni zbor o uporabi obrambnih sil. Če pa se državni zbor ne more sestati, je po ustavi predsednik republike pooblaščen, da na predlog vlade razglasi izredno ali vojno stanje ter odredi uvedbo nujnih ukrepov in morebitno uporabo oboroženih sil. V izrednem ali vojnem stanju lahko predsednik republike na predlog vlade sprejema uredbe z zakonsko močjo, ki se nanašajo na obrambo, odloči o uporabi slovenske vojske, o uvedbi delovne in materialne dolžnosti ter o splošni mobilizaciji v izrednem stanju. Te odločitve mora dati predsednik v potrditev državnemu zboru takoj, ko se ta sestane.

Z uredbami z zakonsko močjo lahko predsednik v izrednem ali vojnem stanju izjemoma omeji tudi posamezne človekove pravice in temeljne svoboščine, razen nekaterih od teh pravic, ki varujejo najpomembnejše človekove dobrine.¹¹ Poleg tega izjemni ukrepi na podlagi navedene uredbe ne smejo povzročiti neenakopravnosti, ki bi temeljila le na določenih osebnostnih lastnostih posameznikov. Iz tega je razvidno, da ima lahko predsednikova uredba z zakonsko močjo ne le moč zakona temveč tudi moč ustave, saj lahko začasno omeji ali razveljavi nekatere ustavno določene temeljne pravice.

Predsednik republike mora uredbe z zakonsko močjo predložiti v potrditev državnemu zboru takoj, ko se ta sestane. Ustava ne določa, kaj se zgodi v primeru, če državni zbor uredbe z zakonsko močjo ne potrdi. Poleg tega, da v takem primeru uredba seveda preneha veljati, pa nekateri menijo, da lahko v primeru zavrnitve ratifikacije uredbe, državni zbor predsednika republike tudi obtoži kršitve ustave pred ustavnim sodiščem (glej npr. Kaučič 1995, 267). Pravica predsednika republike do izdajanja uredb z zakonsko močjo je torej le izjemno in začasno pooblastilo, ki ne sme pomeniti uveljavljanja kakršnekoli samovolje.

Vloga predsednika v zakonodajnem postopku in njegove možnosti vplivanja na delo državnega zbora

V zakonodajnem postopku ima predsednik republike le pristojnost, da razglaša (promulgira) zakone. Predsednik torej nima formalne zakonske iniciative, nima možnosti za neposredno sodelovanje v zakonodajnem postopku, nima možnosti

¹¹ Po ustavi ni v nobenem primeru dopustno začasno razveljaviti ali omejiti pravic, ki jih zagotavljajo naslednji členi: 17. člen ustave (nedotakljivost človekovega življenja), 18. člen (prepoved mučenja), 21. člen (varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v pravnih postopkih), 27. člen (domneva nedolžnosti), 28. člen (načelo zakonitosti v kazenskem pravu), 29. člen (pravna jamstva v kazenskem postopku) in 41. člen (svoboda vesti).

vložiti veta na zakone ali na katerekoli druge akte in ne more zahtevati zakonodajnega referenduma. Predsednik lahko na zakonodajni postopek in na druge parlamentarne postopke vpliva le s svojimi mnenji in pobudami, ki pa državnega zbora ne obvezujejo (podrobneje Ribarič 1996, 80-81). Poleg tega pa lahko predsednik republike tudi zahteva sklic izredne seje državnega zbora,¹² kar mu daje možnost, da na takšni seji neposredno predstavi svoja mnenja in pobude.

Predsednik republike mora razglasiti zakon najkasneje 8 dni po njegovem sprejemu. Ob tem se zastavlja vprašanje, če predsednik lahko odkloni promulgacijo zakona. Slovenska ustavna teorija odgovarja na to vprašanje negativno, kajti promulgacija zakona je predsednikova ustavna dolžnost. V primeru, da bi predsednik promulgacijo odklonil, se v teoriji predlaga, da to njegovo dolžnost prevzame predsednik državnega zbora, ki je podpisnik zakona in je pristojen za nadomeščanje predsednika republike, kadar ta ne opravlja svoje funkcije (Kaučič 1995, 264).

Za razliko od nekaterih drugih parlamentarnih ureditev, slovenska ustava predsedniku republike ne omogoča izdajanja aktov za izvrševanje zakonov (npr. uredb) in seveda še manj aktov, ki bi imeli naravo ali moč zakona, kot so npr. uredbe z zakonsko močjo, le-te namreč lahko sprejema predsednik le v času vojne ali izrednega stanja, in še to le na predlog vlade.

Poslovník državnega zbora vsebuje določila, ki zagotavljajo, da je predsednik republike sprti in redno obveščan o vsem, kar se dogaja v državnem zboru (obveščan je o sejah in prejema vse gradivo o zadevah, ki so na dnevnem redu sej državnega zbora). Če predsednik republike državnemu zboru brez njegove zahteve pošlje svoje mnenje o posameznem vprašanju, mora predsednik državnega zbora to mnenje poslati vsem poslancem in pristojnemu delovnemu telesu, vendar pa to mnenje nikogar od poslancev k ničemer ne zavezuje. Predsednik republike ima tudi pravico, da neposredno na seji državnega zbora obrazloži svoja mnenja in stališča do posameznih vprašanj, obenem pa ima že po ustavi državni zbor možnost, da od predsednika republike zahteva, da izreče mnenje o posameznem vprašanju. V praksi je bila dosedaj takšna formalna komunikacija med predsednikom republike in državnim zborom minimalna. Državni zbor je doslej le dvakrat zahteval mnenje predsednika republike (glej Ribarič 1996, 81).

Obtožba predsednika republike pred ustavnim sodiščem

Predsednik republike, enako kot predsednik vlade in ministri, ne uživa imunitete, zato je po splošnih predpisih kazensko odgovoren. Poleg tega pa ustava posebej ureja tudi institut odgovornosti predsednika republike (t.i. "impeachment"). Če predsednik republike pri opravljanju svoje funkcije krši ustavo ali huje krši zakon, ga lahko državni zbor, na predlog najmanj 30 poslancev, obtoži pred ustavnim sodiščem. Le-to ugotovi utemeljenost obtožbe ali obtoženega predsednika oprosti. Z dvotretjinsko večino glasov vseh ustavnih sodnikov pa lahko ustavno sodišče

¹² Izredno sejo je mogoče sklicati zunaj rednih zasedanj državnega zbora in v času rednih zasedanj, kadar ni pogojev za redno sejo. Treba je poudariti, da se izredne seje ne sklicujejo le zaradi izrednih razmer, pač pa tudi v primerih, ko gre za povsem običajne zakonodajne in druge postopke, pri katerih se pokaže potreba po hitrem oziroma urgentnem obravnavanju. Če predsednik državnega zbora na zahtevo predsednika republike ne skliče izredne seje, lahko le-to skliče sam predsednik republike.

tudi odloči, da predsedniku preneha funkcija. Potem ko ustavno sodišče dobi sklep državnega zbora o obtožbi, lahko odloči, da predsednik republike do odločitve o obtožbi začasno ne more opravljati svoje funkcije.

Obtožba zoper predsednika se obravnava na javni obravnavi, kamor je povabljen tudi predsednik republike. Če predsednik republike med postopkom odstopi ali če mu preneha mandat, ustavno sodišče postopek ustavi. Na posebno zahtevo državnega zbora ali obtoženega mora ustavno sodišče tudi v takšni situaciji postopek nadaljevati.

Parlamentarna preiskava zoper predsednika in druge nosilce javnih funkcij

Glede odgovornosti predsednika republike, pa tudi predsednika vlade in ministrov, je treba dodati, da se lahko zoper njih, enako kakor zoper vsakega drugega nosilca javne funkcije (npr. poslanca državnega zbora, člana državnega sveta), v skladu z ustavo in zakonom uvede parlamentarna preiskava, v kateri se odloča o njihovi morebitni politični odgovornosti. Gre torej za dodatno, specifično možnost, ko lahko parlament ugotavlja politično odgovornost najvišjih državnih funkcionarjev. Parlamentarna preiskava se nanaša na zadeve, ki ne pomenijo neposredne kršitve ustave ali zakonov, in zato tudi ne sodijo v pristojnost rednih sodišč ali v okvir "impeachmenta", pač pa gre za politično ali drugače neprimerno in škodljivo ravnanje javnih funkcionarjev - npr. različne afere, škandali (podrobneje Ribarič 1995, 277-285).

Druge pristojnosti predsednika republike

Poleg vsega navedenega je predsednik republike pristojen tudi za številne druge zadeve, ki pa nimajo večjega neposrednega političnega vpliva. Predsednik republike opravlja tako še naslednje zadeve:

- razpisuje volitve v državni zbor in skliče prvo sejo novega državnega zbora,
- postavlja in odpoklicuje veleposlanike in poslanike republike Slovenije in sprejema poverilna pisma tujih diplomatskih predstavnikov,
- izdaja listine o ratifikaciji,
- odloča o pomilostitvah,
- podeljuje odlikovanja in častne naslove,
- predlaga ustavnemu sodišču, da v postopku ratifikacije mednarodne pogodbe izreče mnenje o njeni skladnosti z ustavo,
- predlaga državnemu zboru v izvolitev ustavne sodnike ter pet članov sodnega sveta (le-ta ima skupno 11 članov)
- imenuje državne funkcionarje, kadar je to določeno z zakonom (zaenkrat zakoni določajo, da predlaga predsednik državnemu zboru v izvolitev varuha človekovih pravic, v imenovanje pa devet članov računskega sodišča ter šest članov Banke Slovenije in njenega guvernerja).

Omeniti velja, da ustava ne predpisuje sopodpisa (kontrasignature) predsednika vlade ali posameznih ministrov na akte predsednika republike, kar je posledica ustavno omejenih pristojnosti predsednika republike (Kaučič 1995, 272). To ni dosedaj povzročalo nobenih praktičnih problemov ali teoretičnih pomislekov,

čprav institut kontrasignature v načelu ne bi bil nezdružljiv s splošno koncepcijo slovenske ustave (Ribarič 1997, 47).

Spori o pristojnosti med predsednikom, državnim zborom in vlado

Ustava določa, da v sporih o pristojnostih med državnim zborom, predsednikom republike in vlado odloča ustavno sodišče. Le-to v skladu z zakonom začne postopek na zahtevo tistega od navedenih organov, ki meni, da je drug organ posegel v njegovo pristojnost ali jo prevzel. Ustavno sodišče z odločbo ugotovi, kateri organ je pristojen, lahko pa tudi razveljavi ali odpravi predpis, katerega protiustavnost ali nezakonitost je pri tem ugotovilo.

Razmerje med predsednikom republike in parlamentarno večino

Vpliv predsednika na formiranje vlade

Na splošno velja, da je moč predsednika odvisna od relativne moči ali šibkosti konkurenčnih vej oblasti. Kjer so parlamenti močno fragmentirani, vladne koalicije nestabilne in sodišča neizkušena, tam lahko tudi predsednik s šibkimi pristojnostmi vzpostavi odločilni vpliv (Holmes 1993/1994, 36). Kljub dejstvu, da politična situacija v Sloveniji še ni dovolj konsolidirana, pa se v praksi zaenkrat še ni pojavila situacija, ki bi predsedniku neposredno in transparentno omogočila dominanten politični vpliv.

Poslanci državnega zbora se volijo po proporcionalnem volilnem sistemu,¹⁵ zato potekajo neposredno po volitvah v državnem zboru intenzivna pogajanja o sestavi vladne koalicije. Predsednik republike je v teh pogajanjih udeležen na ta način, da se enkrat ali večkrat posvetuje s predstavniki parlamentarnih poslanskih skupin in ugotovi, kateri kandidat za predsednika vlade ima možnosti za večinsko podporo v državnem zboru. Kot je bilo pojasnjeno ima predsednik republike formalno pravico, da samostojno predlaga kandidata za predsednika vlade, vendar pa je pri tem seveda dejansko omejen z aktualno razporeditvijo moči v državnem zboru.

Če se po volitvah med parlamentarnimi strankami izoblikuje transparentna in čvrsta koalicija, potem bo predsednik republike praviloma predlagal za predsednika vlade kandidata te koalicije. Posvetovanja pri predsedniku namreč nikakor ne morejo nadomestiti odločilne vloge parlamenta (Ribarič 1992, 692). V primerih, ko se po volitvah odpira več koalicijskih opcij, pa je lahko predlagateljska funkcija predsednika bistveno pomembnejša. Vendar pa to velja le za primere, kakršen je npr. nastal v že omenjeni situaciji, neposredno po parlamentarnih volitvah 1996, ko se je 90-članski državni zbor polariziral povsem simetrično (45,45) in je zato že prestop enega samega poslanca iz ene skupine strank v drugo omogočil, da je bil izvoljen predsednikov kandidat. V drugačnih primerih, ko so v procesu pogajanj

¹⁵ Kot je znano je slovenski proporcionalni sistem delno korigiran z glasovanjem o posamičnih kandidatih v volilnih okrajih ter z določitvijo praga za vstop v državni zbor. Od teh dveh korekcij predstavlja le zadnja neposreden element večinskega sistema. O volitvah državnega zbora podrobneje npr. Grad 1996-I, 119-200.

in volitev predsednika vlade možne večje "prerazporeditve" strankarskih glasov, je lahko po neuspelem prvem glasovanju na predlog posamezne poslanske skupine ali najmanj desetih poslancev izvoljen tudi kandidat druge, "proti-predsednikove" opcije.

Ob tem je treba še omeniti, da se od prvih demokratičnih volitev leta 1990 še ni izoblikoval noben razviden in značilen način oblikovanja koalicij. Nove in prenovljene stranke so oblikovale koalicije, ki so bile zelo različne - od "načelne" Demosove koalicije preko t.i. "male" koalicije na koncu prvega mandata slovenske skupščine (leta 1992), do "velike koalicije" treh povsem različnih strank v prvem mandatu državnega zbora (1992-1996) in do sedanje "pragmatične koalicije" med Liberalno demokratsko stranko in Slovensko ljudsko stranko (glej Zajc 1997, 15). To kaže, da bo slovenski politični prostor ob veljavnem proporcionalnem volilnem sistemu vsaj v prihodnjih nekaj letih še vedno precej nepredvidljiv, zaradi česar bo vsakokratna parlamentarna in vladna koalicija rezultat predvsem trenutnih razmerij moči med parlamentarnimi strankami. Vendar pa je pričakovati, da se bo takšna situacija dolgoročno postopoma umirjala in pripeljala do dveh ali treh močnejših političnih blokov in do večje predvidljivosti njihovih medsebojnih razmerij. K temu bo posredno pripomogla tudi strankarska disciplina, ki še posebej v okviru parlamentarnih strank vseskozi narašča.

Če je uspešnost delovanja parlamentarnega sistema pogojena predvsem s pogoji oziroma dejavniki kot so (a) relativno disciplinirane stranke, (b) lojalnost članov do svojih strank, (c) sposobnost strank za skupno delovanje in (d) odstotnost ali izolacija proti-sistemskih strank (Linz 1994, 62), potem je za Slovenijo mogoče na splošno reči, da zadnji pogoj že izpolnjuje, ter da se postopno približuje tudi izpolnitvi prvih dveh pogojev, v najmanjši meri pa je zaenkrat izpolnjen pogoj pod točko (c).

Predsednik in parlamentarna koalicija

Glede na volilni sistem in dinamiko strankarskega življenja v Sloveniji, je državni zbor po volitvah nujno sestavljen iz več strank, med katerimi so potrebni precejšnji kompromisi za oblikovanje parlamentarne in s tem vladne koalicije. Če je predsednik države član ali pristaš katerekoli od parlamentarnih strank, mu praviloma to še ne omogoča večinske parlamentarne podpore, kajti v okviru sedanjega proporcionalnega volilnega sistema je v državnem zboru praktično nemogoče pričakovati prevlado zgolj ene same stranke. Posamezna stranka je lahko le relativna zmagovalka volitev. Seveda pa je možno, da je vladna koalicija toliko politično in drugače sorodna, da na volitvah predsednika republike predlaga skupnega kandidata ali pa da se v temeljnih izhodiščih ujema s stališči aktualnega predsednika, na katerega izvolitev ni imela neposrednega vpliva.

Morebitno zavezništvo ali nasprotovanje med vladno (parlamentarno) koalicijo ter predsednikom republike je formalno relevantno le v manjši meri, tj. zgolj v okviru njenega omejenega medsebojnega vpliva in omejenih pristojnosti predsednika (npr. pri imenovanjih in volitvah). Seveda pa takšnega zavezništva kljub omejenim pristojnostim predsednika ne gre podcenjevati, kajti če sta predsednik in parlamentarna koalicija (in s tem avtomatično tudi vlada) uglasena na

“isto frekvenco”, potem lahko to rezultira v izjemno možnem vplivanju na javno mnenje, ki ga je mogoče v takšni simbiozi lažje usmerjati v smeri podpore vladni politiki in s tem krepiti možnosti koalicije za nadaljnji obstoj na oblasti. Hkrati se seveda s podporo koalicije predsedniku bistveno okrepijo možnosti za njegovo ponovno (drugo) izvolitev na to funkcijo.

Na splošno lahko šef države igra tudi vlogo svetovalca ali arbitra v smislu zблиževanja političnih strank in njihovih voditeljev ter omogočanja lažjega pretoka informacij med njimi (glej Linz 1994, 47). V Sloveniji je to mogoče le v primeru, če predsednik dejansko uživa ugled in zaupanje pri političnih strankah in njihovih voditeljih, kajti njegove skromne ustavne pristojnosti mu dajejo le malo možnosti za to, da bi lahko takšno svojo vlogo strankam kakorkoli “vsilil”. Morebitna odsotnost ali zgolj minimalna prisotnost predsednika v vlogi posrednika ali svetovalca parlamentarnim strankam v Sloveniji zaradi zadostnih mehanizmov konstituiranja parlamenta ter razmerja med parlamentom in vlado praviloma ne vpliva bistveno na funkcioniranje sistema. V morebitnih izrednih razmerah pa bi bila situacija seveda povsem drugačna, pri čemer bi poleg predsednikovih večjih formalnih pooblastil v takšnih razmerah prišlo še posebej do izraza tudi dejstvo, da je predsednik voljen s strani ljudstva. Slednje bi utegnilo biti pomembno tudi v primeru, če bi predsednik, v sicer normalnih razmerah, s svojimi javno izraženimi pogledi izvajal močnejši pritisk na parlamentarne politične stranke. Vendar pa je težko predvideti, kakšno težo bi slovensko javno mnenje, ki se relativno močno polarizira tudi po strankarski ali ideološki pripadnosti, namenilo predsedniku v takšnem primeru, saj dosedaj takšnih močnejših pritiskov, usmerjenih na konkretne politične stranke, predsednik v javnosti še ni izvajal.

Strankarska pripadnost predsednika

Predsednik republike mora kot predstavnik države po naravi stvari sicer delovati nadstrankarsko, kar med drugim pomeni, da niti ne favorizira niti ne zapostavlja ali diskriminira nobene stranke; to pa ne pomeni, da predsednik nima opredeljenega lastnega odnosa do temeljnih vrednot v družbi in državi in da to v svojih nastopih tudi izraža (Ribarič 1996, 93). Slovenska ustavna ureditev poleg tega predsedniku ne prepoveduje formalne strankarske pripadnosti v času opravljanja te funkcije.

Predsednik Kučan je ob nastopu svojega predsedniškega mandata, za katerega je kandidiral zgolj na podlagi ljudske in ne strankarske podpore, svoje prejšnje članstvo v stranki “zamrznil”. To pomeni, da je formalno sicer ostal član sedanje Združene liste socialnih demokratov, vendar je za čas predsedniškega mandata opustil članstvo in vsakršno aktivnost v organih te stranke, s čimer je nakazal, da želi biti v času svojega mandata predsednik vseh Slovencev. Takšni ali drugačni manevrski pristopi posameznih predsednikov seveda ne morejo realno prikriti njihove politične pripadnosti ali orientacije, kadar je ta bolj ali manj očitna oziroma vezana na določeno politično stranko. Opisano ravnanje predsednika Kučana pa se ujema z razvojem v večini drugih post-komunističnih držav, v katerih predsedniki niso vezani na posamezno politično stranko; v Bolgariji, Romuniji in

Litvi so predsedniki celo pravno obvezani, da opustijo morebitno članstvo v stranki, preden nastopijo svojo funkcijo (Zielonka 1994, 98).

Za celoten prvi predsedniški mandat (obdobje zadnjih pet let) lahko ugotovimo, da je obstajala kohabitacija med predsednikom republike in predsednikom vlade ter hkrati med predsednikom republike in parlamentarno (vladno) koalicijo. Vendar pa takšna kohabitacija zaradi ostre delitve oblasti med predsednikom republike ter parlamentom in vlado, predvsem zaradi skromnih predsednikovih pristojnosti, ni imela relevantnega učinka na formiranje politike v državi.

Predsednik in kontinuiteta državne oblasti

Za razliko od štiriletnega mandata državnega zbora ima predsednik republike Slovenije petletni mandat, kar naj bi zagotavljalo kontinuiteto državne oblasti. Morebitne predčasne volitve državnega zbora ali predčasno prenehanje funkcije predsednika lahko privedejo tudi do sočasnih volitev predsednika in parlamenta, vendar pa je takšna možnost relativno majhna. Kontinuiteta državne oblasti v osebi predsednika republike med parlamentarnimi volitvami in v času, ko državni zbor še ni konstituiran, je pomembna in vsebuje potencialno tudi realno moč predsednika, da v morebitnih izrednih razmerah začasno nadomesti državni zbor.

Sklepna opredelitev položaja in vloge predsednika republike Slovenije

S pomočjo Duvergerja lahko na podlagi vsega povedanega ocenimo, da Slovenija nima t.i. močnega predsednika ("all-powerfull presidency") kot npr. Francija ali predsednika, katerega položaj bi bil v ravnovesju z vlado ("balanced presidency and government"), kot ga imata npr. Finska in Portugalska, pač pa je položaj predsednika v Sloveniji pretežno simboličen - "a figurehead presidency" (prim. Duverger 1980, 167-177). Za to slednjo kategorijo predsedniških položajev je po Duvergerju značilno, da so predsedniki po ustavi izvoljeni neposredno, vendar pa je politična praksa v državnem sistemu parlamentarna, kar pomeni, da je moč predsednika relativno majhna.

Če poskusimo oceniti položaj slovenskega predsednika še npr. v okviru Shugartovih petih temeljnih tipov ustavnih sistemov: 1. "pure" presidential; 2. premier-presidential; 3. president-parliamentary; 4. parliamentary with "president"; 5. "pure" parliamentary, potem ga moramo uvrstiti v kategorijo "parlamentarnega sistema s "predsednikom"" (prim. Shugart 1993/94, 30-31). Gre za parlamentarni sistem, v katerem je predsednik voljen na neposrednih volitvah (za razliko od "čistega" parlamentarnega sistema, kjer predsednika voli parlament), vendar pa je njegov položaj šibak, saj nima pristojnosti samostojnega odločanja o sestavi vlade ali o razpustitvi parlamenta, poleg tega pa tudi nima moči samostojno odločati o sprejemu in implementaciji zakonov (prim. *ibid.*, 31). Tudi pregled predsedniških ustavno predpisanih pristojnosti v dvanajstih bivših socialističnih državah srednje in vzhodne Evrope kaže, da so pristojnosti slovenskega predsednika šibke in ga uvrščajo med najšibkejše predsednike tega kroga držav (glej Lucky 1993/94, 81-94).

Elster (1993, 196) ocenjuje, da je moč predsednika na splošno odvisna od zmožnosti (ustavnih pristojnosti), da odloča o naslednjih zadevah: 1. vodenje nacionalne obrambe in zunanje politike; 2. razglasitev izrednega stanja in sprejem vojnih zakonov ("martial law"); 3. razpis referendumov; 4. zakonodajna iniciativa; 5. zakonodajni veto; 6. imenovanje vlade; 7. razrešitev vlade; 8. imenovanje in razrešitev posameznih ministrov; 9. razpust parlamenta; 10. imenovanje državnih funkcionarjev brez sopodpisa (kontrasignature) vlade. Če izhajamo iz te sheme ter upoštevamo poleg tega tudi celoten spekter možnih pristojnosti, ki jih imajo v svetu predsedniki držav (o tem podrobneje npr. Shugart/Carey 1992, 148-158), vidimo, da slovenski predsednik večine teh pristojnosti nima (iz okvira Elsterjeve sheme ima v omejeni meri le pristojnosti pod točkami 1, 2 in 9). Vse to le potrjuje zgornje formalne klasifikacije položaja predsednika slovenske države ter govori v prid ugotovitvi, da je slovenski sistem mogoče označiti kot pol-predsedniški le v izključno dogovorno - formalnem smislu. Glede na razporeditev politične moči je namreč mogoče Slovenijo uvrstiti le v krog parlamentarnih sistemov.

Sklepno je tako mogoče povzeti, da je vloga predsednika republike Slovenije v formalnem smislu šibka, kar pa ne onemogoča konkretni osebi predsednika, da preko neformalnega delovanja tudi intenzivneje politično vpliva na druge veje oblasti in na javnost. Ker se zgodovina individualnega predsedništva v samostojni državi Sloveniji šele začenja, je zaenkrat težko zanesljivo oceniti vse njene pomembnejše aspekte. Zaenkrat ustavni položaj in vloga predsednika v javnosti nista sprožala resnejših pomislekov, zaradi česar je mogoče sklepati, da na tem področju še ni kmalu pričakovati kakšnih bistvenih sprememb. Seveda pa bodo šele bodoči predsedniki in nadaljnji razvoj slovenske politične arene zares pokazali, kateri so dejanski okviri in možnosti predsednika republike kot političnega akterja.

LITERATURA:

- Bugarič, Bojan. 1997. From Plan to Market: One Way or Alternative Paths?, A Critique of Institutional Reforms in Central and Eastern Europe, unpublished dissertation, University of Wisconsin.
- Cerar, Miro. 1991. Die Verfassungsrechtlichen Grundlagen der Konstituierung des Staates Slowenien, v Slowenien - Kroatien - Serbien, Die neuen Verfassungen, Ed. Marko, J./Borič, T., Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, str.100-140.
- Duverger, Maurice. 1980. A New Political System Model: Semi-Presidential Government, v: European Journal of Political Research, Vol.8., No.2, str.165-187.
- Elgie, Robert. The concept of semi-presidentialism and the politics of semi-presidential regimes (še neobjavljeni uvodnik h knjigi, ki bo v letu 1988 izšla pod naslovom: Semi-presidentialism in Europe).
- Elster, Jon. 1993. Constitution-making in Eastern Europe: rebuilding the boat in the open sea, v: Administrative Transformation in Central and Eastern Europe, Ed. J.J.Hesse, Public Administration - an international quarterly, Blackwell Publishers, Vol.71. Ns.1/2, str.169-217.
- Grad, Franc. 1995. Nekatere značilnosti razmerij med državnim zborom, državnim svetom, predsednikom republike in vlado, v Javna uprava, št.4/1995, Inštitut za javno upravo, Ljubljana, str.457-476.

- Grad, Franc. 1992. Parlament, v Nova ustavna ureditev, zbornik razprav Pravne fakultete v Ljubljani, Ljubljana, str.137-149.
- Grad, Franc. Volitve in volilni sistemi, Inštitut za javno upravo, Ljubljana, 1996-1.
- Grad, Franc, Kaučič, Igor, Ribičič, Ciril, Kristan, Ivan. 1896. Državna ureditev Slovenije, časopisni zavod Ur.l.RS, Ljubljana.
- Holmes, Stephen. The Postcommunist Presidency, A Forum on Presidential Powers, v: East European Constitutional Review, Fall 1993/ Winter 1994, str. 36-39.
- Jambreč, Peter. 1992. Ustavna demokracija (Graditev slovenske demokracije, države in ustave), Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Kaučič, Igor. 1995. Funkcija predsednika republike in državni zbor, v Strokovno srečanje pravnikov s področja javnega prava, Zbornik Inštituta za javno upravo, Brdo pri Kranju, str. 257-272.
- Kaučič, Igor. 1992. Volitve predsednika republike, v Teorija in praksa, št.7-8, Ljubljana, str.737-741.
- Krivic, Matevž. 1990. Parlamentarni sistem z reprezentativno vlogo šefa države in s stabilno vlado (sistem "konstruktivne nezaupnice"), v Teorija in praksa, št.10-11, Ljubljana, str. 1185-1191.
- Krivic, Matevž. 1992. Vlada, v Nova ustavna ureditev, zbornik razprav Pravne fakultete v Ljubljani, Ljubljana, str. 189-201.
- Linz, J. Juan. 1994. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?, v: The Failure of Presidential Democracy, Comparative Perspectives, Ed. J. J. Linz/A.Valenzuela, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, str. 3-87.
- Lucky, Christian. Table of Presidential Powers in Eastern Europe, v: East European Constitutional Review, Fall 1993/ Winter 1994, str. 81-94.
- Lukšič, Igor. 1993. Zmagovalci in poraženci volitev 1992, v Volitve in politika po slovensko, Zbornik ocen, razprav in napovedi, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, str. 13-28.
- Markič, Boštjan. 1992. Politične stranke, volilna kultura, volilni sistem, v Teorija in praksa, št. 29, Ljubljana, str. 748-752.
- Marko, Joseph. 1991. Die neuen Verfassungen: Slowenien - Kroatien - Serbien. Ein Vergleich, v Slowenien - Kroatien - Serbien, Die neuen Verfassungen, Ed. Marko, J./Borič, T., Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, str. 1-50.
- Ribarič, Miha. 1992. Funkcije in pristojnosti predsednika republike, v Nova ustavna ureditev, zbornik razprav Pravne fakultete v Ljubljani, Ljubljana, str. 184-188.
- Ribarič, Miha. 1997. Odnos med Predsednikom Republike Slovenije in vlado, v Demokracija - vladanje in uprava v Sloveniji, Zbornik referatov Slovenskega politološkega društva, Ljubljana, str. 39-53.
- Ribarič, Miha. 1996. Predsednik republike v procesu političnega odločanja, v Strokovno srečanje pravnikov s področja javnega prava, zbornik Inštituta za javno upravo, Rogaška Slatina, str. 79-94.
- Ribarič, Miha. 1992. Predsednik republike in človekove pravice, v Teorija in praksa, št. 7-8, Ljubljana, str. 687-693.
- Ribarič, Miha. 1995. Uveljavljanje odgovornosti predsednika republike, v Strokovno srečanje pravnikov s področja javnega prava, Zbornik Inštituta za javno upravo, Brdo pri Kranju, str. 273-285.
- Ribičič, Ciril. 1996. Predsednik republike, v F.Grad, I.Kaučič, C.Ribičič, I.Kristan: Državna ureditev Slovenije, časopisni zavod Ur.l.RS, Ljubljana, str. 133-147.
- Ribičič, Ciril. 1992. Ustavni položaj predsednika republike, v Nova ustavna ureditev, zbornik razprav Pravne fakultete v Ljubljani, Ljubljana, str. 173-183.

- Ribičič, Ciril. 1996. Volilni sistem v Sloveniji - Osebnost kandidatov in sorazmerna zastopanost strank, v: Volilni sistemi, zbornik, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, str. 283-303.
- Rupnik, Janko, Cijan, Rafael, Grafenauer Božo. 1994. Ustavno pravo Republike Slovenije, posebni del (II.knjiga), Pravna fakulteta v Mariboru, Maribor.
- Sartori, Giovanni. 1994. Comparative Constitutional Engineering, An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes, New York University Press.
- Shugart, S. Matthew. Of Presidents and Parliaments, v: East European Constitutional Review, Fall 1993/ Winter 1994, str. 30-32.
- Shugart, S. Matthew, Carey, M. John. 1992. Presidents and Assemblies, Constitutional Design and Electoral Dynamics, Cambridge University Press.
- Slovensko javno mnenje, Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, junij 1989.
- Stališča Slovencev ob novi ustavi, Slovensko javno mnenje 1990/2, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, december 1990.
- Tomc, Gregor. 1993. Slovenci o politiki in politikih, v Volitve in politika po Slovensko, Zbornik ocen, razprav in napovedi, Znanstveno in publicistipno središče, Ljubljana, str.138-155.
- Toš, Niko. 1996. Zaupanje v demokratični sistem, Teorija in praksa, št.4, Ljubljana, str. 631-672.
- Trócsányi, László. 1995. Constitutionnalisme et changement du régime politique en Europe Centrale et Europe de l'Est, v System Transformation and Constitutional Developments in Central and Eastern Europe, Kecskemét-Szeged, str. 7-23.
- Vilfan, Sergij. 1995. The History of Slovene Popular Representation, Pre-20th century, in The National Assembly of the Republic of Slovenia, Ljubljana, str. 13-22.
- Zajc, Drago. 1997. Moč in nemoč slovenske parlamentarne demokracije, v Demokracija - vladanje in uprava v Sloveniji, Zbornik referatov Slovenskega politološkega društva, Ljubljana, str. 9-25.
- Zielonka, Jan. 1995. New Institutions in the Old East Bloc, in: Journal of Democracy, Vol. 5, April, str. 87-104.

PRAVNI VIRI

- Ustava Republike Slovenije z dne 23. decembra 1991, Ur.LRS, št.33/91.
- Zakon o banki Slovenije, Ur.LRS, št.1/1991.
- Zakon o državnem svetu, Ur.LRS, št. 44/92.
- Zakon o parlamentarni preiskavi, Ur.LRS, št. 63/93.
- Zakon o računskem sodišču, Ur.LRS, št.48/94.
- Zakon o ustavnem sodišču, Ur.LRS, št.15/94.
- Zakon o varuhu človekovih pravic, Ur.LRS, št.71/93.
- Zakon o vladi Republike Slovenije, Ur.LRS, št.4/93 in 23/96.
- Zakon o volitvah predsednika republike, Ur.LRS, št.39/92.
- Zakon o zunanjih zadevah, Ur.LRS, št.1/91.
- Poslovnik državnega sveta, Ur.LRS, št.44/93.
- Poslovnik državnega zbora, Ur.LRS, št.40/93, 80/94 in 28/96.

SODOBNI INTELEKTUALEC -
FUNKCIJA, ČAS IN DRUŽBA

Teze iz daljše študije

Povzetek. *Intelektualec je nesporno osebnost, ki nekako ("nevidno") "vlada" družbi kot "duh dobe" (brez kakršnekoli uradne oblasti), ne da bi se sam tega zavedal ali namerno k temu težil. Govoriti o njem nasploh ni lahko, ker je intelektualec (p)osebnost zase. Pa vendar skušam v razpravi (obliki tez) zapisati nekaj splošnih ugotovitev - trditve. Te so: da je intelektualec inteligent par excellence, a noče pripadati inteligenci kot etabliranemu sloju sistema; da se je intelektualec razvijal z razvojem same družbe (svetovne in nacionalne), vendar nekako po nasprotnem polu, kot njena kritična zavest; to je, v nasprotju z njo, v protislovju, ki ga nosi tudi v sebi; zaradi česar ga imenujejo tudi "nesrečna zavest" - samega sebe in dane družbe. Čeprav zasledimo neke značilnosti intelektualca že pri osebnostih starega in srednjega veka, pa je sodobni intelektualec vendarle produkt meščanske družbe oziroma industrijskega-kapitalističnega sistema; zdaj pa vse bolj kot produkt postindustrijskega sistema (družbe). Zaradi česa se sprašujemo, ali je (bo) intelektualec še potreben oziroma ali naj bi bil precej drugačen? Avtor razprave prvo možnost zavrača, drugo pa sprejema (ker ne bo nikoli nobene družbe brez protislovij, za analizo katerih so intelektualci posebni "eksperti"). Le da bodo izraz drugačne duhovne kritične kreativnosti.*

Ključni pojmi: *intelektualec, inteligent, etablirani sloj sistema, postindustrijski sistem.*

Kakšno imamo mnenje ali stališče o intelektualcu(-cih) je v mnogočem odvisno od tega, ali je "on" tudi "v nas" ali se tudi mi čutimo vsaj deloma kot intelektualci.

I

Etimološko je beseda intelektualec latinskega izvora: *intelligere, intellectus, intellectualis*. V slovarju najdemo za intelektualec prevod: umski (umni) človek, človek (raz)uma, razumnik. Toda latinska beseda *intelligere* je tudi izvor besede

* Dr. France Černe, zaslužni redni profesor Univerze v Ljubljani.

inteligent(-nost), ki jo slovenimo kot: pameten človek, razumnik, izobraženec in inteligenca, ki jo prevajamo kot umnost, bistrournost... pa tudi kot poseben sloj visoko izobraženih - kot umskih (intelektualnih) delavcev oziroma ustvarjalcev (izobraženstvo).

Ali sta potem intelektualci in inteligentni istopomenska termina? Čeprav je kar precej primerov, ko ljudje ti dve besedi zamenjujejo oziroma po vsebini enačijo (npr. tudi Kautsky, Lenin) pa po mojem mnenju nimajo prav (Fougeyorollas 1960).

Za takšno mojo trditev navajam naslednje dokaze: inteligent je a) ali zaposleni ali v samostojnem poklicu, b) visokoizobraženi strokovnjak (ekspert) v različnih vejah dejavnosti (poklicno kot inženir, ekonomist, zdravnik, pravnik itd.); tudi umetnik različne vrste pa tudi lahko duhovnik itd.; c) inteligenca pa je tudi sloj, ki je del t.i. srednjega razreda in se po funkciji nahaja bližje višjim kot nižjim slojem družbe. Za intelektualca je značilno, da se ukvarja, razen s svojo morebitno strokovno - poklicno dejavnostjo, še z neko, javnodružbeno - socialno, kulturno, politično, gospodarsko, pravno itd. problematiko in da uporablja svoj ustvarjalni, kritično analitični razum za kritično razmišljanje in razlago nekaterih pojavov oziroma temeljnih problemov sveta, lastne družbe, družbenega razvoja in človeka v njej. S čimer se mora rizično soočiti z etabliranimi družbenimi strukturami.

Tako sem zelo preprosto že podal "*differentia specifica*" za ožjo opredelitev intelektualca, zlasti sodobnega.

Intelektualec je po mojem mnenju 1) inteligent-en, vendar ne samo to. Je prav tisto, kar sem dokazoval, da nekdo ni, če je samo pripadnik inteligence, ki je celo pogosto v spopadu zlasti z vidnimi predstavniki inteligence, ki je (inteligent) praviloma etabliran v strukturo sistema. 2) Intelektualec je posebna osebnost - jaz, ki ne pripada tako rekoč nikomur - ne sloju, ne razredu, ne državi; nekateri pravijo, da nima mandata za funkcijo in ne statusa v družbi, katerega bi mu dodelila neka avtoriteta (Sartre 1972). 3) Intelektualec naj bi bil tako rekoč predstavnik "generičnega človeka" v človeku, kot *species sui generis*. 4) Je tudi neke vrste "univerzalist", ki je priznan strokovnjak (ekspert) v svoji stroki pa naj gre za naravoslovne ali socialne-humanistične vede, za inženirsko-tehnično stroko ali pa za umetnost, filozofijo itd. Obenem s tem strokovnim področjem pa se ukvarja tudi z vsemi *Weltratsel* kot s konkretnimi družbenimi - javnimi problemi doma in v svetu. 5) Intelektualec je vsakdo, ki praviloma ni na oblasti in tudi ni ožji svetovalec oblasti oziroma vladi. Nasprotno, praviloma se z oblastjo spopada. 6) Intelektualec je nadalje (vsaj praviloma) v javnosti znana, tudi že pomembna osebnost - s široko razgledanostjo in radijem delovanja, ki 7) uporablja svoj ekspertni in kritično analitični um za nakazovanje pravilne diagnoze pa tudi terapije za obolelo družbo. 8) Za intelektualca, zlasti visokega kova, so značilne lastnosti kot: vitalnost, ognjevitost, inventivna ustvarjalnost, lahek prehod od ene na drugo temo - razpravo itd. 9) Pravimo tudi, da so intelektualci glasniki in zaznamovalci dobe, predstavniki kulture, predstavniki (kritične) ustvarjalnosti naroda, da je v njih "naseljen duh dobe", da vidijo stvari - procese globlje in dalje vnaprej, tudi prej kot nekateri pripadniki inteligence. 10) Da se intelektualci zaveda, da deluje univerzalno, da bi služil posamezniku, kar pa je protislovno in pomeni, da je intelektualci "nesrečna zavest" (o tem več kasneje).

Če sem tako skušal najsplošneje, razlikovalno opredeliti intelektualca nasploh, ga je še vedno potrebno predstaviti podrobneje s pomočjo njegovega značaja, načina vzpostavljanja razmerij z okoljem, z drugimi ljudmi, z družbo oziroma z njenimi institucijami, ne na koncu z znanostjo in z znanstvenim raziskovanjem, še posebno, če gre za strokovnjaka znanstvenika.

Intelektualec nekako pozna predvsem svoj red, zunanji mu je vsiljen, zato se kaže navzven neredko v nekem bohemskem obnašanju - kot neredoljuben, kot nediscipliniran, celo anarhičen, čeprav intelektualci ni anarhist v klasičnem pomenu kot sta bila npr. Bakunin ali Kropotkin. Iz tega razloga tudi ne more biti strankar (partijec) ali vsaj ne dober. Če že vstopi v neko stranko, jo kmalu zapusti ali pa zamenja, lahko jo tudi samo podpira v nekih, zanj pravih akcijah (glede na njegovo presojo).

Vsak intelektualci ima nekako svojo filozofijo; ne pristaja dobesedno na nobeno drugo - tujo. Celo kritizira filozofe - kolege ali tudi druge, ki se ukvarjajo s filozofijo.

Zaradi tega njegovih intelektualnih razmišljanj ne sprejema v celoti nobena stranka, še manj pa jih vključi v svoj ideološki program. Njegova "ideologija" je zanj dejansko njegov sistem idej; čeprav stvarno ne priznava, nima nobene (uradne) ideologije, se nobeni ne podreja (Sartre 1981). Ne more živeti - ustvarjati v okviru utesnenih kanonov neke ideologije, ki veže, ki zahteva hierarhično disciplino podrejanja itd. Njegove ideje so vendar kritika vsake ideologije.

Tako njegov cilj kot metoda mišljenja je kritika - kritika kritičnega duha, ki trga celoto v protislovne dele, kritika ki ruši oziroma odpravlja stare paradigme in oblikuje nove, anti... Čeprav pa pri tem intelektualci večkrat pozablja na samokritiko. Navzven, nasproti uradni politiki, oblasti-vladi, vladajočim strankam zveni kritika intelektualca kot oporečništvu, ki ga dodatno izolira od "uradne družbe", spreminjajoč se tako v individualnega "strelca".

Intelektualcu ne pomeni uspeh prodor njegovih idej v vsakodnevno prakso, ampak je zanj že sam uspeh izvedba nečesa na poseben način. To je njegova kultura. S tega vidika ne govori, ne piše razprav, knjig... zaradi honorarja - denarja, tudi ne zaradi javnega priznanja ali slave. Njegov produkt je konstrukt kritičnega uma in ni blago, ki ima neko menjalno vrednost, ima pa zanj prav v trenutku rojevanja največjo vrednost. Morda ga nekoliko zanima le še javno reagiranje, zlasti med drugimi intelektualci, pa tudi nižjimi sloji (o čemer bom še govoril). Prisotnost v družbi, ki jo kot intelektualci iritira z novimi idejami kot paradigmami, spreminjajoč tako *status quo* starih, preživetih paradig - kot *prime mover*, kot *keytrigger*; je zanj največje zadovoljstvo oziroma ima za njega največjo vrednost. Čeprav moram takoj dodati, da večina znanih, velikih intelektualcev ni bilo zaradi tega *proletariat d'esprit* (L. Aragon).

In kako je s trditvijo, da so veliki intelektualci na strani eksploatiranih množic, delavskega razreda..., kar jim tudi oblasti večkrat očitajo (da so hujskači, revolucionarji..., ki netijo nemire, spodbujajo nezadovoljstvo, pripravljajo tla revoluciji itd.)?

Sartre to na poseben način zanika. In morda ima celo prav. Sklicuje se na to, da je intelektualce univerzalist, ki skuša razumeti celoto. Da bi torej razumel družbo kot celoto (kaj je, s kakšnimi protislovji je obremenjena itd.), mora imeti nek zorni kot. Ta pa naj bi bil pravilen, če sovпада z zornim kotom in z interesi tistih, katerim je v neki družbi največ prikrajšano. Le tako se intelektualce s kritično metodo dokoplje do t.i. objektivne stvarnosti - resnice. S čimer pa se nekako tudi poistoveti s tem razredom ali s temi sloji in postane - hote ali nehote - če ne revolucionar, pa vsaj radikalni reformist. Nekateri pravijo temu ne več revolucionar, ampak prosvetitelj (nemško *Aufklärer*), npr. Habermas.

Ali je intelektualce s tem dejansko na strani "ponižanih in razžaljenih", je pa že drugo vprašanje.

Mnogokrat slišimo vprašanje, zakaj so intelektualci nekako le pristaši negativne dialektike; poglavitna jim je namreč anti-teza, ne sinteza (ki je po svoje tudi kompromis)? Ali je takšen fanatizem v skladu s kritičnim umom intelektualca ali ne postaja s tem tudi anti-intelektualist, kot nekateri imenujejo npr. Rousseau-ja (ki ga imenujejo anti-intelektualističnega intelektualca - Lapassode 1960)? Odgovor na to vprašanje ni preprost. Ta "anti" izvira iz njegovega specifičnega človeškega značaja. Kaže, da je v njem močno razvit tisti Dawkinsov "egoistični gen". Antitezna metoda je zanj sprejeta metoda, ki je za njega uspešnejša kot t.i. klasična, empirična, formalizirana znanstvena metoda (a o tem kasneje). Čeprav tudi ni izključeno, da je del njegove "intelektualščine", ki že intelektualizem oziroma intelektualnost predstavlja v pejorativnem pomenu.

Intelektualec praviloma ni nacionalist. Čeprav to ne pomeni, da ni borec, recimo proti zatiralcem - okupatorju, v boju za domovino in svobodno družbo (primer: večina francoskih intelektualcev je bila v odporiškem gibanju, to je v boju proti fašizmu, najprej v Španiji, zatem pa v domovini - Franciji). Vendar je njegova domovina še nekaj drugega, ne le nacionalna družba oziroma ožje država. Za večino naprednih intelektualcev je prva domovina domovina človeka, to je človeška - svetovna družba ali človeški rod. Prav iz tega razloga so intelektualci sistemsko kritično gledano analitični holisti in humanisti. Tudi ideje in teorije za njih ne poznajo meja. Ne glede na to, da so bile med intelektualci tudi izjeme, kot je npr. veliki nemški filozof M.Heidegger, ki je l. 1933 deklarativno podprl Hitlerja.

V tem kontekstu je tudi razumljivo, da je večina intelektualcev predanih svobodi v vsakem pogledu. Za njih je svoboda edino zagotovilo za nekaj drugačnega - možnega, na temelju propadanja stanj *status quo*. To je zanje glavno zadovoljstvo in spodbuda za nadaljnje intelektualno delovanje. Sartre pravi, da je "človek zaslužjen s svobodo".

Intelektualci živijo kot ljudje lastno življenje. Ne poznajo togih pravil, kar je povezano z njihovim razboritim kritičnim duhom. Bolj so ekstravagantni kot pa posebneži. Ne iščejo samo drugačne družbe, ampak tudi drugačen stil življenja. Tako bomo lahko naleteli na intelektualca, ki živi bohemske, drugje pa zopet na nekoga, ki živi samostansko. Zlasti velja za mnoge francoske intelektualce, da so večkrat menjali svoje ideje, pripadnost stranki ali gibanju (kot primer navajam zopet Sartra).

Intelektualci se proglašajo za borce za resnico. To pa iščejo drugače kot to počno oni sami kot eksperti, to je kot samo formalizirano znanstveno resnico (o tem več kasneje).

Posebna značilnost za intelektualca je njihov poseben jezik. Prihaja do semantičnih razprav, ali naj takorekoč preko načina konstruiranja stavkov zvemo za stopnjo intelektualnosti nekega intelektualca. In res, jezik intelektualca je zlasti, če je izpod peresa pisatelja, izreden, duhovit, poln metafor in aforizmov, vsestranski, globok, pogosto tudi jedek, celo ciničen. Tako so upravičeni tisti, ki imenujejo intelektualce *l'homme de lettres*. Čeprav ni malo tudi tistih, ki dvomijo v eksaktnost besednega izražanja intelektualcev, obtožujoč jih literarizma in verbalizma. Tako Wittgenstein razume intelektualca kot "posebni govorni sloj, ki igra posebno govorno igro" (Gouldner 1975). Duke of Wellington pa jih imenuje *scribbling set* (prevod: "škrpala s peresom" (Frankel 1974). Mnogim intelektualcem tudi očitajo, da spretno uporabljajo eristiko oziroma majevtiko pa tudi sofistiko. Vse to vodi kdaj pa kdaj do pravih jezikovnih vojn med intelektualci (zlasti v Franciji).

Že nekaj navedenih različnosti ali izjem v značaju in delovanju intelektualcev nam daje pomisleke, da intelektualcev ni lahko tipsko določiti. Ker niso statistična kategorija, ampak dinamično družbena. Torej za to, kdo je intelektualec, ni nekih enotnih mer. Tako ne bodo intelektualci tisti, ki sodelujejo v množičnih demonstracijah proti ukrepom vlade in ne nekdo, ki samo podpiše manifest proti zatiranju Kurdiv. Kar gotovo ni prav. To kar bi rad poudaril pa je, da pride do prave ocene, ali je bil in koliko je bil nekdo pravi intelektualec, šele praviloma *post mortem* - šele z vsestransko analizo in oceno njegove vsestranske osebnosti in dejavnosti. Zaradi tega ni primeren noben epitaf za časa življenja nekega intelektualca.

S tega vidika je vsaka najsplošnejša opredelitev intelektualca vedno preveč abstraktna, da bi bila resnična. Potrebna nam je njegova celotna biografija in bibliografija, da bi lahko vrednotili, koliko je kdo bil ali ni bil intelektualec.

Morda je splošna opredelitev česarkoli primerna in priročniško poučna za ljudi, ki potrebujejo kratko, slovarsko opredeljevanje različnih kategorij ljudi oziroma osebnosti. Proti njej pa bodo prav gotovo prvi intelektualci. Dejansko so oni tisto, kar so...

Prav zato obstajajo poskusi t.i. posebne klasifikacije intelektualcev v različne podvrste. Če jih samo nekaj naštejemo: klasični in sodobni, pravi in nepravi, levi in desni, napredni in koservativni, revolucionarni in nerevolucionarni, humanistični in nehumanistični, veliki in manjši intelektualci (Bon in Burnie 1966). Prav s temi pridevniki pa potem nadalje klasificirajo na podoben dvojni način kategorije: intelektualnost, intelektualizem (ne kot filozofska smer), intelektualizacija.

Javno mnenje o intelektualcih je precej pestro. Še posebej pa je zaostren odnos različnih režimov, strank oziroma vlad do njihovega pisanja in delovanja. Tako imamo o njih mnenja, da so duh časa, dobe, tudi velikani duha, obenem pa da so čudaki, zmede, ničvredneži, duhovni prekucuhi, rdečkarji in še kaj. Zaradi njihove velike moči oziroma vpliva na javnost, so jih zlasti v totalitarnih državah preganjali, jim sodili (tako v Hitlerjevi Nemčiji kot v Stalinovi SZ), uprizarjajoč pravo sodobno inkvizicijo. Pa tudi meščanski demokratični režimi niso ravno navdušeni nad inte-

lektualci oziroma prijazni z intelektualci, šikanirajoč jih na različne načine, zlasti z omejevanjem njihovega statusa v družbi, z izolacijo v medijski javnosti itd. (glej obdobje maccarthizma v ZDA).

Le malo je bilo voditeljev držav kot je bil de Gaulle, ki je na zahtevo nekaterih po aretaciji Sartra, zaradi podpisa manifesta 121-tih kot obsodbe eskalacije alžirske vojne, menda dejal: "Pustite intelektualce naj delujejo... Voltaire se ne aretira..."

III

O vprašanju, kdaj se je pojavil termin intelektualec v razvoju družbe so dokaj različna mnenja.

Eno mnenje zastopa, da se je pojavil intelektualec kot družbena kategorija že zdavnaj, kot neki zarodek ali prototip sodobnega intelektualca, to je z delitvijo dela na fizično in maloštevilno "umsko" delo ali tudi s prvimi oblikami civilizacije oziroma s prvo kulturno stopnjo. Nekateri pravijo, da so to bili šamani, magi, vrači, kasneje svečeniki-duhovni, še kasneje misleci-modreci, prvi filozofi v Aziji, v stari Grčiji in Rimu. Tem naj bi zgodovinsko sledil srednjeveški tip intelektualca, ki naj bi se v glavnem rekrutiral iz vrst sholastikov (npr. T. Akvinski), na koncu srednjega veka pa tudi iz vrst reformatorjev.

Tretji pa povezujejo pojav intelektualca šele z rojstvom industrijskega, kapitalističnega, tržnega sistema, ki temelji na še podrobnejši delitvi dela tako v gospodarstvu kot v družbi sploh. Tako naj bi bili nekakšni prvi intelektualci renesančni humanisti kot ostrí nasprotniki mračnega srednjega veka. Še vedno pa v glavnem kot filozofi, skupaj z nekaterimi laiki, kot pisatelji ali komunarji. Znanost je bila namreč tedaj šele v povojih pa zato še ne moremo govoriti o znanstvenikih intelektualcih.

Tako da se dejansko poraja sodobni intelektualec šele z drugo in deloma šele s tretjo znanstveno, tehnično - tehnološko revolucijo, ki pa že zahteva tudi intelektualca z novo vsebino, z novo funkcijo (o tem kasneje).

Formalno pa se je uradno pričel uporabljati naziv intelektualec najprej v Evropi in kasneje v svetu po t.i. Dreyfusovi aferi (1898), kjer je bilo obtoženih veliko razumnikov kot "intelektualcev".

IV

Ko tako govorimo o sodobnem intelektualcu naj takoj dodam, da je ta sodobnost a) širša, ki se pričinja z t.i. zahodno (evropsko) civilizacijo, to je z renesanso oziroma s prosvetiteljstvom in zopet b) ožja - sedanja, recimo v zadnji polovici 20. stoletja, ki pa že ima že močne poganjke precej drugačne prihodnosti kot je sedanjost; ki ima šele provizorične nazive: po(st)industrijska družba (sistem), informacijska družba itd. (o tem več kasneje).

Če je sodobni intelektualec "otrok" te dobe - civilizacije, potem je njegov univerzalni kritični duh (mišljenje) dejansko sinteza vseh novih elementov sedaj prevladujočega družbenega sistema, a to je: a) novega splošnega strokovnega, na izkustvu temelječega znanja, b) znanosti nasploh in ožje, posameznih ved, ki je in-

telektualcu ekspertna podlaga, c) drugačne kulture v širšem pomenu, kot načinu življenja - delovanja, ožje, v žlahtnem pomenu pa kot nova umetnost vseh zvrsti, predvsem pa tiste, ki določa intelektualca kot posebnega sodobnega intelektualca (recimo, da je pisatelj ali pesnik) in na koncu č) sodobne, zlasti socialne filozofije, točneje neke svetovne nazorske filozofske smeri, ki naj bi mu pomagala oblikovati zorni kot gledanja, videnja, vrednotenja sveta, kot ga on celovito kritično percipira.

Vse to moramo upoštevati, ko poizkušamo okarakterizirati "lik" sodobnega intelektualca konec 20. stoletja.

Čeprav sem že v začetnih težah poskušal podati neko splošno opredelitev intelektualca, bi sedaj dodal še nekaj lastnosti za t.i. sodobnega intelektualca ("zahodnega tipa"). To je:

1) da se mora sodobni intelektualec glede na vse ožje delitev "dela" oziroma opravil oziroma funkcij - kot strokovnjak (ekspert) v svoji stroki, pa tudi preko njenih meja - neprestano izobraževati - z novimi (spo)znanji, ki segajo tudi v oddaljena področja, kot je npr. sodobna filozofija, umetnost..., iz katerih potem črpa relevantna znanja za vseobsežno, poglobljeno kritično analiziranje in oblikovanje sodb;

2) da se nekako pogloblja "nesrečna zavest" (glej razlago prej) sodobnega intelektualca, glede na poglobljanje družbenih razvojnih protislovij. Kar se kaže v nadaljnji alienaciji intelektualca od uradne družbe, pa tudi v njegovi frustraciji, zaradi česar se njegova kritika širi in krepi;

3) da postaja njegov produkt, glede na njegovo specifičnost kot miselnega konstrukta oziroma kot rezultat kritičnega intelekta in kot misel (ideja) s kritičnim nabojem, nekakšna prosta dobrina, katere redkost raste, ki pa je vse slabše cenjena in subvencionirana v uradni družbi; komercialno večkrat bagatelizirana, čeprav njena "vrednost", ne tržna, ampak razvojno - zgodovinska raste. Kar je dodatni razlog za povečanje frustracije sodobnega intelektualca.

Pomeni, da sta se spremenila: kot posledica takšnega razvoja materialnih - tehničnih in duhovnih - kulturnih "produktivnih sil", tudi značaj in vloga (funkcija) sodobnega intelektualca. Pri čemer imam v mislih mogočen, hiter razvoj znanja in znanosti in njegovo (njeno) vsestransko aplikacijo v obliki nove tehnike, tehnologije, komunikacijsko - informacijskega sistema. Produkcijska funkcija se je še bolj intelektualizirala, kaže se v zamenjavi (pretežno) fizičnega - rutinskega dela z (vse bolj) umskim (intelektualnim) delom. Tako, da so dobili umsko delo, znanje, *know how* ter neutelešeni tehnični in tehnološki napredek prvo mesto, to je največjo utež v produkciji večine produktov in storitev.

Povečala pa se je prav tako vloga umetnosti, zlasti uporabne, ali v produkciji blaga in storitev (npr. v stilizaciji, v promoviranju (oglaševanju) produktov itd.). Celo vloga filozofije, spoznavne teorije in logike se je povečala v podjetniški funkciji odločanja in v splošni ekonomski politiki. Tako postaja kritična dialektična metoda kot zgoščena kombinacija vseh teh elementov, pomemben sestavni del analiziranja stanj v (nacionalni, svetovni) družbi in mikrostanj v podjetjih - organizacijah (kot družbenih enotah).

Vsa ta dejstva nekateri sodobni intelektualci vse bolj upoštevajo in se tem dejstvom tudi prilagajajo. Za druge pa je danes v svetu prevladujoči ekonomski sistem še vedno klasičen sistem kapitala in dela, ki sta v antagonističnem razmerju (v obliki razredne borbe) in je torej glavna naloga sodobnega intelektualca, da ta nasprotja odkriva in jih biča ter se postavi v prve vrste kritikov oziroma revolucionarjev. Vprašanje je, s katero teorijo se strinjamo. Moja teza je, da danes neke podobne pojave protestov delavcev oziroma sindikatov, zlasti v Evropi, proti zmanjševanju njihovih pravic ne gre enačiti z razredno borbo v 19. stoletju. Gre za spremenjeni značaj tako delavcev kot predstavnikov kapitala, tudi za drugačne vzroke teh protestov in morebitnih posledic. Zlasti pa je potrebno gledati ta nasprotja z vidika hitrega, toda protislovnega sodobnega tehnično-tehnološkega in znanstvenega razvoja. Skratka, protislovna situacija - kriza... razvite sodobne socialne družbe je po vzrokih, po vsebini pa tudi po posledicah precej drugačna, kot je bila na primer kriza družbe v 19. stoletju, ko je Marx pisal "Kapital". Tem protislovnem sodobne, "zahodne", tudi zrele industrijske družbe sekundirajo še druga lokalna ali svetovna protislovja, o katerih beremo vsak dan v časopisju.

Še posebej sodobni intelektualci morajo prisluhni nasprotjem v družbi, analizirajoč, od kod ta kriza ali krize, kako se te kumulirajo in na koncu že ogrožajo neko normalno sožitje slojev, razredov pa tudi narodov in držav.

Površinsko gledano kaže na to, da je s takšnim znanstvenim in tehničnim napredkom takorekoč konec s t.i. kritičnim intelektualiziranjem v ožjem pomenu. Vse bolj znanstveni način urejanja gospodarskih, socialnih, političnih, kulturnih itd. problemov naj bi izničil kakeršenkoli pomen intelektualca. Sodobnemu intelektualcu naj bi tako odzvonilo.

Nekateri kritiki intelektualcev so šli tako daleč, da so intelektualce proglasili za nasprotnike, če že ne za sovražnike znanosti, ker naj bi bili proti znanstvenemu načinu raziskovanja; da je danes njihov način razmišljanja o problemih sveta, družbe in človeka bolj podoben nekemu mitološko - filozofskemu razmišljanju, kar je bila značilnost razmišljanja modrecev pred nekaj tisočletji itd.

Toda pokazalo se je, da resnica ni tako "preprosta"; da tudi to novo obdobje (era) "poznanstvenovanja vsega" ne more odgovoriti na mnoga človekova vprašanja. Mnogi so mnenja, da več kot človek ve, prav po zaslugi znanosti, bolj je zbežan-zmeden zaradi mnogih vprašanj svoje eksistence, in ne samo zaradi končnega ali začetnega vprašanja - od kod smo in zakaj smo. Dokaz za takšno trditev je hiter razmah novih in novih mitoloških, mističnih - astroloških, kozmoloških itd. veččin meditiranja, katerim se predaja vse več ljudi, celo izobražencev. Dokaz torej, da t.i. eksaktna znanost kot matematizirana empirična - eksperimentalna znanost ne more odgovoriti na mnoga esencialna vprašanja na podlagi praktičnega eksperimentalnega razuma; da bomo morali še vedno upoštevati tudi kritični (imaginacijski) razum, ki misli s pomočjo izoblikovanih paradigem predelanih v hipoteze in teoreme, na temelju nekih izhodiščnih postulatov.

Kritika znanosti sodobnega intelektualca zato ni v tem, da jo v celoti odklanja, ampak v nečem drugem: 1) da bomo morali upoštevati oba načina razmišljnja o svetu, o človeku itd., 2) da čisto formalizirani način empiričnega znanstvenega raziskovanja ne vodi do odgovorov na vsa, zlasti esencialna vprašanja za človeka;

3) da je celo prednost metode razmišljanja (analiziranja) intelektualca pred dolgimi, zahtevnimi in formaliziranimi raziskovalnimi postopki t.i. raziskovalnih projektov, vsaj v nekaterih primerih. Primer. Ekonomist empirično raziskuje brezposelnost na temelju statistike, to je kvantitativnega izračunavanja v absolutnih številkah in odstotkih, izračunavajoč tako statistične sredine, korelacije, regresije itd. Pa vendar ne bo zadel bistva oziroma sploh ne bo odgovoril, zakaj sploh brezposelnost je, zakaj in za koga je zlo; ali je morda posledica naravne populacijske zakonitosti ali pa jo je mogoče razumeti kot napačno urejeni sistem ali pa napačno vodenje gospodarske in splošne politike razvoja itd. Kar pomeni, da potrebujemo še drugačen pristop, drugačno metodo proučevanja zlasti fenomenov z družbenega humanističnega področja, ki jo osebno imenujem postulatna, paradigmatična, tudi imaginacijska- deduktivna metoda spoznavanja resnice.

Tako sodobni intelektualec uporablja takorekoč obe metodi, ki jih razlikuje med seboj. Druga se razlikuje od prve kot metode konvencionalnih raziskovalnih skupnosti, ki raziskujejo po pravilih in kanonih, po katerih se ravna samo formalizirano raziskovanje. Intektualec se s tem ne spušča na raven kritike teh konvencionalnih spoznanj in institucij, ki jih ta spoznanja sporočajo. To pomeni, da sprejema le tista spoznanja, ki pomenijo zanj tudi paradigme. Po mnenju intelektualca t.i. čisti, to je empirični raziskovalci, počno to kot intelektuali, čeprav tega ali nočejo priznati ali pa ne vedo. To nadalje pomeni, da sprejemajo postopek ali metodo intelektualcev kot način razkrajjanja starih idej - paradigem in vzpostavljanja novih.

Trdim, da so intelektuali le proti čisto formaliziranemu, nekritičnemu raziskovanju, se pravi preko t.i. "raziskovalnih projektov" (Th. Kuhn), kot edino "normalnemu znanstvenemu" raziskovanju.

V tem je tudi, po mnenju sodobnih intelektualcev, razlika med pozitivistično - tehnično in intelektualno inteligenco. Prva raziskuje podrobno le, kot pravijo, notranji prostor obstoječe paradigme in morda še nova polja njene aplikacije; druga išče rešitev - resnico tudi izven neke obstoječe paradigme, tudi preko njenih meja, v novi paradigmi. Tako so prvi v očeh intelektualcev samo žanjci - rentniki, ne da bi sejali (a Nietzsche pravi, da je žetev dekadenca, setev pa ne...). Intektualec raziskovalec pa je sejalec. Ali, če je za tehnično raziskovalno inteligenco značilen "apolinski" profesionalizem (ki ga Gouldner sočno imenuje "komunizem skromnih"), je za raziskovanje intelektualca značilen "romantičnejši idiom kreativizma" (tudi Gouldner 1975).

Intektualec prihaja tako s svojim "raziskovanjem" (razmišljanjem) pred javnost z novimi paradigmi kot novo resnico (Schumpeter je ta postopek imenoval "kreativno destrukcijo"); kot nekakšno novo (za)vest družbe, kot relativno resnico - kot "hubris racionalizma". Vedno z neko (vsaj v ozadju) eshatološko, mesiansko zastavljeno "končno resnico" - teorijo (Frankel 1974), kot drugačno, idealno stanje, kot neka zamišljena potreba (o kateri vsi sanjamo) o popolni odrešitvi ali osvoboditvi (kar je tudi nekaj religioznega, saj imajo to idejo tako rekoč vsajeno v svoj nauk vse vere).

To protislovje, ki se ga pravi intelektualec zaveda, je v njegovi zavesti odprojecirano kot globoko protislovje, ki nujno dela iz nekega intelektualca "nesrečno

zavest" (Sartre 1970, ta pa po Heglu), v kateri pa naj bi intelektualec užival kot svoji "srečni zavesti" (zopet Sartre).

Seveda so vse te konsideracije o intelektualcu izoblikovane na primeru t.i. "zahodnega sveta". Potrebne bi bile nove študije, da bi zvedeli, koliko ti isti teoremi veljajo za t.i. "vzhodni svet", ki v eni - meditacijsko mitološki - obliki že preplavljajo tudi naš knjižni trg.

V

In na koncu še vprašanje, ali je sodobni tip intelektualca za vedno, tudi za prihodnost - bližnjo in daljno? Ali nismo na velikem križpotju; vse bolj priča takšnim spremembam (pozitivnim in negativnim) v načinu materialnega in duhovnega produciranja, ki človeški rod ne približuje trajnemu napredku in blaginji, kot zatrjujejo še vedno neki politiki. Ampak prej in bliže kataklizmi ali apokalipsi - če ta (rod) ne bo ničesar bistvenega spremenil.

Glede same usode t.i. sodobnega intelektualca sta dve nasprotni tezi in ena vmesna. Ena teza je, da takšenega intelektualca kot je bil do sedaj, v prihodnosti ne bo več. Doživlja neke vrste evtanazijo. Saj takšnega tipa človeka - izobraženca ne potrebuje novi, recimo mu: avtomatski (kibernetizirani), visoko tehnologizirani in racionalizirani sistem. Nekateri takšno družbo imenujejo po(st)industrijsko. Tudi informacijsko, elektronsko komunikacijsko itd. družbo. Druga teza je, da bi morali spremeniti ves sistem tako, da bi postali vsi ljudje intelektualci, s tem pa tudi med seboj kot bratje (Gouldner 1975); torej neki svet, ki ga je že Marx izoblikoval v t.i. asociacijah svobodnih in enakih ljudi.

Obstaja pa tudi vmesna teza (Morin 1960): da bi morali opustiti misel o nekem mitu o intelektualcu, ki meni, da je moč rešiti vse s koncentracijo problemov v kritičnem umu. To pa je mitologizacija. Zaradi tega je on za neko demitologizacijo t.i. sodobnega intelektualca kot pogoj za vzpostavitev in uveljavljanje neke intelektualnosti v nekem novem, pravilnem pomenu. Toda prav poudarek na "novem" je problem za to tezo.

Ena možnost je, da bi se nova intelektualnost usmerila (kot se že) k novi mitologizaciji, ki se kaže v novi mistifikaciji vseh vprašanj sveta oziroma življenja. Še posebej, ob močnem sodelovanju t.i. vzhodnjaške "prenovljene" mistične miselnosti. Za takšno novo intelektualnost Morin prav gotovo ni.

Druga možnost je, da se bo z zmanjševanjem primarnega in sekundarnega pa tudi že terciarnega sektorja, hitreje pričel razvijati kvartarni ali kvintarni sektor, ki predstavlja nekako neposredni spoj človekovega praktičnega in kritičnega idejnega - paradigmatičnega uma, kar bi pripeljalo do nekega obnavljanja panog ali vej dejavnosti, ki delujejo na temelju mikrovalovnega mišljenja komuniciranja (glej Schumacherjevo delo: *Small is beautiful*, temelječe na budističnem nauku o individualnem delu). To bi pomenilo novo delitev dela ter obenem ustvarilo možnost za trdnjše, bolj človeško integracijo v svetu, kot smo ji danes priča.

So pa še druge možnosti; ena je npr. "samouničenje" človeka samega.

Osebnostno sem mnenja, da postajajo intelektualci, ko se produkcija intelektualizira (postaja primarna umska dejavnost) in kapital scientizira, tehnokratizira in

birokratizira (če se izrazim v klasični revolucionarni dikciji), "avantgarda" sodobne napredne inteligence (oziroma njen vodilni del), kot najpomembnejša sila proti prevladi (oblasti) birokracije in tehnokracije.

J. Prevert pravi, da "intelektualcem ne smemo dovoliti, da bi se igrali z vžigalicami" (verjetno so zanj vžigalice v rokah intelektualcev: kritično angažirani um in delovanje). To pa bi bilo tako, kot da bokсар ne sme bokсati z rokavicami, da izurjen pilot ne sme pilotirati najhitrejših letal; torej, da človeški rod ne bi smel imeti ljudi - oseb kot intelektualcev, ki posedujejo globlje, prodorne, kritične, vsestransko angažirane, izzivalne misli. Moj *plaidoyer* za intelektualce je v tem pomenu; nikakor ne kot njihova apologetika.

LITERATURA

- Bon, Fr. in Burnier, M.-A. 1966. Les nouveaux intellectuels, Paris, Editions Cujos.
Fougeyorollas. 1960. Le mot intellectuel. Arguments, 20.
Frankel, Charles. 1974. The Plight of the Humanist Intellectual. Encounter, 8.
Gouldner, Alvin. 1975. Prologue to a theory of Revolutionary intellectuals. Telos, 26.
Lapassade, Georges. 1960. Rousseau et les encyclopedistes. Arguments, 20.
Morin, Edgar. 1960. Intellectuels: critique du mythe et mythe de la critique. Arguments, 20.
Sartre, J. P. 1970. Intervju: L'ami du peuple. L'Idiol international, 10.
Sartre, J. P. 1972. Plaidoyer pour les intellectuels, Paris, Gallimard.
Sartre, J. P. 1981. Filozofija-estetika-politika (prevod), Ljubljana, Cankarjeva založba.

ASIMETRIJE

Kako odraziti obstoječe različnosti in asimetrije
v političnem sistemu?

Povzetek. *Proučevanje asimetrij in asimetričnosti je postalo ena od osrednjih tem družboslovnega proučevanja v svetu v devetdesetih letih. Zanimivo je, da so se razprave o tej tematici v takratni Jugoslaviji začele že ob koncu osemdesetih let, vendar pa jih v svetu skorajda niso zaznali. Prispevek predstavlja nekaj konkretnih primerov obstoječih asimetrij v svetu (npr. v Veliki Britaniji, Španiji, v bikomunalnih skupnostih, v federacijah nasploh in podrobneje v Belgiji in Kanadi, pa tudi v mednarodni skupnosti in zlasti v mednarodnih integracijskih procesih) in v Sloveniji, še zlasti pa se ukvarja z njihovo politično in normativno (pravno) dimenzijo. Opravljena analiza potrjuje izhodiščno (delovno) hipotezo, da obstoječi koncept (eno)nacionalne države ter na njem sloneči - simetrični, hierarhični in notranje (zlasti etnično) homogeni - ustavni in politični sistemi ne ustrezajo današnji pluralni, izjemno raznoliki in asimetrični realnosti v svetu. Prispevek navaja nekaj konceptov in predlogov za reforme (npr. decentralizacija, devolucija, regionalizacija, federalizacija, itd.), ki so jih oblikovali v posamičnih državah, da bi omogočali izražanje in uveljavljanje najširšega (zlasti pa kulturnega in etničnega) pluralizma in asimetrij znotraj obstoječih političnih sistemov.*

Ključni pojmi: *asimetrija, asimetrični federalizem, decentralizacija, devolucija, etnični in kulturni pluralizem, federalizacija, integracija, medetnični odnosi, (eno)nacionalna država, regionalizem.*

Uvod

V začetku devetdesetih let sta ključni temi družboslovja v svetu postali asimetričnost in asimetrije. V Sloveniji, kjer smo nekaj let prej ob koncu osemdesetih

* Dr. Mitja Žagar, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani in docent na Fakulteti za družbene vede.

¹ Tako računalniški izpis v knjižnici ameriškega kongresa zajame več kot pet tisoč enot (poročil, dokumentov, člankov, poglavij, knjig, itd.), ki vključujejo to problematiko. Asimetrije in asimetričnosti pa so v zadnjih letih obravnavali - pogosto kot osrednje teme - tudi na številnih strokovnih in znanstvenih kongresih.

leth sploh začeli intenzivna razmišljanja o asimetričnosti in asimetrični federaciji v takratni Jugoslaviji, pa smo na to tematiko - ko za nas politično ni bila več aktualna - v veliki meri pozabili. Mogoče je poleg dejstva, da je takrat večina razprav v Jugoslaviji potekala v nacionalnih jezikih, prav naš odnos do te tematike kriv, da so v svetu naša razmišljanja enostavno prezrli.

Sam sem se s proučevanjem problematike asimetrij v družbah in političnih sistemih ter z razvojem asimetričnih modelov odločanja ukvarjal ves čas od konca osemdesetih let naprej. Tako je tudi ta prispevek, ki na kratko predstavlja nekaj primerov asimetrij v svetu, rezultat večletnega raziskovalnega dela.² Poleg konkretnih primerov asimetrij članek analizira tudi nekaj konceptov reforme obstoječih političnih sistemov, ki jih zasnovali v posameznih državah, da bi omogočali izražanje in uveljavljanje asimetrij znotraj političnih sistemov in njihovih inštitucij.

Svoje proučevanje sem zasnoval na izhodiščni (delovni) hipotezi, da *tradicionalni koncept (eno)nacionalne države ter na njem sloneči hierarhični, simetrični in (zlasti etnično in kulturno) homogeni ustavni in politični sistemi ne ustrezajo današnji pluralni, izrazito večetnični, izjemno raznoliki in asimetrični realnosti*. Prav zato obstoječi politični sistemi pogosto ne zmorejo uspešno urejati in upravljati medetničnih odnosov ter razreševati različnih družbenih konfliktov (vključno z regionalnimi, kulturnimi in (med)etničnimi), ki so normalen pojav v pluralnim okolju.

Asimetrije v sodobnih družbah: vprašanja in nekaj odgovorov

Pojmovanje sveta in človeške družbe se v zgodovini neprestano spreminja. V devetdesetih letih so se povsod po svetu začeli zavedati obstoja asimetrij - na (skoraj) vseh področjih in v vseh okoljih. Družboslovje, ki se je (vsaj občasno) z obstojem in analizo specifičnih asimetrij ukvarjalo že tudi prej (npr.: Duchacek 1970; Stevens 1977; Tarlton 1965; itd.), se je kmalu odzvalo. Proučevanje je pokazalo, da so asimetrije v posameznih okoljih pogojene s specifičnim zgodovinskim in družbenim razvojem ter z aktualno situacijo. Asimetrije v različnih okoljih se torej med sabo - po svojem obsegu, intenzivnosti, naravi, družbenem vplivu, itd. - pomembno razlikujejo. Hkrati obstajajo tudi določene podobnosti in skupne značilnosti. Prav te podobnosti in skupne značilnosti omogočajo postopno oblikovanje (koherentne) teorije o asimetrijah v tradicionalnih in sodobnih družbah. Podobni problemi, s katerimi se srečujejo obstoječi ustavni in politični sistemi pri obravnavanju in upravljanju specifičnih asimetrij v posameznih okoljih, omogočajo tudi snovanje teoretičnih modelov političnih sistemov in procesov odločanja, ki bi v zasnovi in svojem delovanju upoštevali in odrazili takšne asimetrije.

² V osemdesetih letih sem to problematiko proučeval v okviru svojega podiplomskega študija, od leta 1990 pa tudi v okviru svojih raziskovalnih projektov, ki jih je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo. Omeniti je potrebno zlasti temeljna raziskovalna projekta "Etnična komponenta integracijskih procesov ter sožitja v (več)nacionalnih državah" (v letih 1993-1995) in "Etnična dimenzija integracijskih procesov v pluralnih družbah ter upravljanje in razreševanje konfliktov" (v letih 1996-1998). (Glej npr. letna raziskovalna poročila in zaključno poročilo za obdobje 1993-1995.)

Nekaj konkretnih primerov asimetrije

Asimetrije so značilnost sodobnega sveta. Najdemo jih prav v sleherni državi. Pogojene so (lahko) z različno velikostjo ter specifičnimi geografskimi in klimatskimi pogoji posameznih regij, s številom in (socialno, izobrazbeno, etnično, versko itd.) strukturo prebivalstva, s specifičnim zgodovinskim razvojem ter različno ekonomsko, družbeno in kulturno razvitostjo in situacijo posameznih regij... Asimetrije obstajajo tako v etnično relativno homogenih kot v etnično pluralnih skupnostih, v unitarnih in v sestavljenih državah, vse bolj pogosto pa o njih govorijo tudi v kontekstu mednarodnih integracij. (npr.: Burgess, Gress 1994; Keating 1996; itd.)

Poglejmo si najprej nekaj asimetrij v unitarnih državah. V tem kontekstu v zadnjem obdobju najpogosteje omenjajo Španijo in Veliko Britanijo. Po uvedbi demokracije in sprejemu ustave se je v Španiji začelo obdobje pospešene regionalizacije, ki je špansko družbo preobrazilo tako korenito, da včasih danes o Španiji govorijo kot o "federaciji regij." Čeprav po ustavi Španija ostaja unitarna država, se je v njej uveljavilo mnogo elementov "asimetričnega federalizma." (npr.: Agranoff 1994; Moreno 1994) Španska ustava je omogočila, da se je hitreje in v večjem obsegu uveljavila avtonomija tistih regij, v katerih živijo zgodovinske etnične skupnosti - narodnosti. Tako imajo zdaj Baskija, Katalonija, Galicija, Kanarski otoki in Valencija široko in razvito funkcionalno avtonomijo na številnih področjih, Baskija in Katalonija pa imata celo nadzor nad lastno policijo.³ Čeprav Andaluzija po prvotni opredelitvi ne sodi med regije, v katerih živijo zgodovinske narodnosti, pa se je tudi andaluzijska avtonomija začela razvijati po t.i. "hitrejši poti." Posledice tovrstnega razvoja v Španiji so decentralizacija, uveljavljena avtonomija regij in vrsta asimetrij. (Agranoff 1994; de Witte 1997; Keating 1996, 5; Moreno 1994)

Čeprav je bila Velika Britanija znana predvsem zaradi svojih zgodovinskih asimetrij v času oblikovanja britanske države in v začetku dvajsetega stoletja, so se posamezne asimetrije ohranile. Takšne asimetrije so posebna zastopanost Anglije, Severne Irske, Škotske in Walesa v britanskem parlamentu, jezikovna avtonomija in posebna jezikovna zakonodaja v Walesu in galskih predelih Škotske, poseben strankarski sistem na Severnem Irskem, Škotskem in v Walesu, cerkvena avtonomija Škotske in Severne Irske, specifično civilno pravo na Škotskem, itd. (Keating 1996, 4, 6, 8) Očitno bo proces devolucije, ki ga je - upošteva je zamisli in izkušnje iz sedemdesetih let - začela nova laburistična vlada leta 1997, te asimetrije še povečal. Tako so na referendumih že izglasovali širšo avtonomijo in uvedbo posebnih parlamentov za Škotsko in Wales.

Duchacek (1988, 5-7) kot poseben primer asimetrij v unitarnih in sestavljenih državah navaja bikomunalne skupnosti. V teh državah obstajata dve oblikovani, jasno določeni in razmejeni posebni jezikovni, verski, kulturni, etnični in/ali regionalno opredeljeni skupnosti. Ti skupnosti se lahko razlikujeta po številu pri-

³ Za Španijo je značilno, da se funkcionalna avtonomija regij ne uveljavlja le na tistih področjih, ki so ključna za ohranjanje in razvoj specifične kulturne in etnične identitete posameznih regij (npr. uradni jezik, kulturna in šolska politika, šolstvo in kulturne institucije, znanost, javni mediji, itd.), ampak tudi na drugih področjih, kot so npr. policija, davki, itd.

padnikov, po ozemlju in času naselitve, po dostopu do naravnih in družbenih virov, po ekonomski in politični moči, družbenem in političnem vplivu voditeljev, itd. V državi lahko obstajajo tudi druge posebne skupnosti, vendar odnosi med dominantnima skupnostima določajo družbene odnose in njihovo njihovo naravo. Že v bikomunalni družbi dominira ena od dominantnih skupnosti, je to lahko pomemben vir konfliktov med skupnostima.

Dva tipična primera bikomunalnih družb sta Finska in Izrael. Bikomunalno naravo Finske opredeljujejo odnosi med Finci in švedsko manjšino - zlasti na Alandskem otočju. Čeprav je švedska manjšina numerično bistveno manjša, ima pomembno vlogo v finski družbi. Alandsko otočje uživa dokajšnjo kulturno, funkcionalno in teritorialno avtonomijo ter ima poseben status.⁴ Finsko pogosto navajamo kot zgleden primer dobro urejene in uspešne bikomunalne skupnosti, v kateri se tudi občasni problemi in konflikti rešujejo po demokratični poti. Na drugi strani bi Izrael lahko navedli kot tipični primer bikomunalne skupnosti, v katerih odnosi med obema dominantnima posebnima skupnostima - izraelskimi Judi in Palestinci oz. Arabci - niso ustrezno urejeni in zato pogosto prerastejo v odprt in nasilen konflikt. Dosedanji poskusi, da bi na demokratičen način uredili odnose med obema skupnostima in palestinski skupnosti zagotovili ustrezno avtonomijo znotraj izraelske države ali morebiti lastno državo, niso uspeli predvsem zaradi nasprotovanja skrajnežev iz obeh skupnosti, ki niso pripravljeni na dogovarjanje in kompromis z drugo stranjo, ki jo označujejo kot večnega in smrtnega sovražnika. Podobno dinamiko odnosov med dvema dominantnima skupnostima v bikomunalni skupnosti lahko najdemo tudi na Severnem Irskem. Le upamo lahko, bodo prizadevanja za demokratično ureditev odnosov med obema dominantnima skupnostima v Izraelu in na Severnem Irskem uspešna.⁵

Asimetrije najdemo tudi v sleherni federaciji. Obstoj številnih asimetrij v etnično relativno homogenih Avstriji in Nemčiji kaže, da asimetrije v federacijah niso nujno etnično pogojene. Že sama uvedba federalizma je (bila) očitno odgovor na obstoječe - geografske, jezikovne, kulturne, etnične, družbene, ekonomske in/ali politične - razlike, ki v posamezni državi obstajajo kot posledica naravnih danosti ali specifičnega zgodovinskega razvoja. Skladno z obstoječo ustavno ureditvijo se v posameznih federacijah pojavljajo asimetrije na upravnem, davčnem, pravosodnem, itd. področju. Tipična asimetrija, ki obstaja praktično v vseh federacijah, je enako (npr. Švica, Mehika, ZDA) ali vsaj neproporcionalno⁶ zastopanje federalnih enot v drugem domu federalnega parlamenta (domu federalnih enot), ki naj bi zagotovilo na ravni federacije enakopraven (ali vsaj enakopravnejši) položaj vseh

⁴ Zakon o avtonomiji Alandskega otočja, ki je začel veljati 1. januarja 1993, določa pravni okvir avtonomije in posebnega statusa te skupnosti v okviru finske države ter njen pravni položaj, politične institucije in upravno ureditev. (Glej: Act on the Autonomy of Åland, 16 August 1991 (1144) - V Hannum, ur. 1993, 117-140.)

⁵ Poleg že omenjenih Finske, Izraela in Severne Irske med tipičnimi bikomunalnimi skupnostmi Duchacek (1988, 6-7) našteva še Burundi, Ciper, Fidži, Malezijo, Surinam, Severno Irsko in Sri Lanko, takrat še unitarno Belgijo in takratno Českoslovaško federacijo.

⁶ Npr. v Indiji, Nemčiji, itd. imajo manjše federalne enote v domu federalnih enot praviloma večje število predstavnikov, kot bi jih imele ob proporcionalnem predstavljanju glede na delež svojega prebivalstva v celotnem prebivalstvu federacije.

federalnih enot ne glede na njihovo velikost, število njihovega prebivalstva ter njihovo družbeno, ekonomsko in politično moč in vpliv. V posameznih federacijah - npr. Indija v prvem obdobju, nekdanja Jugoslavija in Sovjetska zveza, sedanja ruska federacija⁷ - se kot specifična asimetrija lahko uveljavi tudi različen pravni status, tip in položaj posameznih federalnih enot. Specifične asimetrije v Nemčiji so mesta s statusom dežele (npr. Hamburg) ter položaj in status Bavarske. (npr. Burgess, Gress 1994; de Witte 1997; Duchacek 1970, 1973 in 1986; Keating 1996; McRae 1983; O'Brien 1997; Sturm 1994; Žagar 1990; itd.)

Z gledišča urejanja medetničnih odnosov je zanimiv razvoj asimetričnega federalizma v Belgiji in Kanadi. S sprejemom ustave leta 1994 je Belgija tudi formalno postala federacija. Postopna ustavna preobrazba Belgije iz unitarne države v federacijo je potekala več kot dvajset let. Pogojevali so jo specifična etnična struktura prebivalstva, konflikti med dvema dominantnima etničnima skupinama,⁸ ki so

⁷ *Sedanja ruska federacija ni zanimiva le zato, ker imajo posamezne federalne enote v njej različen pravni položaj in status, ampak tudi zaradi nekaterih za federacije neobičajnih načinov urejanja odnosov med posameznimi federalnimi enotami in federalnim centrom. Tako je federacija (oziroma v imenu federacije njena vlada in/ali predsednik) sklenila s tatarsko republiko v letih 1992 in 1994 posebne pogodbe, ki po vseh svojih značilnostih spominjajo na mednarodne pogodbe med dvema neodvisnima in suverenima državama.*

Pri tem je zlasti zanimivo, kako so ruske federalne oblasti različno reagirale v posameznih primerih. Tako je ruska federacija ostro reagirala na zahteve Čečenije po večji samostojnosti, suverenosti in neodvisnosti. Po nasvetu nekaterih svojih svetovalcev in ministrov je Jelcin v tem primeru uporabil tudi oborožene sile in s tem začel nekažljeno vojno, ki se je s tragičnimi posledicami končala nedavno in ki nobeni strani ni prinesla prave vojne.

Na drugi strani pa ruska federalna oblast na tatarske zahteve po suverenosti ter na tudi dejansko vse večjo samostojnost in avtonomijo tatarske republike skorajda ni reagirala. Še več, federalna vlada in tatarska republika sta celo sklenili tri posebne sporazume, ki sankcionirajo večjo samostojnost in avtonomijo Tatarstana. Te tri sporazume navadno označujejo kot sporazume o ruski federaciji iz leta 1992. Kmalu po sklenitvi teh sporazumov so leta 1992 so v tatarski republiki izvedli referendum, na katerem so volilci izglasovali "poseben status" te republike, ki je s tem postala "suverena država in subjekt mednarodnega prava, ki je povezan v rusko federacijo." Omenjeno formulacijo je povzela tudi ustava tatarske republike. Potem, ko je nova - Jelcinova - federalna ruska ustava iz leta 1993 okreplila vlogo centralnih federalnih oblasti in ukinila suverenost republik, se je v posameznih federalnih enotah pojavilo nasprotovanje. Kot sem že omenil so federalne oblasti so zlasti ostro reagirale na zahteve Čenije in njene poskuse, da bi razglasila suverenost. Na drugi strani pa so se nadaljevala pogajanja centralnih federalnih oblasti z vodstvom tatarske republike, ki so privedla do sklenitve novega sporazuma leta 1994. Ta sporazum, ki sicer ne omenja več izrecno suverenosti republike, določa v prvem členu, da je tatarska republika "država, ki je združena v rusko federacijo na podlagi ustave ruske federacije, federacije tatarske republike in sporazuma o skupnem urejanju in delitvi pristojnosti med organi ruske federacije in tatarske republike..." S tem dejansko ta sporazum de facto priznava poseben položaj tatarske republike in uveljavlja močne elemente konfederalizma v odnosih med rusko federacijo in Tatarstanom. (Glej, npr.: O'Brien 1997, 14-16)

⁸ *Poleg dveh dominantnih etničnih skupnosti - flamsko oz. nizozemsko govorečih Flamcev (ki so leta 1992 predstavljali 64% prebivalstva) in francosko govorečih Valoncev (35%) - živi v Belgiji še relativno majhna nemška manjšina (1%).*

ogrožali tudi sam obstoj države, specifični regijski razvoj, itd.⁹ Belgijsko federacijo sestavljajo tri teritorialno opredeljene federalne enote in tri skupnosti, kar naj bi odrazilo specifično regionalno in etnično strukturo te države.¹⁰ Tako regije kot skupnosti imajo določen krog svojih izvornih pristojnosti, ki naj omogočajo izražanje in uveljavljanje specifičnih regionalnih in etničnih interesov, prav tako pa lahko vplivajo tudi na politične procese na ravni federacije. (npr.: Covell 1993; de Witte 1997; Fitzmaurice 1988; *La réforme de l'Etat*, 1993; McRae 1986; Mean 1989; itd.)

Čeprav ustavni sporazum z jezera Meech ob koncu osemdesetih let, ki bi zagotovil Quebecu in francosko govoreči skupnosti status posebne skupnosti v kanadski federaciji, ni bil uveljavljen,¹¹ v kanadski federaciji vseeno obstaja vrsta asimetrij. Tako Quebecu že od ustanovitve kanadske (kon)federacije leta 1867 priznava jo njegovo jezikovno specifičnost in lasten (francoski, kontinentalni) sistem civil-

⁹ Prvi predlogi za uvedbo federalizma v Belgiji so se pojavili v petdesetih letih in so sprožili živahno razpravo, ki se je nadaljevala več let. V razpravah so dogradili posamezne predloge, ki so se postopoma prelili v ustavno besedilo ob ustavnih reformah v letih 1970, 1980, 1988 in 1993-1994. (Več o tem glej npr.: Covell 1993; Fitzmaurice 1988; *La réforme de l'Etat*, 1993; Mean 1989; Žagar 1990; itd. Ustavno besedilo iz leta 1994 glej: *Le texte intégral de la Constitution (1994)*. *La Libre Belgique*; Bruxelles, 18. février 1994, pp. I-VIII; *The Constitution of the Kingdom of Belgium (1994)*. V BLAUSTEIN, Albert P. in FLANZ, G. H. (ur.): *Constitutions of the countries of the world: A series of updated texts, constitutional chronologies and annotated bibliographies*. Dobbs Ferry, NY: Oceana Publications.)

¹⁰ Tradicionalne federalne enote so tri regije in sicer pretežno flamsko govoreča Flandrija, francosko govoreča Valonija in etnično izrazito mešano mesto Bruselj, ki je hkrati tudi belgijska in evropska prestolnica. Tri skupnosti, ki naj bi predstavljale nekakšno funkcionalno dimenzijo federalizma v večnacionalni Belgiji, pa so flamsko, francosko in nemško govoreče skupnosti, ki pa so prav tako teritorialno opredeljene in se njihove pristojnosti nanašajo na vse prebivalstvo, ki živi na določenem ozemlju. Relativno majhna nemško govoreča skupnost nima svoje regije (kot posebne teritorialne federalne enote), ampak je njeno ozemlje del Valonske regije (de Witte 1997, 3-4).

¹¹ Prav ta krog kanadskih ustavnih sprememb je bil posebej zanimiv za razprave o uveljavljanju asimetričnega federalizma v Jugoslaviji ob koncu osemdesetih let. Potem, ko Quebec ni bil zadovoljen s kanadsko ustavo iz leta 1982 in je njegovo vodstvo celo spet zagrozilo z možnostjo odcepitve, je sporazum z jezera Meech nastal kot nekakšen ustavni kompromis. Dogovor z jezera Meech pa ni bil sprejet, ker ga v ustavno določenem roku nista potrdili dve kanadski provinci - Manitoba in Nova Fundlandija. Kot razlog za svoje oklevanje, ki je bilo dejansko pogojeno z merjenjem politične moči pokrajinskih in zveznih vlad, sta pri tem navedli, da omenjeni sporazum ne zagotavlja posebnega statusa tudi prvotnim - indijanskim in inuitskim - (staroselskim, domorodskim) ljudstvom. Zanimivo je, da so omenjenemu sporazumu nasprotovali tudi quebeški nacionalisti (*Parti Québécois*), ker naj ne bi zagotavljal dovolj pravic in avtonomije francoski skupnosti in Quebecu.

Sicer bi sporazum z jezera Meech Quebecu priznal, da predstavlja "posebno skupnost," in hkrati zagotovil "jezikovni dualizem" v kanadski federaciji. Poleg tega bi zagotovil, da morajo biti vsaj trije sodniki vrhovnega sodišča (od devetih) iz Quebeca, kar bi pomenilo le ustavno verifikacijo sicer uveljavljene tradicije. Da bi zagotovili varovanje položaja in interesov posameznih provinc, bi bilo potrebno soglasje vseh provinc in obeh domov federalnega parlamenta za ustavne spremembe, ki bi pomenile spreminjanje strukture in pristojnosti federalnih inštitucij ali mej provinc. Province - ne le Quebec - bi lahko izstopile iz posameznih programov, ki se financirajo in izvajajo na federalni ravni, če gre za zadeve ali področja iz pristojnosti provinc. V tem primeru province - ob upoštevanju ciljev federalnega programa - urejajo te zadeve same, imajo pa pravico do ustreznega nadomestila iz federalnega proračuna. Quebec pa bi s sporazumom z jezera Meech dobil še posebno zagotovilo, da mu ni potrebno sprejemati večjega števila tujih imigrantov, kot je delež quebeškega prebivalstva v celotnem kanadskem prebivalstvu. (Žagar 1990, 401-407. Besedilo sporazuma z jezera Meech glej, npr.: *Facts on File. World news digest with Index*, Vol. 47 (USA, 1987), 338, 412.)

nega prava. Poleg običajnih asimetrij v zastopanosti federalnih enot na zvezni ravni, obstajajo še asimetrije v uresničevanju fiskalnih pristojnosti provinc. Specifična je asimetrija na področju mednarodnih odnosov in sodelovanja, kjer je Quebec razvil obsežen program svojih mednarodnih dejavnosti. Med drugim je tako Quebec neposredno zastopan - na podlagi posebnega sporazuma - v organizaciji francosko govorečih držav (t.i. francophonie), sklepa pa tudi posebne sporazume o kulturnem sodelovanju s Francijo. Da bi ohranil svojo specifično francosko kulturo, lahko Quebec sam določa svojo imigrantsko politiko in strukturo svojih imigrantov.¹² Kljub temu, da so v Kanadi uveljavljene številne asimetrije, pa mnogi menijo, da je prav zavrnitev sporazuma z jezera Meech in s tem ustreznega ureditev statusa in položaja Quebeca v federaciji, pomemben razlog za številne notranje težave in tudi za povečanje etnične nestrpnosti. Čeprav je Kanada etnično izrazito pluralna skupnost, v kateri živijo pripadniki več kot sto etničnih skupnosti, odnosi med dvema ključnima skupnostima - angleško govorečo in frankofonsko - še vedno pretežno določajo bikomunalno naravo te države in lahko ogrozijo tudi njen obstoj.¹³ (Keating 1996; Žagar 1990)

Omeniti kaže še specifične primere asimetričnega federalizma, ki jih obravnava Stevens (1977, 177-203). Stevens govori o specifičnem asimetričnem federalizmu takrat, ko gre za specifične politične povezave dveh sosednjih držav, ki se bistveno razlikujeta po svoji velikosti, vplivu in pomenu. Praviloma si v takšnih povezavah majhne države želijo zagotoviti varnost, obrambo in mednarodno zaščito, na drugi strani pa ohranjajo visoko raven svoje etnične, kulturne, politične in ekonomske enakopravnosti. Tovrstne povezave so v mnogočem podobne zgodovinskim konfederacijam, saj praviloma obe državi ohranita svojo suverenost in polno mednarodnopravno subjektiviteto. Izjemoma se takšen asimetrični federalizem uveljavi tudi znotraj posameznih - unitarnih ali sestavljenih - držav, ko gre za (v tem primeru notranjepravno) ureditev odnosov med dvema specifičnima skupnostima, ki v tej državi živita in se bistveno razlikujeta po svoji velikosti in družbenem položaju. Stevens kot tipične primere za ene in druge navaja: Andoro in Francijo, Liechtenstein in Švico, Monako in Francijo, San Marion in Italijo ter Ņlandsko otočje in Finsko, Azorske otoke in Portugalsko, Farske otoke in Dansko, Madeiro in Portugalsko ter Veliko Britanijo in otok Man in Jersey.

Asimetrije so običajne tudi na mednarodni ravni. Tako tradicionalno v mednarodnih pogodbah asimetrije vzpostavljajo rezerve držav članic pogodbe na posamezne določbe teh pogodb. (Npr.: Andrassy 1984, 331-334; Starke 1989, 462-468.) Proučevanje asimetrij v mednarodnih - ekonomskih in političnih - integracijah, ki postopoma preraščajo v supranacionalne entitete in med katerimi so za nas zlasti zanimive Evropske skupnosti (ES) oziroma Evropska unija (EU), je še posebej zanimivo. Asimetrije so v ES/EU zelo pogoste in tudi običajne: Na eni strani gre za dejanske asimetrije, ki so posledica različnega razumevanja in uveljavljanja spre-

¹² Glej tudi, npr.: <http://www.YAHOO!-Regional:Countries:Canada:Government:Law>.

¹³ O tem prijo tudi rezultati referendumu za neodvisnost Quebeca leta 1995, ko je skoraj polovica Quebecanov glasovala za neodvisnost in samostojnost te province. Da bi zagotovili dolgoročni obstoj in stabilnost kanadske federacije, bo zato nujno potrebno ustrezno urediti položaj in odnose obeh ključnih skupnosti.

jetih sporazumov in njihovih posameznih določb v državah članica, na drugi strani pa za tudi tiste asimetrije, ki so formalno sankcionirane v mednarodnih pogodbah (rezerve na posamezne določbe oziroma t.i. "opt out"). V ES/EU so ves čas obstajale tudi različne zamisli, kako bi asimetrije - tako pri vključevanju novih držav v posamezne segmente integracije, kot tudi pri uresničevanju posameznih segmentov integracije za države članice - uredili sistemsko. V tem okviru so se pojavljale zamisli o "Evropi različnih hitrosti", o različnih krogih evropske integracije, o posebnem evropskem federalizmu, itd. Z uveljavljanjem nekaterih supranacionalnih pristojnosti in elementov v ES/EU, so se glede odnosov med državami članicami in mednarodno integracijo pojavljale tudi zamisli o deljeni, združeni in ločeni suverenosti (concepts of sharing, pooling and/or dividing of sovereignty). (npr. Keohane, Hoffman, ur. 1991) Z amsterdamsko pogodbo podpisano oktobra 1997 so se asimetrije oziroma "flexibilnost" (kot takšne rešitve označuje sama pogodba) tudi formalno uveljavile v EU.¹⁴

Pregled asimetrij v svetu končujem s kratkim komentarjem o asimetrijah v Sloveniji. Kljub temu, da Slovenija sodi med majhne države, lahko najdemo celo vrsto asimetrij. Te so pogojene s specifičnim zgodovinskim, družbenim in ekonomskim razvojem posameznih regij, z dokaj razvito regionalno identiteto, pa tudi s specifično etnično strukturo prebivalstva. Uveljavljanje specifičnih regionalnih interesov in upoštevanje asimetrij naj bi v političnem sistemu zagotavljal zlasti Državni svet (kot specifično korporativno telo), znotraj katerega naj bi bila zagotovljena približno enakopravna zastopanost posameznih regij. Specifičen element asimetrije v slovenskem političnem sistemu je še neposredno zastopništvo dveh avtonomnih narodnih manjšin - italijanske in madžarske narodnostne skupnosti - v Državnem zboru, ki je zagotovljeno ne glede na število pripadnikov teh dveh skupnosti. Že sama ustava Republike Slovenije iz leta 1991 vnaša v slovenski politični sistem še eno asimetrijo z uvedbo nepopolne oziroma asimetrične dvodomnosti. Slovenska ustava izrecno ne opredeljuje dvodomnosti nacionalnega parlamenta ter tudi ne skupnih teles obeh domov in njihove pristojnosti, zato nekateri sploh dvomijo o obstoju dvodomnosti. Tako ustava opredeljuje le splošno pristojen dom nacionalnega parlamenta - Državni zbor, ki ga zlasti v vsakdanjem pogovoru označujemo kar za "slovenski parlament."¹⁵ Na drugi strani ustava opredeljuje Državni svet kot "zastopstvo nosilcev socialnih, gospodarskih, poklicnih in lokalnih interesov," ki pa ima le zelo omejene zakonodajne pristojnosti in v zako-

¹⁴ Sekcija V. amsterdamske pogodbe ima tako naslov "Closer Cooperation - 'Flexibility'" in ureja tesnejše sodelovanje med posameznimi državami članicami EU na dogovorjenih področjih ter določa institucije, postopke in mehanizme, ki naj bi jih uporabile pri tem. S tem je podana tudi formalna podlaga za uveljavljanje asimetrij v procesu evropske integracije, vendar je zelo težko predvideti na katerih področjih in v kakšnem obsegu se bodo asimetrije tudi dejansko uveljavile. (Tudi proučevanje teh vprašanj se je zaradi nedavne sklenitve sporazuma šele začelo. Glej npr.: Stubb 1997.)

¹⁵ Glej: člene 80-95 ustave Republike Slovenije (Uradni list Republike Slovenije, št. 33/1991) iz podpoglavja (IV.a) "Državni zbor."

nodajni postopek neposredno posega le z izglasovanim odločnim vetom, ki pa ga državni zbor lahko preglasuje.¹⁶

Model (eno)nacionalne države in asimetrije

Koncept nacionalne države, status, položaj in vloga držav v mednarodni skupnosti in zlasti še sposobnost nacionalnih držav, da se soočajo z obstoječimi asimetrijami ter različnimi družbenimi, ekonomskimi, socialnimi, političnimi, varnostnimi, ekološkimi in drugimi problemi, so - tudi v kontekstu proučevanja asimetrij - pomembna vprašanja sodobnega družboslovja. Osrednje vprašanje bi lahko zastavili takole: Ali je obstoječi koncept (eno)nacionalne države mogoče reformirati tako, da bo lahko odgovoril na ključna vprašanja sedanjosti in (vsaj bližnje) prihodnosti, ali pa ga bo potrebno nadomestiti z novim konceptom in modelom?

Današnje nacionalne države so produkt specifičnega zgodovinskega razvoja v zahodni Evropi predvsem v zadnjih dveh stoletjih. Razvoj sodobnih nacionalnih držav je sicer več stoletij trajajoč (kontinuiran) zgodovinski proces, ki je tesno povezan z uveljavljanjem in razvojem kapitalističnega načina produkcije. (Hobsbawm 1990, 9) Pomembna dejavnika tega zgodovinskega procesa sta bila tudi razvoj in preobrazba (teoretičnega) koncepta suverenosti, ki je bistveni element definicije in koncepta sodobnih nacionalnih držav.¹⁷ Pojmovanje sodobnih nacionalnih držav in njihovo (pogosto poudarjeno) etnično dimenzijo je pogojevalo dejstvo, da sta zgodovinska procesa oblikovanja sodobnih evropskih narodov in nacionalnih držav potekala vzporedno in sta se med seboj prepletala, pri čemer je pomembno vlogo odigral romantični nacionalizem. (Gellner 1983, 6-7, 53-58) Ob uveljavljanju in razvoju kapitalističnega načina produkcije, oblikovanju evropskih narodov in razvoju koncepta suverenosti so na oblikovanje koncepta nacionalne države vplivali še industrializacija, urbanizacija, modernizacija in postopni razvoj (liberalne) demokracije. Kakorkoli že, pa so današnje nacionalne države - oziroma vsaj njihovo razumevanje - še vedno v veliki meri odraz romantičnega pojmovanja narodov in njihovih zgodovinskih mitov, ki so ključno vplivali na (zgodovinsko) preoblikovanje etničnih skupnosti v narode in narodov v nacije.¹⁸ Tako jezik, kulturo in zgodovino dominantne etnične skupnosti (nacije) v

¹⁶ Glej: člene 96-101 ustave Republike Slovenije iz podpoglavja (IV/b) "Državni svet." "Odložni veto" - zahtevo državnega sveta, da državni zbor pred razglasitvijo o zakonu še enkrat odloča - ureja tretja alineja prvega odstavka 97. člena (pristojnosti državnega sveta).

¹⁷ Več o konceptu, vsebini, zgodovinskem razvoju in preobrazbi suverenosti glej npr.: Bartelson 1995; Hinsley 1986; Milward, Lynch, Romero, Ranieri, Soerensen 1993; Osterud 1994; Žagar 1994a; itd.

¹⁸ V slovenskem jeziku se je pojem "nacija" (sicer prevzet iz srbskega oz. hrvaškega jezikovnega prostora), ki označuje državotvorni narod oziroma narod z lastno nacionalno državo, uveljavil čele v zadnjem desetletju - v mnogočem povezano z uveljavljanjem slovenske državnosti. Sicer pa je slovenščina eden od redkih jezikov, ki vsebinsko jasno razmejuje pojma "narod" in "država." V mnogih - zlasti evropskih - jezikih zaradi zgodovinske prepletenosti nastajanja sodobnih narodov in nacionalnih držav isti pojem (npr.: "nation" v angleščini in francoščini) označuje narod (kot specifično etnično skupnost) in državo (kot specifično obliko družbenega organiziranja). (Glej npr.: Žagar 1993, 158, 162-163; Žagar 1995, 326-330.)

posamezni državi praviloma kar enostavno obravnavamo kot uradni (nacionalni) jezik, kulturo in zgodovino te države, v nekaterih državah pa je celo prevladujoča religija dominantne etnične skupnosti dobila status uradne religije. V tem kontekstu države avtomatično obravnavamo kot simetrične in (zlasti) etnično homogene skupnosti - kot enonacionalne države, ki so specifičen (družbeni) inštrument za uresničevanje (nacionalnih) interesov dominantne etnične skupnosti, nacije. Pri tem kar nekako pozabimo na kulturno in etnično pluralno realnost sodobnih družb ter na dejstvo, da razvijajoče (globalne) komunikacije to kulturno in etnično pestrost še povečujejo. Prav tako pozabljamo, da simetrično zasnovani sistemi in koncept obstoječih nacionalnih držav praviloma ne odražajo ustrezno večine prej omenjenih dejanskih asimetrij.¹⁹

Ugotovimo lahko, da tradicionalni hierarhični, simetrični in etnično homogen koncept, (teoretični) modeli in na njih temelječi obstoječi politični sistemi nacionalnih držav ne ustrezajo naši družbeni realnosti. Po drugi strani pa nimamo ustreznih in za večino sprejemljivih alternativ. Čeprav ne ustreza družbeni stvarnosti, nam daje - čeprav le navidezno - obstoječi koncept nacionalne države občutek urejenosti, predvidljivosti stabilnosti in varnosti, ki se mu ne moremo ali vsaj ne želimo odreči. Vedno znova se tako potrjuje resnica, da miti in fikcije, ki jih ljudje sprejmejo, jim verjamejo in se po njih ravna - četudi so v svojem bistvu in naravi iracionalni, izmišljeni, neresnični in/ali vsaj netočni - igrajo pomembno in še kako realno družbeno in zgodovinsko vlogo. Še več! Takšni miti definirajo naše dožemanje in razumevanje realnosti. Zato ljudje pogosto sovražno reagirajo na poskuse, da bi - upoštevaje ugotovljeno kompleksnost družbene realnosti in nepredvidljivost družbenih procesov - razkrili in razrušili te mite, ki jim dajejo občutek stabilnosti, predvidljivosti, urejenosti in varnosti.²⁰ Privlačnost obstoječega koncepta nacionalnih držav še povečuje dejstvo, da so prav države temeljni subjekt mednarodne skupnosti in edini polni subjekti mednarodnega prava.²¹

Odgovori na asimetrije: decentralizacija, devolucija, regionalizacija in federalizacija nacionalnih držav

Le malo je verjetno, da se bo v posameznih državah ali na ravni mednarodne skupnosti v bližnji prihodnosti uveljavil kakšen alternativni koncept države. Ker pa obstoječi koncept (eno)nacionalne države ne odraža etnične in kulturne pluralnosti ter asimetričnosti sodobnih družb, ampak - vsaj včasih - celo povzroča probleme in konflikte zlasti v etnično pluralnih državah, se po svetu pojavljajo različni

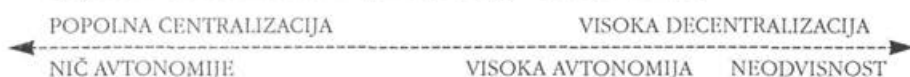
¹⁹ Več o (eno)nacionalnih državah glej, npr.: Deutch 1970; Mann, ur. 1990; Seton-Watson 1977; Smith 1986; Smith 1991; Žagar 1993; Žagar 1994; Žagar 1994-1995; itd.

²⁰ Poenostavljeno bi lahko rekli, da nam prav družbeni miti in fikcije dajejo nujno potrebni občutek urejenosti in preglednosti v sicer izjemno kompleksni in zapleteni realnosti - v kaosu, ki nas sicer obdaja. Prav zaradi teh mitov in funkcij se nam zdi, da svoje okolje razumemo in obvladujemo, da znamo opredeliti koordinate svojega življenja. Opravljajo podobno funkcijo kot plišaste lutke (ali znana "safety blanket") za otroke: dajejo nam občutek varnosti in varne bližine.

²¹ Več o državah kot subjektih mednarodnega prava, glej npr.: Andrassy 1984; Deutch 1970; Oppenheim/Lauterpacht 1948; Starke 1989; itd.

predlogi za reformo obstoječih sistemov in koncepta. Uveljavljanje decentralizacije in krepitev specifičnih izvršnih pristojnosti posameznih regij in lokalnih skupnosti, ki naj omogočijo izražanje in uveljavljanje obstoječih asimetrij, je bistvena skupna točka vseh omenjenih predlogov in reform. Konkreten pristop k reformi političnega sistema, predlogi in rešitve, ki se navadno oblikujejo v živahnih in včasih kontroverznih razpravah, pa se od države do države pomembno razlikujejo.

Skica 1: Centralizacija in decentralizacija v sodobnih državah ob upoštevanju formalno opredeljene oblike državne ureditve in teritorialne organiziranosti: Uveljavljanje asimetrij z devolucijo, regionalizacijo in federalizacijo obstoječih unitarnih sistemov ter z nadaljnjo decentralizacijo federalnih sistemov (Prirejeno po: Žagar 1990, 164-173)

STOPNJA DECENTRALIZACIJE (NA RAVNI DRŽAVE IN MEDNARODNE SKUPNOSTI)
POPOLNA NEODVISNOST
KONFEDERACIJA
DECENTRALIZACIJA V FEDERACIJAH
FEDERALIZACIJA
REGIONALIZACIJA
DEVOLUCIJA
DECENTRALIZACIJA
POPOLNA CENTRALIZACIJA

KLASIFIKACIJA GLEDE NA OBLIKO DRŽAVNE UREDITVE		KONFEDERACIJE IN SAMOSTOJNE DRŽAVE V MEDNARODNI SKUPNOSTI
UNITARNE DRŽAVE	FEDERACIJE (ZVEZNE DRŽAVE)	

Pri tem v sleherni državi poskušajo najti primeren koncept decentralizacije in tisto raven teritorialnega, upravnega in političnega organiziranja (npr. Brezovšek 1997), na kateri bi optimalno omogočili izražanje in uveljavljanje obstoječih asimetrij v političnem sistemu ter potrebno avtonomijo specifičnih skupnosti, ne da bi pri tem ogrozili trdnost in nujno potrebno kohezijo obstoječega sistema. Decentralizacija praviloma ni enkraten ukrep, ampak je dolgoročen, pogosto neenakomeren in kompleksen proces. Decentralizacija praviloma tudi ni globalen in vseobsegajoč proces v neki družbi, ampak gre za parcialne procese, ki potekajo na določenih področjih. Sočasno s procesi decentralizacije na teh področjih namreč v sodobnih družbah potekajo tudi procesi centralizacije na številnih drugih področjih - tako na subnacionalni in nacionalni ravni kot tudi na mednarodni ravni v okviru mednarodnih integracij. Razlogi in kriteriji za uveljavljanje

centralizacije in decentralizacije na posameznih področjih so lahko zelo različni, navadno pa se nanašajo na racionalizacijo delovanja in odločanja v obstoječem sistemu, na optimalno izrabo in distribucijo virov in potencialov, na optimalno raven organiziranja in upravljanja, na omogočanje, dolgoročno ohranjanje in krepitev demokracije in sodelovanja ljudi v političnem odločanju oz. demokratičnih vzorcev in načinov odločanja, itd. Pri tem pa velja poudariti, da imata centralizacija in decentralizacija - celo takrat, ko poudarjamo njuno funkcionalno naravo vezano na specifična področja pristojnosti in delovanja - vedno tudi svojo teritorialno dimenzijo. (npr. Bealey 1988, 95-128; Sharpe 1979; Smith 1985; Žagar 1990, 163-177; itd.)

Decentralizacijo je mogoče omejiti na ravni lokalne samouprave, pri čemer sta (praviloma) krog in vsebina izvirnih pristojnosti in avtonomije lokalnih skupnosti dokaj omejena. Koncept devolucije, ki se je izoblikoval zlasti v Veliki Britaniji, je bistveno širši in omogoča decentralizacijo in prenašanje posameznih pristojnosti na različne tradicionalne ravni in oblike lokalne samouprave in političnega odločanja ter regije. (npr. Bogdanor 1979) Temu podoben je koncept regionalizma, ki se je uveljavil predvsem v Španiji. V Belgiji je regionalizem prerasel svoje prvotne okvire. S federalnimi ustavnimi reformami se je prej unitarna država preobrazila v federacijo. Če primerjamo devolucijo in regionalizacijo s federalno reformo (oz. federalizacijo), potem lahko ugotovimo, da so si trije koncepti in procesi v mnogočem podobni. Njihova skupna značilnost je zlasti uveljavljanje decentralizacije na različnih področjih.²² Po drugi strani se ti koncepti in procesi med sabo tudi pomembno razlikujejo. V federacijah namreč ustave - tako federalne ustave kot ustave federalnih enot - točno določajo in varujejo položaj, avtonomijo in pristojnosti federalnih, ki jih je mogoče omejiti, zmanjšati ali celo ukiniti le z ustavnimi spremembami, za katere se praviloma terja poseben ustavnorevidijski postopek. Na drugi strani se devolucija in regionalizacija praviloma dogajata na zakonodajni ravni, tako da je mogoče že s spremembo zakonodaje v zakonodajnem postopku bistveno zmanjšati ali celo odpraviti pristojnosti in avtonomijo regij, uveljaviti centralizacijo na različnih področjih, oziroma celo ukiniti devolucijo in regionalizacijo.

Ob uveljavljanju devolucije in regionalizacije ter sploh ob uveljavljanju decentralizacije tako v unitarnih državah kot federacijah se vedno znova postavlja vprašanje oblikovanja ustreznih mehanizmov in modelov odločanja, ki bi omogočali izražanje asimetrij in specifičnih interesov posameznih skupnosti. O tem pa več v naslednjem prispevku.

²² Tako bi jih lahko označili kar kot proces decentralizacije v teh družbah, saj je za njihovo uveljavljanje značilno, da se v globalnem ravnotežju procesov centralizacije in decentralizacije v takšni družbi povečata - globalna - raven in obseg decentralizacije. Tako lahko ugotovimo, da gre tudi globalni trend razvoja teh družb v danem časovnem obdobju v smer decentralizacije.

Sklep

Prispevek je pokazal, da so asimetrije, kulturni in etnični pluralizem ter družbena raznolikost nasploh skupne značilnosti sodobnih družb, ki v mnogočem opredeljujejo današnji svet. Potrdila se je tudi moja izhodiščna hipoteza, da tradicionalni - simetrični in etnično homogeni - koncept in modeli enonacionalne države ne ustrezajo pluralni, izjemno raznoliki in asimetrični realnosti. Ugotovimo lahko, da so številne države, ki se s temi problemi srečujejo, že začele uveljavljati reforme obstoječega političnega sistema, ki naj v večji meri omogočijo izražanje in uveljavljanje specifičnosti in asimetrij, ali pa o takšnih reformah vsaj razmišljajo. K temu jih silijo nezadovoljstvo posameznih regij in skupnosti z obstoječim stanjem, zahteve po reformah in demokratizaciji obstoječih (političnih) sistemov, vse pogostješi spori med bolj in manj razvitimi regijami, v mnogih državah pa se zaostrejuje tudi (med)etnični odnosi in konflikti.

Konkretna situacija in značilnosti razvoja se od države do države pomembno razlikujejo, vendar pa je skupna značilnost vseh zastavljenih reform uveljavljanje decentralizacije na tistih področjih, ki omogočajo izražanje asimetrij in uresničevanje specifičnih interesov posameznih skupnosti. Ne glede na to ali se v posamezni državi odločijo za devolucijo, regionalizacijo ali federalizacijo, pa bo potrebno razviti specifične "modele asimetričnega odločanja," ki bodo - prilagojeni situaciji in potrebam sleherne države - zagotovili pravni in politični okvir za uveljavljanje in uresničevanje asimetrij znotraj političnih sistemov teh držav.

LITERATURA

- Agranoff, Robert. 1994. "Asymmetrical Federalism in Spain: Design and Outcomes." Comparative Federalism and Federation Research Committee: Session II. Paper prepared for the presentation at the XVIth World Congress of the International Political Science Association. IPSA: Berlin, August.
- Andrassy, Juraj. 1984. *Međunarodno pravo*. Osmo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Bogdanor, Vernon. 1979. *Devolution*. Oxford, New York, Toronto, Melbourne: Oxford University Press.
- Brezovšek, Marjan. 1997. "Regionalna država med unitarizmom in federalizmom: Teoretični modeli teritorialne organizacije oblasti." *Teorija in praksa*, let. 34, št. 2, Ljubljana, 183-196.
- Burgess, Michael in Gress, Franz. 1994. "Asymmetrical Federalism in Canada, the United States and Germany." Comparative Federalism and Federation Research Committee: Session II. Paper prepared for the presentation at the XVIth World Congress of the International Political Science Association. IPSA: Berlin, August.
- Covell, Maureen. 1993. "Belgium: The variability of ethnic relations." V: McGarry, John in O'Leary Brendan (ur.). *The politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*. London, New York: Routledge, 275-295.
- Deutsch, Karl W. 1970. *Political Community at the International Level: Problems of Definition and Measurement*. USA: Archon Books.

- De Witte, Bruno. 1997. "Regional Autonomy, Cultural Diversity and European Integration: The Experience of Spain and Belgium." Paper for the Project on The Applicability of the Federative Model in the Relations Between States in Post-Communist Europe. Bolzano, August.
- Duchacek, Ivo D. 1970. *Comparative Federalism: The territorial dimension of politics*. Modern comparative politics series. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, Sydney, London: Holt, Reinhart and Winston, Inc..
- Duchacek, Ivo D. 1973. *Power Maps: Comparative Politics of Constitutions*. Santa Barbara, London: American Bibliographical Center - Clio Press, Inc.
- Duchacek, Ivo D. 1986. *The Territorial Dimension of Politics Within, among and Across Nations*. Boulder: Westview Press.
- Duchacek, Ivo D. 1988. "Dyadic Federations and Confederations." *Publius, The Journal of Federalism*, Vol. 18, No. 2, Philadelphia, Spring, 5-31.
- Fitzmaurice, John. 1988. *The Politics of Belgium. Crisis and compromise in a plural society*. Second edition with a new concluding chapter. London: C. Hurst & Company.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Hannum, Horst (ur.). 1993. *Documents*. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Hinsley, F. H. 1986. *Sovereignty*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric J. 1990. *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Keating, Michael. 1996. "Asymmetrical territorial devolution. Principles and Practice." Project on Federalism and Compounded Representation in Western Europe - University of Western Ontario. Oslo: Norwegian Nobel Institute, June.
- Keohane, Robert O. in Hoffman, Stanley (ur.), 1991. *The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- La réforme de l'Etat 1993. Service Federal d'Information. Bruxelles: INBEL.
- Mann, Michael, ur. 1990. *The Rise and Decline of the Nation State*. Oxford, Cambridge (Mass.): Basil Blackwell.
- McRae, Kenneth D. 1983. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Switzerland*. Volume 1. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- McRae, Kenneth D. 1986. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Belgium*. Volume 2. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Mean, Andr. 1989. *Comprendre la Belgique fédérale. Les nouvelles institutions*. Bruxelles: La Libre Belgique.
- Milward, Alan S., Lynch, Frances M. B., Romero, Federico., Ranieri, Ruggero. in Soerensen, Vibeke. 1993. *The Frontier of National Sovereignty: History and theory 1945-1992*. London, New York: Routledge.
- Moreno, Luis. 1994. "Asymmetry in Spain: Federalism in the Making?" Paper prepared for the presentation at the XVth World Congress of the International Political Science Association. IPSA: Berlin, August.
- O'Brien, David M. 1997. "The Russian Federation and 'Functional Federalism': Lessons from Tartarstan and Chechnya." Paper for the Project on The Applicability of the Federative Model in the Relations Between States in Post-Communist Europe. Bolzano, August.
- Oppenheim, Lassa Francis Lawrence). 1948. *International Law: A Treatise, Vol. I: Peace*; 7th edition edited by: H(ersch). Lauterpacht. London, New York, Toronto: Longmans, Green and Co.

- Osterud, Oyvind. 1994. "Nationalism and the Transformation of Sovereignty." V Bučar, Bojko in Kuhnle, Stein (ur.), *Small States Compared: Politics of Norway and Slovenia*. Bergen: Alma Mater, 253-260.
- Seton-Watson, Hugh. 1977. *Nations and States*. London: Methuen; Boulder, Colorado: Westview Press.
- Sharpe, Laurence James. 1979. *Decentralist Trends in Western Democracies*. London, Beverly Hills: SAGE Publications.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, Brian C. 1985. *Decentralization: The territorial dimension of the state*. Sydney, Boston: George Allen & Unwin.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Harmondsworth, London: Penguin.
- Starke, J.G. 1989. *Introduction to International Law*. Tenth Edition. London: Butterworths.
- Stevens, Michael R. 1977. "Asymmetrical federalism: The federal principle and the survival of the small republic." *Publius*, Vol. 7, No. 4 (Fall), 177-203.
- Stubb, Alexander C-G. 1997. "The Amsterdam Treaty and Flexible Integration: A Preliminary Assessment" Seoul: International Political Science Association, 17-21 August.
- Sturm, Roland. 1994. "The Constitution under Pressure: Emerging Asymmetrical Federalism in Germany?" *Comparative Federalism and Federation Research Committee: Session II*. Paper prepared for the presentation at the XVIth World Congress of the International Political Science Association. IPSA: Berlin, August.
- Tarleton, Charles D. 1965. "Symmetry and asymmetry as elements of federalism: A theoretical speculation." *The Journal of Politics*, Vol. 27, No. 4 (November), 861-874.
- Žagar, Mitja. 1990. *Sodobni federalizem s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah*, Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna fakulteta, junij.
- Žagar, Mitja. 1993. "A Contribution to an 'Ethnic Glossary'." *Gradiva in razprave / Treatises and Documents*, št. 28 (Ljubljana), 155-169.
- Žagar, Mitja. 1994. "Nation-States, Their Constitutions and Multi-Ethnic Reality: Do Constitutions of Nation-States correspond to ethnic reality?" *The Journal of Ethno-Development*, Vol. 3, No. 3 (Detroit), 1-19.
- Žagar, Mitja. 1994a. "National Sovereignty at the End of the Twentieth Century: Relativization of Traditional Concepts; The Case of Slovenia." V Bučar, Bojko in Kuhnle, Stein (ur.), *Small States Compared: Politics of Norway and Slovenia*. Bergen: Alma Mater, 235-252.
- Žagar, Mitja. 1994-1995. "Constitutions in Multi-Ethnic Reality." *Gradiva in razprave / Treatises and Documents*, št. 29-30 (Ljubljana), 145-152.
- Žagar, Mitja. 1995. "Ali so Slovenci na Hrvaškem narodna manjšina: Splošna terminološka vprašanja in pravna zaščita." V Kržišnik-Bukić, Vera (ur.), *Slovenci v Hrvaški: Zbornik skupine avtorjev*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 323-353.

LASTNIKI ORGANIZACIJSKE SKUPNOSTI

Povzetek: *Vprašanje lastništva zaposlenih, če vzamemo za merilo le ekonomske kazalnike uspešnosti podjetij, ne ponuja enoznačnega odgovora. Rezultati so ali navdušujoči ali pa povsem odklonilni. Ambivalentnost izkušenj s programi lastništva zaposlenih v svetu zato daje slutiti, da v dosedanjem proučevanju niso bili zajeti vsi relevantni vidiki, ki vplivajo na učinkovitost teh programov. Da bi odgovorili na uvodno vprašanje, skušamo razkriti nekatere temeljne mehanizme organizacijske kohezivnosti, povezane tako s pripadnostjo zaposlenih kot tudi z njihovim lastništvom. Naše ugotovitve kažejo, da je uspeh lastništva zaposlenih odvisen od prisotnosti oz. odsotnosti fenomena, ki mu rečemo organizacijska skupnost. Članek razlaga navedeni fenomen in hkrati obravnava tudi način graditve take organizacijske skupnosti s pomočjo internomarketinških odnosov.*

Ključni pojmi: *lastništvo zaposlenih, opolnomočenje, organizacijska skupnost, internomarketinški odnosi*

Uvod

Vprašanje lastništva zaposlenih je predmet mnogih diskusij v času vsesplošne spremembe družbene paradigme, ki smo ji priča v zadnjih desetletjih. Razpadanje totalitarnih mitov, globalizacija trgov in vrednot, politična in družbena demokratizacija, depatriarhizacija družine itd. so pojavi, ki pritiskajo tudi na podjetja, da se kot ključni tvorci družbenega bogastva, ustrezno spremenijo, prilagodijo, demokratizirajo. Do nedavnega so namreč podjetja v odnosu do svojih zaposlenih delovala po maniri komandnega pristopa, povzetega po izkušnjah iz vojske, političnih gibanj ali pa cerkva. Demokratizacija podjetij je bila v moderni industrijski družbi ocenjena kot grožnja standardizirani kakovosti in unificiranemu nastopu organizacij in zaradi tega vedno zatirana ali pa v najboljšem primeru le navidezna.

Z nastopom družbe znanja, katere predhodnika sta storitvena industrija in posebej še informatika, se ta stara paradigma pričinja sesedati tudi v podjetjih in drugih organizacijah. Vse pomembnejši prično postajati usposobljeni zaposleni, ki lahko v prepletanju s sebi enakimi dobesedno iz nič ustvarijo nadvse uspešno organizacijo ali pa nasprotno, organizacijo (s svojim odhodom, nepripadnostjo, premočno kontrakulturo itd.) tudi uničijo.

* Dr. Zlatko Jančič, docent na Fakulteti za družbene vede.

Imperativ opolnomočenja¹ vse večjega števila "delavcev z znanjem" tako predstavlja za modernistično organizacijsko miselnost nerešljiv problem. Zaposlenih (strokovnjakov) namreč ne more več prisiljevati k pripadnosti in povečanemu prispevku, saj lahko v vsakem trenutku odidejo iz podjetja. Vse težja postaja tudi druga oblika doseganja prispevka zaposlenih, to je njihovo finančno stimuliranje, saj ima to v doseganju ustrezne trajne motiviranosti, stroških dela, notranjega delovanja organizacije, kot tudi v pogledu socialnih posledic, svoje meje. Organizacijam tako ne preostane drugega kot spremeniti odnos do zaposlenih, da le teh ne obravnavajo več kot nadomestljive dele organizacijskega stroja ali pa zgolj kot strošek delovne sile, pač pa da v njih vidijo najpomembnejši vir svojega sedanjega in prihodnjega bogastva. To pa pomeni, da vodstva in lastniki opuste mentaliteto "gospodar-hlapec" in na zaposlene prično gledati kot na svoje enakopravne partnerje, da torej z njimi sklenejo novo družbeno pogodbo².

V našem članku nas bo posebej zanimalo, kateri so načini doseganja tega novega odnosa in kako so ti povezani z vprašanjem lastništva kot ene izmed oblik povečevanja vključenosti zaposlenih v cilje organizacije. Videli bomo, da lastništvo samo po sebi ne pomeni rešitve. Ustvarjalno je le, če je povezavo s smislom, poslanstvom, pripadnostjo organizacijski skupnosti. Le-ta pa lahko obstaja le v pogojih razvitih internomarketških odnosov, ki se spletejo in delujejo med "člani organizacije"³.

Dva primera lastništva zaposlenih

Proces lastninjenja podjetij v Sloveniji je v zadnjih letih ustvaril nešteto zgodb s srečnim ali pa manj srečnim koncem. Za našo razpravo bomo osvetlili le dve taki zgodbi, ki se zdita zelo ilustrativni za nadaljno razlago.

Prvo podjetje je mala, nekdanj nadvse uspešna storitvena organizacija iz prestolnice, vodilna na svojem področju, z visoko kakovostjo in izobraženostjo kadrov. Delovala je kot skupnost isto ali podobno mislečih, ki so cenili širše družbeno poslanstvo svoje organizacije. Temu so podrejali mnoge lastne interese, med drugim tudi finančne narave. Ko je v začetku devetdesetih let zakonodaja omogočila lastninjenje, so zaposleni iz lastnih prihrankov dokapitalizirali podjetje in si na ta način pridobili lastništvo nad celotnim podjetjem. Sprva je podjetje delovalo

¹ Opolnomočenje pomeni, da se avtoriteta pomika navzdol po hierarhični lestvici. Menedžerji prenehajo delovati kot usmerjevalci in nadzorniki in namesto tega prevzamejo vlogo voditeljev, mentorjev in omogočevalcev. Centralizacija se nadomesti z decentralizacijo na strateške poslovne enote, v katerih ima vsakdo besedo (Wheeler in Sillanpää (1997, 71).

² Chilton in Weidenbaum opisujeta splet pričakovanj, ki jih ponuja nova družbena pogodba. Obe strani naj bi si prizadevali, da:

- partnerstvo nadomesti prejšnji paternalizem
- bi na zaposlene gledali kot na vire dodane vrednosti in ne zgolj kot na strošek, ki ga je možno znižati
- se zaposlovalec in zaposleni osredotočata na želje in zahteve potrošnikov (v Carroll 1996, 484).

³ Japonski jezik na primer ne pozna besed "delavec" ali pa "zaposleni". Vsakdo je le "sha-in", član organizacije (Vandermerwe 1995, 103).

s še večjo uspešnostjo, a se je kmalu pokazalo, da samo dejstvo lastništva ne more zavreti avtoritarnega, vse bolj nepredvidljivega in pogosto tudi napačnega načina vodenja podjetja. Poslanstvo podjetja je bilo sicer zapisano, a se v kaotičnosti tržne situacije ni več uresničevalo; vse bolj se je poudarjal zgolj profit, sredstva za njegovo doseganje pa so bila irelevantna. Vizija prihodnosti je tako postala povsem odprta, nejasna, negotova. V podjetju so se med ključnimi strokovnjaki in vodstvom pričela ostra trenja. Ob preteku moratorija na prodajo delnic je podjetje zapustila polovica vseh visoko usposobljenih kadrov in si raje poiskala samostojne poti nadaljnega delovanja. Podjetje je nato zašlo v velike kadrovske in finančne težave in ni nikoli več doseglo nekdanje slave.

Drugo podjetje se nahaja v eni izmed naših alpskih dolin. Je relativno veliko proizvodno podjetje s pretežno kvalificirano delovno silo. Podjetje je vedno imelo pomembno vlogo v razvoju kraja, profit je bil zmeren, vendar dovolj visok za spodobne plače in potrebne investicije. V procesu lastninjenja je večina zaposlenih in njihovih družinskih članov vanj vložila svoje certifikate in si skupaj z notranjim odkupom vodilnih pridobila večinski delež. Vodstvo podjetja je po končanem postopku lastninjenja hotelo, da bi ta večinski delež prodali tujemu partnerju. Na novonastale male delničarje je naslovilo pismo, s predlogom o možnosti prodaje deležev po kar trikratni nominalni vrednosti za delnico. V nasprotju s pričakovanji, se je cela dolina obrnila proti tej mamljivi ponudbi. Podjetja ljudje niso hoteli prepustiti tujcu, saj bi sicer prišlo do prevelike negotovosti v pogledu zaposlovanja ne le obstoječih kadrov pač pa tudi prihodnjih rodov. Zamenjali so vodstvo, ki mu tudi dotlej niso pretirano zaupali, in se podali na negotovo samostojno pot, brez pričakovanja, da bo vrednost delnic kdajkoli dosegla ponujeno in brez realnih zagotovil o ohranitvi delovnih mest.

Navedena primera sta opisa dveh skrajnosti v procesu lastninjenja slovenskih podjetij. V večini ostalih primerov posledice, s stališča našega proučevanja, niso bile tako spektakularne. Tu seveda zanemarjamo domnevne in dokazane primere odtujitve družbenega premoženja, ker za našo razpravo v tem trenutku niso relevantni.

Lastništvo slovenskih podjetij je vsekakor ostalo nedorečeno v smislu njegovega prihodnjega pomena tako za zaposlene kot tudi za organizacijo. Logika "gospodarja na svojem", spodbujena s predpostavko, da bodo ljudje, če bo šlo za njihov denar, ravnali racionalneje, bili pripadnejši in produktivnejši kot v primeru, če bi šlo za lastnino nekoga drugega ali pa za družbeno oz. nelastnino, se še ni pričela uveljavljati. Lastništvo zaposlenih se očitno vedno ne obnese v tolikšni meri, ki bi bila konstruktivna za njih same, kakor tudi za organizacijo, prav tako pa lahko postane notranje lastništvo tudi iracionalna kategorija, ki lahko zavaja v pogledu ekonomske realnosti, s katero se morajo organizacije srečevati v negotovem okolju.⁴

⁴ Podobno opozarja tudi Halal, ko analizira ESOP model lastninjenja v ZDA: "Še tako briljantna upravljalvska inovacija ne more odpraviti železnega zakona ekonomike, da moramo živeti znotraj zmožnosti" (Halal 1996, 7).

S tem seveda ne mislimo negirati pomena in primernosti lastništva zaposlenih. Nasprotno, gre za nezadržan trend, ki se širi po vsem razvitem svetu. Pri nas je zaradi polpretekle zgodovine in specifične nacionalne kulture še posebej pomembno; postalo je pravzaprav *conditio sine qua non* delovanja vseh bivših družbenih podjetij.

V navedenih dveh primerih pa smo hoteli ilustrirati predvsem to, da lastništvo zaposlenih ni zgolj finančna naložba (to je še najmanj), ampak da gre pri njem, česar pa mnogi ne opazijo, še za nekaj bistveno večjega - za lastništvo smisla in poslanstva organizacij, za *solastništvo v organizacijski skupnosti*. Za naša dva primera lahko zato zavrđimo naslednje: prvo podjetje predstavlja primer razpadle organizacijske skupnosti, drugo pa primer na novo prebujene (širše) organizacijske skupnosti. V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali, kaj pravzaprav to pomeni in kaj sploh je organizacijska skupnost.

Pojav organizacijskih skupnosti

Etzioni (1994) je velik pobudnik ideje "komunitarizma" ali preoblikovanja ameriške družbe v smeri graditve skupnosti ljudi, ki naj preseže že pregovorno individualistično razpršenost ("od jaz k mi") in po drugi strani obvaruje družbo pred najrazličnejšimi fundamentalističnimi organizacijami, ki skušajo postaviti življenje družbe na glavo (npr. Moral Majority itd.).

Pri tem se navezuje na nemškega sociologa Ferdinanda Tönniesa, ki je leta 1887 napisal delo *Gemeinschaft und Gesellschaft*. V njem avtor govori o tedanji industrijski organizaciji v kapitalizmu, ki je bila v popolnosti determinirana z ekonomskimi silnicami. Taka *Gesellschaft* pa predstavlja ogromen korak stran od *Gemeinschaft* - skupnosti, ki je bila značilna za predindustrijsko obdobje. Z nastankom podjetja (ekonomske organizacije) postane denar torišče vseh sfer družbenega življenja in pogojevalec družbenih odnosov (Swingewood 1991, 102).

Če po eni strani razumemo Etzionija, ki močno čuti problem odtujenosti in nehumanosti življenja v svojem okolju, pa se moramo vprašati, kaj to pomeni za področje poslovnih organizacij. Ali lahko torej tudi tu govorimo o skupnostih, v katerih je treba preseči zgolj profitni način poslovanja ter se vrniti k trajnejšim vrednotam ("od jaz k mi"), ki so jih izoblikovale tesno povezane človeške skupnosti v razvoju civilizacije? In če je temu tako, kako lahko organizacije potem sploh še ustvarjajo bogastvo?

O organizacijskih (korporativnih) skupnostih danes obstaja že kar obsežna literatura (Etzioni, 1994, Gozdz, 1995, Handy, 1995, Halal, 1996). Njena značilnost pa je zaenkrat še izrazita hevrističnost in poudarjena idealizacijska nota, prikaz nekega zelenega stanja, ki pa se v realnosti še ne odraža v zadostni meri. Kljub temu lahko že za celo vrsto podjetij trdimo, da znajo s svojim notranjim in zunanjim okoljem zgraditi zavidljivo organizacijsko skupnost. Nasploh velja omeniti, da skupnost, tako v življenju družbe kot tudi v poslovnem smislu, v resnici ni nov fenomen. Je le ponovno odkrit način odličnega delovanja organizacij, način preseganja njihove alienativne narave v sodobnih družbenih in tržnih razmerah. Po-

znali smo jo skozi proučevanje narodov in plemen, verskih organizacij, družbenih in političnih gibanj, kakor tudi najrazličnejših kooperativ, zadrug, podjetij.

Prvi poskusi oblikovanja organizacijskih skupnosti segajo v sredino prejšnjega stoletja s pojavom gibanja kooperativ, ki je nastalo na temelju vizije družbenega reformatorja in utopista Roberta Owena (1771 - 1858). Tisto, kar je bilo značilno zanje, sta bili participacija in solastništvo vseh članov. Wheeler in Sillanpää (1997) posebej izpostavljata spoznanje, da so kooperative že zdavnaj dokazale, da lahko organizacije dobro poslušajo temelječ na spletu skupnih vrednot in idej, ki nimajo nujno opravka zgolj z ustvarjanjem profita. Če so te vrednote pravilno artikulirane in razumljene, je njihova posledica vidna v visoki pripadnosti in opolnomočenju ljudi.

Odtujeno podjetje, kjer služujemo, in se v zameno za denar včasih potrpežljivo, včasih pa stresno odpovedujemo delu energije, predvsem pa svobodi, vrednotam in vezem iz siceršnjega okolja, je v preteklosti postalo za velik del ljudi samoumevno dejstvo. Vendar pa bi, kljub navidez jasni ekonomski podstatu organizacij, podroben uvid razkril, da v resnici ljudje iščejo skupnost in vrednote tudi na svojem delovnem mestu, kjer preživijo pravzaprav večino svojega aktivnega življenja. Ta skupnost je lahko ožja ali širša, bolj ali manj tesna, kar je po eni strani odvisno od kulture okolja, iz katerega prihajajo zaposleni, po drugi pa od globine skupnih vrednot, ki se vzpostavijo na delovnem mestu. Večjo vlogo skupnosti gre pripisati v manjših podjetjih, kjer lahko delujejo polni navzkrižni medsebojni odnosi, manjši, bolj razpršen pomen pa imajo skupnosti v visoko strukturiranih korporacijah (danes gre sicer trend k razbijanju le - teh na množico manjših enot, ki so lahko bližje samim sebi in s tem tudi potrošnikom). Kakorkoli že, organizacijska skupnost postaja vse bolj stvarnost in s tem tudi najbolj vroča tema zadnjih let v delu družboslovja, ki se ukvarja s problematiko organizacij.

Vrsta avtorjev s področja menedžmenta in marketinga danes govori o organizacijski oz. korporativni skupnosti (corporate community) kot posebnem načinu delovanja organizacij, z novimi pravili ustroja in delovanja. Tako Halal (1996) organizacijsko skupnost opredeljuje kot ideal novega menedžmenta, odprt sistem, katerega cilj mora postati ne le ustvarjanje profita pač pa omogočanje dobrobiti za celoten sistem⁵. Brown in Isaacs (1995) govorita o združevanju najboljšega kar poznamo iz proučevanja korporacij in najboljšega iz zgodovine človeških skupnosti⁶. Nirenberg (1995) skupnost delovnega mesta, kot jo sam imenuje, povezuje

⁵ Konosuke Matsushita, predsednik istoimene japonske korporacije, ene največjih na svetu, je v povezavi s tem dejal naslednje: "Profit ne bi smel biti primarni cilj poslovanja. Pravi smisel poslovanja je prispevati k razvoju družbe v zameno za rabo njenih virov" (v Halal 1996, 65).

⁶ Na osnovi eksperimenta med vodilnimi in zaposlenimi na vzorcu organizacij z vsega sveta sta Brownova in Isaacs (1995) skušala izluščiti pomen terminov korporacija in skupnost. Korporacija naj bi pomenila avtoriteto, birokracijo, tekmovalnost, moč in profit. Skupnost pa je manj jasna, vsekakor pa danes še zdaleč ni neposredno povezana z organizacijskim (korporativnim) življenjem. Odgovori so omenjali širše družbeno pomembne projekte, pri katerih ljudje skupno sodelujejo, pomagajo in jih podpirajo. Drugi odgovori so omenjali srečanja meščanov, demokracijo in osebno odgovornost za skupno dobrobit. Tretji so zopet omenjali pripadnost, timski duh in zabavo itd. Kakor koli se že opredeli skupnost, to vedno vzbuja predstavo o bogatejšem in bolj vključenem vrednotenju sebe v odnosu do večje celote.

s preseganjem tiranije organizacij in ustvarjanjem demokracije na delovnem mestu. Handy (1995) pa organizacijske skupnosti dvigne na raven entitet, ki jih ni mogoče kupiti. Vrsta drugih avtorjev obravnava isti fenomen, a ga poimenuje drugače, kot npr.: skupnost déležnikov (Jančič 1993)⁷ ali pa déležniška korporacija in mini družba (Wheeler in Sillanpää 1997)⁸.

Kljub mnogim poskusom danes še ne obstaja jasna definicija, kaj sploh organizacijska skupnost je. Peck (v Gozdz 1995,4) meni, "da lahko definiramo le tiste stvari, ki so manj kot mi". To ponazori s primerjavo z električno energijo. Definiramo lahko vse, kar ta počne in tudi načine tega početja, posamezne dele celote, ne moremo pa logično in jasno definirati, kaj je to električna energija. Tudi organizacijska skupnost je celota, sinergična entiteta, ki ni le seštevek ljudi v organizaciji, pač pa je zanjo ključen način sodelovanja (komuniciranja) med njimi, ki lahko ali pa ne ustvari organizacijsko skupnost. Taka holistična opredelitev nas torej v mnogočem zaenkrat prepušča lastnemu občutku pri opredelitvi tega pojma.

Brown in Isaacs (1995, 73) navajata sedem sestavin, pomembnih za organizacijsko skupnost (7 C):

- pripadnost (*commitment*)
- usposobljenost (*competence*)
- prispevek (*contribution*)
- sodelovanje (*collaboration*)
- trajnost (*continuity*)
- vest (*conscience*)
- pogovor (*conversation*).

Organizacijska skupnost naj bi torej temeljila na pripadnosti usposobljenih zaposlenih, ki skušajo v sodelovanju z drugimi dati od sebe čim večji prispevek. Je trajna oblika sodelovanja, kjer igra močno vlogo vest ljudi in v kateri se delovanje ter spori razrešujejo s pogovorom med enakimi.

Ne da bi se spuščali v detajlno razlago posameznih elementov, povejmo le, da je za našo razpravo posebej pomemben prvi element. Pripadnost je namreč temelj, na katerem celotna zgradba stoji ali pade. Na osnovi medsebojno danih obljub s strani organizacije in s strani zaposlenih, se lahko v organizaciji prične pojavljati fenomen skupnosti, ki se izraža skozi skupne vrednote, specifičen jezik, simbole, legende in mite. Vse to seveda lahko traja, se krepi in daje tudi odlične rezultate vse dotlej, dokler ne pride do kršitve odnosa recipročnosti in soodvisnosti, skratka zaupanja med organizacijo in njenimi člani⁹.

Brown in Isaacs (1995, 74) v povezavi s tem še trdita, da je posebej težko doseči pripadnost, če ljudje nimajo tudi deleža v podjetju. Sicer je lahko po njunem mnenju pripadnost le fraza. Kakor se lahko strinjamo s to zadnjo ugotovitvijo, pa

⁷ Tudi Halal (1996, 113) meni, da je organizacijska skupnost več kot le način vključevanja zaposlenih. Gre za splet vseh déležnikov organizacije.

⁸ "Podjetij ne bi smeli razumeti zgolj kot mikro ekonomij, v njih bi morali videti tudi mini družbe" (Wheeler in Sillanpää 1997, 125).

⁹ O tem glej tudi v Bate (1996).

ponovno opozarjamo, da velja tudi obratno, in sicer, da finančni vložek oz. delež sam po sebi ne more zagotoviti trajnega obstoja organizacijske skupnosti.

Lastništvo članov organizacijske skupnosti

Sodoben razvoj "industrijske demokracije" na novo odkriva pomen najrazličnejših oblik in modelov participacije zaposlenih. Začno se pri preprosti pravici biti informiran in se razpredajo vse do razvitih metod soupravljanja zaposlenih (Gostiša 1996). Izven teh gibanj, ki so v glavnem posledica neokorporativističnih dogovorov, v delu industrije prihaja do bistveno bolj spontanah inahč industrijske demokracije, pa naj si gre za nove kooperative (npr. Mondragon v Baskiji, kjer gre za popolno soodločanje vseh članov) ali pa za novodobna razsvetljena podjetja (Embley 1993).

Če torej sprejmemo tezo, da naj bi "trendi k opolnomočenju¹⁰, participaciji, sodelovalnim delovnim odnosom, človeškim vrednotam in ostalim demokratičnim idealom vodili k razvoju organizacijskih skupnosti" (Halal 1996, 9), moramo ob tem ovrednotiti tudi pomen lastništva zaposlenih kot dejavnika demokratičnosti v organizacijskem življenju.

Najbolj znan poskus v smeri lastništva zaposlenih predstavljajo zagotovo projekti ESOP (Employee Stock Ownership Plan). V ZDA zaposleni skozi ESOPe nadzorujejo 12 odstotkov vseh delnic, njihovi predstavniki sede v upravnih 300 velikih podjetij (ponekod imajo zaposleni celo večino) in število ESOPov narašča z 10 odstotno letno rastjo (Halal 1996, 62). Solastništvo naj bi prispevalo k večji pripadnosti in tudi k večji produktivnosti ter kakovosti dela. Kljub temu še ni docela jasno, ali gre res za vsesplošno sprejemljivo upravljavsko inovacijo ali ne. Vrsta izkušenj z ESOPi v ZDA, Veliki Britaniji in drugod po Evropi je namreč pokazala, da se zlasti v primeru velikih korporacij pojavi problem birokratizacije ESOPov in prepada oz. antagonizma med vodstvom in zaposlenimi, ki ni v ničemer drugačen od organizacij z zunanjimi lastniki¹¹. To je na koncu lahko tudi temeljni razlog za prenekateri propad programa ESOP. Drugače je v manjših podjetjih ali pa v korporacijah, kjer jim uspe zmanjšati število hierarhičnih ravni upravljanja (Wheeler in Sillanpää 1997). Avtorja navajata še specifičen primer Japonske, ki pa je poglav-

¹⁰ Leta 1994 je Industrial Society s pomočjo raziskave v 580 angleških podjetjih odkrila izjemno pomembnost opolnomočenja (empowerment) zaposlenih. Rezultati podjetij, ki s pomočjo posebnih programov aktivnosti opolnomočajo širok krog svojih zaposlenih, so v primerjavi z drugimi podjetji izraženi v boljših storitvah potrošnikom, hitrejšem inoviranju in odzivanju na spremembe, povečani produktivnosti in tekmovalni sposobnosti. Raziskovalci so poročilo zaključili z naslednjo ugotovitvijo: "Danes postaja že konkurenčna slabost, če se odločneje ne opredelimo za razpršitev moči znotraj podjetij, čeprav bodo verjetno tudi v prihodnje še obstajala posamezna podjetja, ki delujejo po načelih "ukazovanja in nadzora". Toda opolnomočenje je izvedljivo le, če vsi zaposleni sprejmejo skupno vizijo podjetja, kar pomeni, da morajo biti osnovne vrednote podjetja povsem jasno opredeljene" (Wheeler in Sillanpää 1997, 193).

¹¹ Delavec železarne Weirton, njen solastnik po programu ESOP, ki so ga zaradi nujne po zniževanju stroškov odpustili, se je takole čudil: "Kako nas morejo odpustiti, ko pa smo vendar lastniki podjetja" (Halal 1996, 7)?

je zase tudi v tem primeru. Kultura tamkajšnje družbe ustvarja svojevrstne oblike participacije članov organizacij, še posebej zaradi še vedno prevladujočega modela doživljenjske zaposlitve. Skupinska pripadnost temelji na prepričanju o soodvisnosti vseh: lastnikov, menedžerjev, zaposlenih in potrošnikov.¹²

Lastništvo v organizacijski skupnosti tako ne more predstavljati le finančne udeležbe zaposlenih. Uspešno lastništvo zaposlenih je hkrati tudi lastništvo smisla in poslanstva poslovanja, je pravica in odgovornost biti član organizacije, ki se ukvarja s tako dejavnostjo in na tak način, da ljudje lahko verjamejo vanjo.

Podjetje in organizacijska skupnost

Doslej povedano nas vodi k predpostavki, da lahko v organizacijskem življenju razlikujemo dva ekstrema. Prvi predstavlja tradicionalno podjetje oz. poslovno organizacijo, ki naj bi delovala kot nekak stroj za ustvarjanje profita lastnikov, drugi pa organizacijsko skupnost, ki deluje kot organizem za omogočanje dobrobiti celotnega sistema, katerega del je. Med njima se seveda v realnem življenju uvršča večina organizacij z bolj ali manj izraženimi posameznimi značilnostmi ene ali druge oblike. Navedli bomo nekatere skrajne lastnosti obeh.

Tabela 1: Nasprotja med poslovno organizacijo in organizacijsko skupnostjo

LASTNOSTI	POSLOVNA ORGANIZACIJA	ORGANIZACIJSKA SKUPNOST
cilj, smoter poslovanja	profit za lastnike	dobrobit sistema
odgovornost	delničarjem	deléžnikom
predpostavke odnosov z okoljem	nezaupanje	zaupanje
način doseganja produktivnosti	prisila in/ali mat. stimulacija	poslanstvo, smisel, int. marketing
lastništvo	zunanji lastniki	notranji lastniki
skrb za kakovost	kontrola	samokontrola
odnosi notranje menjave	moč	recipročnost
odnos vodstva do zaposlenih	zamenljiva delovna sila	člani, partnerji
marketinška usmeritev	transakcije, kupčije	marketinški odnosi
način vodenja	upravljanje/birokracija	soupravljanje/demokracija

¹² Japonci imajo zgrajeno tradicionalno vez med podjetjem in njegovimi člani. Gre za močan občutek istovetnosti in recipročnosti oz. vzajemnosti, ki stoni na partnerstvu (Vandermerwe 1995, 103).

Naše proučevanje se ne spušča v oceno pravilnosti oz. nepravilnosti katerega od pristopov. Uspešnosti podjetja namreč ni možno zaukazati nasploh, zanjo ne obstajajo univerzalni zakoni, saj je vedno odvisna od konteksta, v katerem se nahaja organizacija. Nakazujemo torej le smeri, h katerim mora stremeti podjetje, ki se zaradi pritiskov bodisi zunanjega bodisi notranjega okolja, želi spremeniti v smeri sodobnejših trendov.

Internomarketinški odnosi

Oblikovanje organizacijske skupnosti je dolgotrajen proces, ki temelji na doslednem spoštovanju recipročnosti in zmanjševanju distance v odnosih med organizacijo in njenimi zaposlenimi. Prav tu pa lahko pomemben prispevek pričakujemo predvsem s strani sodobnejših spoznanj o pomenu internega marketinga.

Interni marketing definiramo kot način ustvarjanja vrhunskih poslovnih rezultatov z zadovoljevanjem vseh potreb organizacije in zaposlenih s pomočjo medsebojnih procesov menjave (Jančič 1996, 84). Idealno je, da torej organizacija z zaposlenimi vstopi v procese graditve internomarketinških odnosov, ki temelje na premisah ekvivalentne menjave, zaupanja in izražene intrinzičnosti medsebojnih razmerij, katerih cilj je doseganje obojestranskega zadovoljstva.

Obsežna literatura o internem marketingu (Berry 1981, Gummesson 1985, Flipo 1986, Jančič 1990, Percy in Morgan 1991) je tega prikazovala kot odlično upravljalno orodje, ki je zrcalna slika aktivnosti, ki jih organizacija vrši v svojem zunanjem okolju. Predpostavka teh in še mnogih drugih avtorjev je bila, da je organizacija lahko uspešna na svojem eksternem trgu le toliko, kolikor je uspešna v upravljanju menjave z lastnimi zaposlenimi. Na temelju tovrstnih teoretskih izhodišč so se izoblikovale metode izvajanja internega marketinga, ki pa so v praksi ohranile perspektivo organizacije oz. njenega vodstva kot ekskluzivnega agensa sprememb in obenem zanemarjale dejansko interaktivno in vzajemno naravo odnosov v organizaciji. Projekti internega marketinga so tako nastajali v "slonokoščinih stolpih" poklicnih načrtovalcev ali pa v pisarnah zunanjih svetovalcev in bili zaradi svoje neživljenjskosti in poudarka zgolj na internem komuniciranju (od tod tudi sum o morebitni manipulativni naravnosti tovrstnih načrtov) pogosto neuspešni. Skušali so vzpostaviti unificirane načine vedenja in dominantno organizacijsko kulturo, katero se je opravičevalo s tržnimi argumenti¹⁵.

Šele novejša spoznanja o pomenu internomarketinških odnosov počasi vnašajo zadostno mero verodostojnosti v ta izredno pomemben proces znotraj organizacije. Smisel le-teh je, da mora organizacija preseči zgolj kratkoročen transakcijski odnos z zaposlenimi in da torej ne gre za izvajanje novega načina eksploatacije zaposlenih, mehkega pritiska na zvečano produktivnost. Prej gre za

¹⁵ Gabriel pravi, da kulturni inženiring ne deluje tako kot si domišljajo načrtovalci. Zaposleni si sicer lahko oblečejo kostum Donalda Ducka ali pa na ves glas prepevajo himno podjetja. To pa še ne pomeni, da so se popolnoma predali "dominantni" kulturi. V negotovem svetu ljudje resda hlepijo po smislu, toda to še ne pomeni, da bodo "kupili" kakršenkoli smisel (v Bate 1996, 40).

iskanje prave recipročnosti v odnosih med organizacijo in njenimi člani, za graditev odnosov nastajajoče organizacijske skupnosti.

Zaključek

Aktivnosti, ki se ustavijo le pri zahtevah po participaciji zaposlenih in njihovem zgolj finančnem lastništvu, ocenjujemo kot prenizke, temelječe na ohranjanju statusa quo industrijske organizacije, ki počiva na antagonizmu med lastniki in vodstvom ter zaposlenimi. Še vedno izhajajo iz razmerja med menedžerjem in zaposlenim kot med "gospodarjem in hlapcem", ki ga naj participacija s privoljenjem vodstev benevolentno mehča. Morda je zavzemanje za te vrednote potrebno in smotno v organizacijah, ki temeljijo na delovni intenzivnosti, čeprav ni dokazano, da bi lahko participacija ali pa notranje lastništvo že sama po sebi vedno prinesla organizaciji tudi boljše ekonomske rezultate. Povsem drugače pa je v organizacijah, ki temelje na storitvah in znanju. Participacija je zanje temelj preživetja. Čim bolj pristna je, tem bolje je to za organizacijo. In najbolj pristna oblika participacije nastane, kadar organizacija preseže zgolj svojo poslovno naravo in postane prava organizacijska skupnost.

Za doseg prave organizacijske skupnosti, ki jo lahko zgradimo s simetričnimi internomarketinškimi odnosi, mora v organizaciji prevladovati duh obejestranske pripadnosti in zaupanja, ki pa ga v pogojih antagonizma ni moč pričakovati. Zaposleni morajo skupaj z menedžmentom soustvarjati organizacijo in postati neke vrste opcijski menedžerji.

Smisel organizacijske skupnosti ni poslovati v vakuumu, pač pa nasprotno, uspevati v najbolj kaotičnem in turbulentnem okolju sodobnega poslovnega sveta. Prednost skupnosti je v njeni sposobnosti izoblikovanja takšne konkurenčne prednosti, ki ni le fikcija strateških načrtovalcev, pač pa posledica jasnega poslanstva in skupnih vrednot, ki si jih dele vsi člani organizacije. Pomembna pri tem je tudi udeležba zaposlenih oz. njihova vloga kot notranjih lastnikov, ki je funkcija stopnje doseganja pogojev potrebnih za oblikovanje organizacijske skupnosti. Delovanje organizacije tako preseže zgolj kriterije ekonomske učinkovitosti in postane na nek način malodane ideološko pogojeno, sloneče na lepilu vrednot in smisla, sprejemljivih za vse člane organizacije kakor tudi njene ostale déležnike. Organizacija tako tudi najlažje preseže antagonistično naravo svojih notranjih odnosov in odnosov z okoljem in se organsko zlije z njim, ustvarjajoč pri tem sinergične uspehe, ki se v maniri medsebojne odvisnosti in pogojenosti odslikavanje v okolju in skozi pozitivno povratno zanko spet sooblikujejo samo organizacijo.

Ta soodvisnost pa ni zgolj spontana. Organizacija je v naravo umetno vnešen subjekt in mora za svoje preživetje udejanjati specifično strategijo preživetja. Spontanost tako obstaja le znotraj začrtanega okvira možnega in smotrnega in je le tako lahko produktivna. Od tod tudi smisel vodenja projektov internega marketinga oz. odnosov, ki temeljijo na njem. Procesi zaupanja, recipročnosti in držanja obljub so legitimni in smotni le v primeru, da se *ceteris paribus* izkažejo

kot uspešnejši tudi glede doseganja poslovnih rezultatov. Na videz mehka in idealistična struktura organizacijske skupnosti zato skozi tako prizmo postane vse kaj drugega, saj dosega konkurenčno prednost, ki je branljiva na dolgi rok in kar je najbolj pomembno, ni je moč posnemati s strani tekmecev.

Da so take organizacije v svetu vse pogostejše, smo že omenjali, da pa so možne tudi pri nas, je pred časom nakazala tudi raziskava 99 najuspešnejših organizacij v Sloveniji (Jančič 1990). S svojim strateškim pristopom k internemu marketingu in poskusi graditve tesnih medosebnih odnosov v smeri, ki jih zdaj poznamo kot temeljne za graditev organizacijske skupnosti, so najboljše slovenske organizacije že pred časom kazale, da, sicer intuitivno, vendarle težijo v pravo smer. Pravkar teče nova raziskava, ki skuša razkriti, koliko duha skupnosti je še ostalo v naših organizacijah po spremembah v političnem in gospodarskem življenju, ki so bile v zadnjem obdobju vse prej kot naklonjene tovrstnemu razmišljanju.

LITERATURA

- Bate, Paul S. 1994. *Strategies for Cultural Change*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Berry, Leonard L. 1981. *The Employee as Customer*, Journal of Retail Banking, Vol. III, 1. junij (str. 64-73).
- Brown, Juanita in Isaacs, David. 1995. *Building Corporations as Communities. The Best of Both Worlds*, v Gozdz (ed.): *Community Building. Renewing Spirit & Learning in Business*. San Francisco: New Leaders Press, Sterling&Stone, Inc.
- Carroll, Archie B. 1996. *Business & Society: Ethics and Stakeholder Management*, 3.izdaja, Cincinnati: South-Western College Publishing.
- Embley, Lawrence L. 1993. *Doing Well While Doing Good*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Etzioni, Amitai. 1994. *The Spirit of Community. The Reinvention of American Society*, New York: Touchstone.
- Flipo, Jean Paul. 1986. *Service Firms: Interdependence of External and Internal Marketing Strategies*, European Journal of Marketing, 20, 8 (str. 5-14).
- Gostiša, Mato. 1996. *Participativni management. Sodobna teorija in praksa organizacijske udeležbe zaposlenih v svetu in pri nas*, Ljubljana: Enotnost, Studio Participatis.
- Gozdz, Kazimierz. 1995. *Community Building. Renewing Spirit & Learning in Business*, San Francisco: New Leaders Press, Sterling&Stone, Inc.
- Gummesson, Evert. 1985. *Applying Service Concepts in the Industrial Sector: Towards a New Concept of Marketing*, v Gronroos in Gummesson (eds.): *Service Marketing - Nordic School Perspective*, University of Stockholm.
- Halal, William E. 1996. *The New Management. Democracy and Enterprise are Transforming Organizations*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Handy, Charles. 1995. *Beyond Certainty. The Changing Worlds of Organizations*, London: Hotchinson
- Jančič, Zlatko. 1990. *Marketing - strategija menjave*, Ljubljana: SM Univerza, GV.
- Jančič, Zlatko. 1993. *Teorija družbene menjave in celostni koncept marketinga*, doktorska disertacija, Ljubljana: FDV.
- Jančič, Zlatko. 1996. *Celostni marketing*, Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.

- Nirenberg, John. 1995. *Workplace Community: The Struggle for Legitimacy*, v Gozdz (ed.): *Community Building, Renewing Spirit & Learning in Business*. San Francisco: New Leaders Press, Sterling&Stone, Inc.
- Percy, Nigel in Morgan, Neil. 1991. *Internal Marketing - The Missing Half of the Marketing Programme*, Long Range Planning, Vol. 24, No. 2 (str. 82-93).
- Swingewood, Alan. 1991. *A Short History of Sociological Thought*, Sec. ed. London: Macmillan.
- Thornberry, Neal. 1997. *A View about Vision*, European Management Journal, Vol. 15, No. 1, feb. (str 28-34).
- Vandermerwe, Sandra. 1993. *From Tin Soldiers to Russian Dolls. Creating Added Value through Services*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Wheeler, David in Sillanpää, Maria. 1997. *The Stakeholder Corporation. A Blueprint for Maximizing Stakeholder Value*. London: Pitman Publishing.

EKONOMSKI VIDIKI SPREMEMB V DELOVANJU JAVNEGA SEKTORJA

Povzetek. *Autorica se v članku ukvarja z vprašanji ekonomskih možnosti razvoja, sistemskih sprememb, organizacije, pravil delovanja in ugotavljanja rezultatov delovanja v javnem sektorju. V okolju, kjer prodirajo v vse pore družbenega življenja načela tržnega obnašanja in konkurenčnosti, ne more delovati javni sektor po ustaljenih principih. Načela financiranja, organiziranja in delovanja se morajo prilagoditi ekonomskim, pravnim in političnim družbenim razmeram. Zato se zaostruje vprašanje obsega, organiziranosti in učinkovitosti javnega sektorja in boljšega gospodarjenja s sredstvi. Strukturne spremembe v največji meri predstavljajo reorganiziranje državnih organizacij v javna in državna podjetja in ustanovitev manjših administrativnih enot, ki so zadolžene za administrativne naloge. Poleg prestrukturiranja in decentralizacije družbenih dejavnosti je pomembna tudi delna komercializacija javnih storitev. Ideja o združitvi starih upravnih načel in novih tržnih principov predstavlja intelektualni izziv. Ukrepi v zvezi s spremembami delovanja javnega sektorja so ne le ekonomsko-finančne, organizacijske in upravljalске narave, ampak imajo tudi politične posledice. Zato mora program sprememb v javnem sektorju temeljiti na identifikaciji slabosti, koherentnem in konsistentnem načrtu za odpravo pomanjkljivosti, upoštevajoč pozitivne in negativne učinke sprememb pred njihovim uveljavljanjem.*

Ključni pojmi: *javni sektor, privatizacija javnega sektorja, organizacija javnega sektorja, upravljanje v javnem sektorju, ugotavljanje rezultatov poslovanja v javnem sektorju.*

Uvod

Današnji čas je čas sprememb. To ne velja samo za Slovenijo, ki se skupaj z deželami Vzhodne Evrope (čeprav njeni prebivalci ob različnih priložnostih radi poudarimo, da zemljepisno, kulturno in celo ekonomsko ter politično spadamo v resnici mnogo bolj v Srednjo Evropo) poskuša izviti iz starega sistema, ki se je

¹ Dr. Stanka Setnikar - Cankar, docentka na Visoki upravni šoli

pokazal ekonomsko manj učinkovit. Spremembe se dogajajo povsod po svetu in se razlikujejo samo po vrsti in intenziteti.

Vprašanje je, kaj privatizirati in kaj ne, kaj regulirati in kaj deregulirati ter na kakšne načine. Gre tudi za vprašanje, kakšni naj bodo mehanizmi upravljanja v teh organizacijah. Vsekakor bi bilo normalno, da bi se neposredna vloga države močno zmanjšala in prepustila večjo iniciativo vodstvom organizacijskih enot pri poslovanju, upoštevajoč specifičen pomen in organizacijo javnega sektorja.

S sedanjo zakonodajo je omejena privatizacija javnega sektorja v Sloveniji, ki naj bi krepila ravnovesje med državo in družbo (Rus V. 1996). Monopol države nad družbenimi dejavnostmi je lahko ovira za demokracijo. Smisel privatizacije "države" je v tem, da njene funkcije vse bolj prehajajo iz državne regulacije v civilno. S tem se krepi civilna družba, ki do države uveljavlja vse bolj partnerske odnose. Brez ravnovesja med državo in družbo ni mogoča ne politična ne ekonomska demokracija. Vendar omejena privatizacija ni značilna le za Slovenijo in nekatere države v tranziciji, saj so se za podobno pot odločile tudi nekatere skandinavske države, v prvi vrsti Finska. Pri spreminjanju vloge države se niso odločili za velik obseg privatizacije javnih storitev. Le nekaj državnih podjetij in agencij je bilo prodano zasebnemu sektorju. Pri zmanjševanju "birokracije" so se v pretežni meri oprli na uvajanje novih metod upravljanja. Nova javna podjetja in zavodi so hitro in učinkovito razvili svoj interni upravljalški sistem. Po mnenju upravnih teoretikov je bila to najpomembnejša kulturna sprememba v javni upravi. S pomočjo managementa so vnesli v javni sektor elemente tržnega mehanizma in ustavili njegovo popolno privatizacijo (Temmes M., Tiihonen S. 1997).

Spremembe na področju javnih storitev v razvitem svetu potekajo pod okriljem splošnega trenda razvoja industrijske družbe k post-industrijski družbi. Upoštevajoč moč in pomen "administracije", bi lahko le-ta odigrala pri tem pozitivno vlogo in bila celo motivacijski dejavnik. Mehanizacija, nove oblike organizacije kot posledica delitve dela, naraščajoč obseg javnih storitev, visoka specializacija in tehnična profesionalizacija so najbolj značilni trendi. Post-industrijska družba je namreč "družba storitev". Razvoj na področju izobraževanja in raziskav vodi k razmahu kvartalnega sektorja. Izrazi "informacijska družba", "družba prostega časa" ali "družba tveganja" očitno kažejo novosti in spremembe, s katerimi se mora soočiti tudi javna uprava. Zanimivo je, da je v najrazvitejših državah skoraj soglasno sprejeta ugotovitev, da vplivajo značilnosti post-industrijskega razvoja na širitev tega področja (König K. 1996). Javna uprava je v porastu ne le zato, ker je to ena od značilnosti "družbe storitev", ampak tudi zaradi pomanjkljivosti ekonomsko-tržnega mehanizma na področju javnih storitev. V razvitih družbah se kombinirajo najboljše in sprejemljive značilnosti tržnega mehanizma z nujno intervencijo države, pri čemer variira obseg enega in drugega mehanizma.

Ideja o združitvi starih upravnih načel in novih tržnih principov z namenom, da se ustvari kvalitetnejši in racionalnejši upravni sistem, predstavlja prav gotovo intelektualni izziv. Modernizacija ne pomeni opuščanje obstoječih sistemov in njihovega nadomeščanja z novimi, ampak v veliki meri racionalizacijo obstoječih sistemov, upoštevajoč pri tem njihove značilnosti delovanja. Pojem upravne reforme je prevladujoč koncept v Evropi, ki simbolizira stalno potrebo po spremembah, ki

se uresničuje v različnih oblikah: kot reforma organiziranosti ministrstev, kot proračunska reforma, kot reforma lokalne samouprave itd. (König K. 1997). Klasični administrativni sistem je preživel vse politične nestabilnosti in spremembe: od monarhij do republik, od diktatorstva do demokracije. Malce ironično bi lahko trdili, da je birokracija starejša od demokracije. Zato bo obstajala tudi v bodoče in želeli je, da v podporo sodobnemu pozitivnemu razvoju v družbi, upoštevajoč zgodovinske, politične, kulturne, sociološke in ekonomske značilnosti okolja. Dejstvo je, da obstajajo zgodovinske razlike med bolj "managersko upravo" v ZDA, Veliki Britaniji, Kanadi, Avstraliji in v zadnjem času izrazito v Novi Zelandiji ter bolj "pravno usmerjeno upravo" v Franciji, Nemčiji in tudi v Sloveniji.

Pri tem je pomembno, da ne pozabimo na enega od razlogov za reformna prizadevanja, t.j. na krizo javnih financ in neugodna gospodarska gibanja. Osrednje vprašanje ostaja proračunska poraba in vprašanje stroškov: njihovo ugotavljanje, transparentnost, primerjava, pokritje, zniževanje in stroškovno računovodstvo na vseh ravneh. Politika omejevanja in zmanjševanja predhodno odpira vprašanje obsega in kvalitete javnega sektorja. Spremembe v organiziranosti, številu organizacijskih enot, njihovi lastnini, načinih upravljanja, številu zaposlenih itd. imajo vpliv na spremembo potrošenih sredstev v ta namen. Poleg prestrukturiranja in decentralizacije družbenih dejavnosti je pomembna tudi delna komercializacija, pri čemer v večini primerov ne gre za profitne, ampak za neprofitne organizacije.

Upoštevajoč pozitivne in negativne izkušnje ostalega sveta, mora biti usmerjena vizija razvoja javnega sektorja in javne uprave k ustvarjanju razmer za potrebe post-industrijske in post-moderne družbe, ki poleg skrbi za proizvodnjo materialnih dobrin skrbi tudi za storitve javnega sektorja, upoštevajoč sedanjí in bodoči rod ter okolje.

Družbene potrebe in ekonomske možnosti razvoja javnega sektorja v Sloveniji

V razvitejših deželah Evrope, pa tudi v deželah v prehodu, se uvaja podjetniško-managerska kultura tudi na področju javnega sektorja. Velik del povpraševalcev po storitvah javnega sektorja bo še vedno odvisen od delovanja tistega dela javnega sektorja, ki se ne bo privatiziral. Zato so izredno pomembna vprašanja obsega, financiranja, organiziranosti, kvalitete in storilnosti v javnem sektorju².

Osnovna značilnost ekonomij večine držav, ki so v procesu tranzicije, so velike spremembe, ki nastajajo kot posledica realnih ekonomskih vprašanj. Predvsem se zastavlja vprašanje prenizke ekonomske učinkovitosti gospodarstva, ki je v Sloveniji prav gotovo tudi posledica osamosvojitve, izgube standardnih tržišč, procesa privatizacije in uvajanja tržnih zakonitosti v vse segmente gospodarstva in celo negospodarstva. Dodaten pritisk na neugodna gibanja je povzročila večja

² V angleški literaturi najdemo izraz "productivity in public sector" (Burger Y. D., Treur J. H. 1996, Smith P. 1996, Tam H. 1994), ki se pri nas uporablja v neposrednem prevodu kot produktivnost v javnem sektorju. Ker je produkt oz. proizvod v javnem sektorju storitev, uporabljamo v tekstu izraz storilnost v javnem sektorju.

odprtost slovenskega tržišča, kjer ekonomska politika ne more nevtralizirati povečane ranljivosti slovenskega gospodarstva na že majhne spremembe zunanjih pogojev gospodarjenja.

Izhodišče za spremembe na področju javnega sektorja je predpostavka, da sta ekonomičnost in konkurenčnost nacionalne ekonomije manjši tudi zaradi "birokratske" narave javnega sektorja. Gospodarska gibanja v letih 1996 in 1997 (Mencinger J. 1997) kažejo, da bosta za Slovenijo ključni opredelitvi, kako učinkovito dokončati reformo podjetij in s tem povečati dodano vrednost, spodbuditi investicije in odpirati delovna mesta ter racionirati javno porabo.

Javni sektor potroši skoraj polovico družbenega proizvoda, kar predstavlja resno obremenitev za gospodarstvo in za njegove konkurenčne sposobnosti. Od tega predstavlja poraba države skoraj četrtno, zato se mora obnašati zelo odgovorno pri porabi teh sredstev (Setnikar-Cankar S. 1997). S tem pa se odpira vprašanje organiziranosti in učinkovitosti javnega sektorja in boljšega gospodarjenja s sredstvi.

Ne da bi še podrobneje razčlenjevali ekonomske pokazatelje Slovenije, lahko postavimo tezo, da si majhna ekonomija ne more privoščiti konkurenčne podrejenosti. V zadnjem obdobju je bilo gospodarstvo dodatno obremenjeno z visokimi dajatvami in prispevki. Dejstvo je, da so majhne države praviloma proračunsko "drage" države, vendar je v sedanjem obdobju prioriteta naloga oživiljanje gospodarske dejavnosti in restrukturiranje gospodarstva. Ta usmeritev kratkoročno ni združljiva z rastjo investicij v javni sektor in negospodarsko infrastrukturo, povečevanjem materialnega trošenja države, povečevanjem socialnih pravic, večanjem zadolževanja države. Nasprotno, precej razširjeno je stališče, da bi bilo ekonomsko zaželeno zmanjševanje obsega javne porabe in s tem razbremenjevanje gospodarstva. Zato zaposleni v javnem sektorju ne morejo pričakovati velike podpore in simpatij javnosti, kadar se potegujejo za izboljšanje svojega materialnega položaja. V letu 1996 se je to več kot očitno pokazalo v primeru zdravnikov in učiteljev, leta 1997 pa ob stavki železničarjev.

Sredi leta 1996 so prvič po dolgih desetletjih organizirano stavkali zdravniki. Nezadovoljni s svojim "mezdnim" odnosom do države, ki jih obravnava kot državne uslužbenke, ki so lahko zadovoljni, da imajo stalno zaposlitev brez velikega tveganja, da jo izgube, so zahtevali plače, ki bi bile izenačene s plačami drugih zaposlenih v upravi, predvsem sodnikov, ki so si uspeli izboriti boljši materialni položaj. Ker je bilo leto 1996 volilno leto, je imela stavka zdravnikov tudi politični naboj, ki so ga mnoge stranke seveda izkoristile. Z zavzemanjem za zahteve zdravnikov niso pozabile opozoriti volivcev na nesposobnost vlade.

Slovenska javnost, izražena preko javnomnenjskih raziskav, se je odzvala tradicionalno: sorazmerno visok odstotek vprašanih stavke zdravnikov ni podpiral, ker so bile objavljene višine plač zaposlenih zdravnikov absolutno višje kot npr. plače zaposlenih v podjetjih, ki jih tarejo gospodarske težave. V pogojih brezposelnosti, stečajev, lastninjenja, izgube tržišč in drugih gospodarskih težav postanejo irelevantni visoka izobrazba zdravnikov, specifični pogoji dela, stresnost in visoka odgovornost. Zaposlenih z nizkimi plačami in brezposelnih, ki dobivajo podpore, s katerimi ne morejo normalno živeti, ne zanimajo razlike v stopnji izobrazbe, za-

htevnosti dela in odgovornosti, ampak samo absolutni zneski plač. Razumljivo je, da del slovenske javnosti, ki se nahaja v nezavidljivem ekonomskem položaju, ni pokazal razumevanja za zaposlene v javnem sektorju, ki niso eksistenčno ogroženi.

Zopet je bilo zaslediti mnenja, da je to vendar sektor, ki ne ustvarja nove vrednosti, ampak jo le troši, saj se financira iz prispevkov in dajatev obubožanega gospodarstva. S tem je krog sklenjen: gospodarstvo, ki se večinoma sooča z velikimi ekonomskimi problemi zaradi objektivno zaostrenih pogojev gospodarjenja po osamosvojitvi Slovenije, plačuje visoke prispevke za razsipno državo in javni sektor. Po njihovem mnenju zaposleni v negospodarstvu očitno še vedno ne dojamejo, da denar za njihove plače in ostale stroške dejavnosti ustvarjajo zaposleni v gospodarstvu, ki se ubadajo z likvidnostnimi težavami in stečajji. Zato bi bilo pričakovati, da tudi zaposleni v javnem sektorju delijo usodo z zaposlenimi v gospodarskih dejavnostih in pristanejo na slabše vrednotenje svojega dela. Pri tem pa obstaja vrsta pripomb na organizacijo in delo javnega sektorja. Ob zdravniški stavki so kritiki izpostavili pomanjkanje števila zdravnikov in slabo organizacijo dela, ki povzroča dolge čakalne dobe predvsem pri zdravnikih specialistih. Nezadovoljstvo pacientov je toliko večje, ker so ti isti zdravniki pripravljani proti plačilu takoj sprejeti bolnika v svoji zasebni ambulanti.

824

Tovrstne stavke so prav gotovo izziv za sociološke raziskave in alarm za spremembe vladne politike na tem področju. Ko so namreč stavki zdravnikov, ki so s svojimi zahtevami delno uspeli, sledili še učitelji z argumentom, da zahtevajo enake kriterije nagrajevanja, kot veljajo za zdravnike in sodnike, se je nezadovoljstvo zaposlenih v gospodarskih dejavnostih še stopnjevalo. Grožnje učiteljev, da bodo stavkali tik pred koncem šolskega leta, ko se dijaki v srednješolskem izobraževanju pripravljajo na maturo, ki odloča o njihovih možnostih vstopa na univerzo, dijaki v osnovnih šolah pa so pred opravljanjem eksternih izpitov, ki odločajo o njihovih možnostih nadaljevanja šolanja na željeni srednji šoli, so vznejevoljile starše. V teh pogojih je bila stopnja solidarnosti z učitelji še manjša kot z zdravniki. Ob stavki železničarjev, ki je prinesla neposredno škodo delu gospodarstva, pa je samo nezakonitim odločitvam vladnih pogajalcev pripisati, da se je javnost v večji meri solidalizirala z nezadovoljnimi železničarji³.

Navedene stavke so jasno opozorile na odprta vprašanja financiranja, organiziranja ter obsega in kvalitete storitev javnega sektorja v Sloveniji. Nekaj kritik na račun zdravstva in šolstva je bilo tudi spolitiziranih in namenjeno zbiranju predvolilnih točk. Vendar pa obstajajo upravičene pripombe na kvaliteto delovanja javnega sektorja, ki bi jih morali vzeti resno in nanje reagirati. Poleg vlade, pristojnih ministrstev in zaposlenih v javnem sektorju, je to tudi naloga stroke.

Omenjeni dogodki ob stavki železničarjev, zaposlenih v zdravstvu, grožnjah s stavko v šolstvu, nezadovoljstvu zaposlenih v policiji in sodstvu, očitno opozarjajo na težak materialni položaj navedenih dejavnosti. Glede na objektivne ekonomske okoliščine, v katerih se nahaja Slovenija, kot ena od srednjeevropskih držav v

³ Dr. Nevenka Hrovatin opozarja, da so poslovni rezultati Slovenskih železnic v veliki meri posledica subvencij države, ki so v letih 1993-1995 znašale celo 30%. Država subvencionira tekoče poslovanje podjetja in investicije v infrastrukturo in odplačilo najetih kreditov (Hrovatin N., 1997)

tranziciji, bi lahko prikazovali njihov položaj kot odsev splošnega stanja. Vendar se v teh dejavnostih v resnici odvijajo tektonske spremembe. Javni sektor se sooča s procesom privatizacije v okolju, s katerim sodeluje, kar vpliva tudi na njegovo delovanje. Istočasno pa se spreminja tudi sistem delovanja samega sektorja. Ne samo, da se izredno hitro širi privatizacija nekaterih negospodarskih dejavnosti, rušijo se tudi pravila delovanja dejavnosti v okviru dosedanjega "državnega" sektorja.

Sistemske spremembe v javnem sektorju

Privatizacija in uvajanje ekonomsko-tržnih kriterijev sta v Sloveniji verjetno največkrat uporabljena izraza za kratek opis sprememb na področju gospodarstva. Oboje naj bi omogočilo gospodarstvu, da poveča rast ustvarjenega proizvoda. Zato so spoznanja o pomenu razvoja in spodbujanja podjetništva v gospodarstvu s tržno ureditvijo splošno sprejeta, čeprav še vedno ne v polni meri realizirana v praksi. Zaradi velike prepletenosti, povezanosti in soodvisnosti, ki obstaja med gospodarstvom in negospodarstvom, je skoraj nemogoče, da bi ob sistemskih spremembah, ki se dogajajo v enem segmentu družbe, drugi sektor ostal nespremenjen.

Začetnim ekstremnim zahtevam so sledile strpnejše razprave, ki so poskušale oceniti in upoštevati argumente za in proti privatizaciji javnega sektorja. Privatizacija je tesno povezana s politiko in fiskalno problematiko, saj vključuje vprašanja enakosti, ekonomske učinkovitosti in možne poslovnosti ter razmerij med javnim in zasebnim. Argument za določeno stopnjo privatizacije javnega sektorja je predvsem ekonomiziranje, ki ga omogočajo managerske in podjetniške metode. Podjetniški instinkt je videti univerzalen. Zaradi lastništva in spodbud državna lastnina ne more biti tako učinkovita kot zasebna pri proizvodnji enakega proizvoda ali storitve. Manjša učinkovitost državnega sektorja se mora nadomestiti s prerazdeljevanjem dohodkov ali tiskanjem prekomerne količine denarja, kar vodi v inflacijo, nezaposlenost in ekonomsko nazadovanje.

Seveda obstaja vrsta vsebinskih in tehničnih vprašanj pri prehodu državne lastnine v konkurenčnejše oblike, ki zahtevajo postopnost izpeljave. Negospodarske dejavnosti oskrbujejo prebivalstvo s storitvami, ki imajo eksistenčni pomen, zato bi njihovo brezglavo spreminjanje in privatiziranje prineslo več škode kot koristi. Evropske države so za povečanje uspešnosti javnih podjetij oziroma za njihovo komercializacijo v večji ali manjši meri uporabile naslednje ukrepe (Hrovatin N. 1997):

1. privatizacija,
2. koncesija,
3. obvezni konkurenčni javni razpis,
4. umetna konkurenca,
5. povečanje konkurence v panogi,
6. komercializacija infrastrukture,
7. soupravljanje privatnega sektorja,
8. nagrajevanje managerjev v javnih podjetjih.

Pri privatizaciji je možna oblika prodaja državnih podjetij v celoti ali delno s prodajo kontrolnega paketa delnic. Težave pri tej obliki so predvsem zaradi pomanjkanja zanimanja za odkup. Vzrok je največkrat zelo slab ekonomski položaj državnih podjetij, ki so ponujena v prodajo in zato pomanjkanje interesa za nakup. Razlog je tudi pomanjkanje kapitala pri potencialnih kupcih in poskusi prodaje pod vrednostjo, zato je potrebna predhodna objektivna analiza stanja in možnosti podjetja.

Naslednja možnost je koncesija privatnemu sektorju za opravljanje javnih storitev. Čeprav ostane lastništvo nespremenjeno, je iniciativa na strani koncesionarja. Konkretne težave v zvezi z koncesijami so se pokazale zaradi pomanjkanja interesa koncesionarjev in neizkušenosti pri določanju elementov koncesijskih razmerij. V nekaterih primerih pa je prišlo le do zamenjave državnega monopola za privatni monopol. Zato koncesijske pogodbe ne pomenijo avtomatično kvalitetnejših storitev niti nižjih cen storitev.

Pogosta je uvedba delnega zasebnega plačila za javne storitve, kar naj bi zmanjšalo proračunske izdatke za tovrstne dejavnosti. Dosedanje izkušnje kažejo, da višine doplačil niso visoke, zato so za uporabnike storitev večinoma sprejemljive. To pa je tudi razlog, da ne vplivajo pomembno na zmanjšanje proračunskih izdatkov za te dejavnosti.

Naslednja oblika je javno financiranje storitev, ki jih opravlja zasebni sektor. Primer bi bile lahko storitve, kjer je socialni kriterij pomembnejši od ekonomskega (zdravstvene storitve, storitve socialnega varstva).

Stroka praviloma ne nasprotuje uvajanju različnih oblik privatizacije v javnem sektorju. Nesprejemljiva je le iluzija, da lahko privatizacija reši vse težave, saj prinaša vrsto novih socialnih, političnih, pa tudi ekonomskih težav ter celo nezakonitih pojavov. Evropske države, ki so začele z uvajanjem različnih oblik privatizacije v osemdesetih letih, imajo večje ali manjše težave z odpravljanjem njihovih negativnih pojavov. Ekstremen primer je Italija, a tudi v Veliki Britaniji poročajo o mnogo večjem zlorab kot v prejšnjih letih⁴. Širitev privatizacije je ponekod spodkopala kvaliteto storitev, ki pomembno vplivajo na kvaliteto življenja prebivalcev.

Dosedanja praksa je pokazala, da se Slovenija sooča z velikim pomanjkanjem domačega kapitala, slabo razvitim trgom kapitala in majhnim zanimanjem tujega kapitala za skupne naložbe. Zato se to pozna tudi pri investicijah zasebnega sektorja na področju negospodarstva. Večina investicij se financira še vedno proračunsko. Javna podjetja, ki se organizirajo po podjetniških principih, se srečujejo s prezaposlenostjo in slabimi poslovnimi rezultati. Različne oblike privatizacije povzročajo zmanjšanje števila zaposlenih in povečevanje že tako visoke stopnje

⁴ V Veliki Britaniji so v zadnjih letih pogosto poročali o korupciji v javnem sektorju (*The Independent*, 31. January, 1995: do korupcije prihaja med poslovneži in ostalimi "outsiderji" s pomočjo novih pol autonomnih državnih agencij. Poročali so o "italianizaciji" javnih storitev kot posledici privatizacijske politike in uvajanja ekonomsko-tržnih ukrepov in institucij na tem področju. Poučen pa je zaključek kritičnega sestavka: "Po 15-ih letih stalnih napadov na javne storitve in zaposlene v javnem sektorju kot "staromodne" in "togo-birokratske", je sedaj videti, da "staromodne" ideje o odgovornosti, integriteti in poštenosti državnih uslužbenecv niti niso tako slabe".)

nezaposlenosti. V nekaterih dejavnostih so se zvišale cene storitev. Praviloma je to primer na področjih, kjer ni možna visoka stopnja konkurenčnosti in so nizke stopnje profitnosti. Ob tem pa ne prihaja do zniževanja stroškov ali povečevanja kvalitete storitev.

Privatizacijske oblike ustvarjajo možnosti izbire, katerih uresničitev je v veliki meri odvisna od kupne moči povpraševalcev. Slovenska družba postaja vedno bolj razslojena, stopnja neenakosti je vedno večja, koristi od gospodarske rasti so neenakomerno porazdeljene med prejemnike dohodkov⁵. Ker se bodo omenjene razlike verjetno še poglobljale, bo velik del povpraševalcev odvisen od storitev tistega dela javnega sektorja, ki se ne bo privatiziral. Zato je še toliko bolj pomembno vprašanje njegovega obsega, kvalitete, organiziranosti in dosegljivosti.

Pravila delovanja in organizacija javnega sektorja

Navedene sistemske spremembe ne dopuščajo več nespremenjenega opravljanja storitev v javnem sektorju. Načela financiranja, organiziranja in delovanja se morajo prilagoditi ekonomskim, pravnim in političnim družbenim razmeram. V okolju, kjer katerem prodirajo v vse pore družbenega življenja načela tržnega obnašanja in konkurenčnosti, ne more javni sektor delovati po ustaljenih principih. Pacient, občan, učenec niso več samo stranke v procesu ustvarjanja storitev, ki morajo biti zadovoljne že zgolj s tem, da jim je omogočen dostop do storitev, ampak postajajo aktivne, kritične osebe, ki žele aktivno sodelovati, izražati svoje mnenje, vplivati na potek in kvaliteto storitev ter presojati tudi odnos in način nudenja storitev.

Pri postavljanju novih pravil delovanja javnega sektorja je najbolj potrebno:

1. postaviti standarde za organizacije javnega sektorja,
2. postaviti mehanizme za vpliv uporabnikov storitev,
3. postaviti jasne odnose odgovornosti,
4. izboljšati finančni management,
5. izboljšati informacijski management.

Praksa nekaterih držav (Velika Britanija, Nova Zelandija) je pokazala, da je potrebno spoštovati predvsem naslednja načela (Boston J., Martin J., Pallot J., Walsh P. 1996):

1. določeni morajo biti natančni standardi za različne nivoje storitev,
2. nujna je konzultacija z uporabniki pri postavljanju teh standardov,
3. razpoložljivost jasnih informacij o storitvah, ciljih in rezultatih,
4. postopek pritožbe mora biti prijazen do uporabnika in učinkovit,
5. skladnost ustvarjene vrednosti glede na sredstva: value-for-money.

⁵ Dr. Neven Borak in dr. Lovro Pjafjar navajata, da je v obdobju 1991-1995 dobilo 62% prejemnikov dohodkov manjši ali kvečjemu povprečni bruto dohodek. 20% prejemnikov z najnižjimi bruto dohodki je razpolagalo le z 7% vseh bruto dohodkov, 60% prejemnikov s srednjimi bruto dohodki je prejelo 52% bruto dohodkov, 20% prejemnikov z najvišjimi bruto dohodki pa je dobilo kar 41% vseh bruto dohodkov (Borak N., Pjafjar L.: 1996)

Raziskava v omenjenih dveh državah je pokazala, da so anketiranci postavili naslednji vrstni red načel, pravil in vprašanj:

1. *Razvoj v smeri jasno določenega in proračunskega managementa je koristen in pozitiven.*
2. *Večini zaposlenih v upravi je jasno, da imajo zaposleni na najvišjih mestih v upravi znanje in sposobnosti predvsem s področja javnih politik. Relativno malo pa je ljudi z neposrednimi izkušnjami pri upravljanju in neposrednem zagotavljanju storitev.*
3. *Zaposleni v upravi upoštevajo prioritete svojih ministrstev in parlamenta.*
4. *Velika raznolikost in kompleksnost dela, zahteve parlamenta in sredstev javnega obveščanja po informacijah povzročajo preobremenjenost v javni upravi.*
5. *Obstaja pritisk zaradi trošenja sredstev in zahteve po zmanjšanju letih, kontrolirajo se aktivnosti, premalo pozornosti pa je namenjeno rezultatom, ki so doseženi s porabljenimi sredstvi.*
6. *Obstaja relativno majhen zunanji pritisk na izboljšanje delovanja.*
7. *V primerjavi z zasebnimi in javnimi organizacijami je javna uprava prevelika in preveč raznolika, da bi jo upravljali kot celoto, zato je nujna decentralizacija.*

Tako naj bi delovale bolj "podjetniško" tudi organizacije na področju javnih storitev. Toda upravljanje s podjetjem s področja negospodarstva ni enako kot upravljanje organizacij s področja gospodarstva. Razlike izhajajo iz dejstva, da imajo organizacije javnega sektorja drugačen namen poslovanja in specifične odnose z uporabniki svojih storitev. Tradicionalne odnose v javnem sektorju lahko ponazorimo s pogosto izjavo ravnateljev šol, da žele biti vodje pedagoškega procesa, ne pa managerji in računovodje.

Poleg tega so možnosti individualnih managerjev za učinkovito upravljanje in odgovornost v javnem sektorju omejene. Kontrolira se ne le uporaba sredstev in predmet oz. vsebina delovanja, ampak tudi način upravljanja, kadrovanje in odpuščanje zaposlenih, plače, napredovanje, delovni čas, ocenjevanje, organizacija, nastanitev, uporaba informacijske tehnologije. Pravila so določena centralistično, njihove spremembe pa neodvisne od posameznega managerja.

Strukturne spremembe v največji meri predstavljajo reorganiziranje državnih organizacij v javna in državna podjetja in ustanovitev manjših administrativnih enot, ki so zadolžene za administrativne naloge reorganiziranih državnih in javnih podjetij. Ključno za učinkovitejše delovanje enot javnega sektorja ni le ustanovitev avtonomnih organizacij, ampak tudi spodbujanje avtonomije, strokovne in finančne odgovornosti ter nadzora v vseh organizacijskih enotah javnega sektorja. Kako pomemben je ta del javne uprave kažejo podatki, da je v njem lahko zaposleno tudi do eno tretjino vseh zaposlenih (Temmes M., Tiihonen S. 1997).

Pomen strukturnih sprememb opredeljujejo predvsem naslednje značilnosti:

1. spremenjena vloga države v moderni družbi vključuje vprašanja koordinacije in nadzora javnih storitev;
2. obseg administracije in število njenih organizacijskih enot;
3. iskanje ravnotežja med strukturnimi spremembami in spremembami upravljanja in vodenja;
4. iskanje ravnotežja med decentralizacijo in centralizacijo;
5. izbira primernih modelov za delovanje organizacij javnega sektorja.

Nadaljne strukturne spremembe bodo usmerjene predvsem na odnose med javnim in zasebnim sektorjem, odnose znotraj javnega sektorja in odnose med državnim sektorjem in preostalim delom javnega sektorja.

Trend v svetu je ustanavljanje organizacijskih enot (npr. agencij) znotraj javnega sektorja, ki skrbe za zagotavljanje storitev in niso neposredno del vladne organizacijske strukture. Prenos pristojnosti pomeni redistribucijo funkcij in pristojnosti za sprejemanje odločitev od centralnih enot (vlada, ministrstva) na nižje organizacijske enote. Take organizacijske enote omogočajo vodstvenim delavcem večjo fleksibilnost in avtonomijo pri sprejemanju odločitev o uporabi virov in organizaciji dela z namenom povečanja učinkovitosti in boljšega zadovoljevanja potreb uporabnikov.

Decentralizacija zajema finančni, upravljalni in organizacijski vidik. Vključuje določene pristojnosti, predvsem glede uporabe in pridobivanja finančnih sredstev, zaposlovanja, nagrajevanja zaposlenih, organizacije ipd. Zaposleni na najvišjih delovnih mestih v omenjenih organizacijah postanejo odgovorni za izvedbo določenih aktivnosti. Večja avtonomija je povezana z večjo odgovornostjo. Decentralizacija bo spodbujala ekonomsko učinkovitost, če se povečajo pooblastila vodstvenih delavcev in istočasno tudi njihova odgovornost, kar jih prisiljuje v uporabo dolgoročnega strateškega načrtovanja, racionalizacij in inovacij. Videti je, da strukturne reforme v povezavi z upravljalskimi ne morejo zmanjšati števila organizacijskih enot zaradi nalog za nova javna in državna podjetja in potreb različnih skupin uporabnikov⁶.

Tudi praksa ustanavljanja agencij ni prinesla samo pozitivnih rezultatov. V nekaterih državah (Velika Britanija) govore celo o "agenciomaniji", ki se kaže v neupravičeno velikem številu agencij, ki pomenijo tipičen primer pretiravanja pri uvajanju novih institucij tudi tam, kjer ni potrebno (Burger Y., Treur J. H 1996).

Pri snovanju organizacijskih oblik moramo upoštevati funkcije in okolje, v katerem delujejo: zmožnost tržnega konkuriranja, naravo in obseg socialne funkcije organizacije, ali se organizacija prvenstveno ukvarja s svetovanjem ali sprejema

⁶ V primeru Finske se je zmanjšalo število zaposlenih v obdobju 1987-1995: v državni upravi za 13%, v občinski upravi za 15%, istočasno pa se je povečalo število zaposlenih na ministrstvih za približno 15%. Zastavljena cilja sta sicer bila: zmanjšanje zaposlenih v državni upravi in zmanjšanje števila organizacijskih enot. V resnici se je število organizacijskih enot povečalo od 87 na 96. Temmes M., Tiuhonen S. 1997, *The Structural Changes in the Finnish Governmental Administration: post-reforms, Their Impacts and the Future*, Round Table IIAS, Quebec, Kanada

regulatorno funkcijo ali funkcijo ustvarjalca politike ali zagotavlja storitve za javnost in kakšna je možna stopnja komercializacije njenih storitev. Možne so različne organizacijske oblike (agencije, oddelki, instituti, javna podjetja in javni zavodi), vse z nalogami, finančno strukturo in režimom odgovornosti, ki je primeren naravi njihovih nalog. V teh pogojih je možno uporabiti različne managerske stile z različno stopnjo avtonomije.

Boljšo organizacijo, nižje stroške poslovanja na enoto storitve in višjo kvaliteto storitev se poskuša doseči tudi s spodbujanjem konkurence. Simuliranje podobnih razmer, kot so v sektorju gospodarskih dejavnosti v tržnih razmerah z zadostno stopnjo konkurenčnosti, naj bi dosegli z institutom javnih razpisov oz. tržnih testov. "Konkuriranje s kvaliteto" uvaja konkurenčnost tudi za aktivnosti, ki so se do sedaj izvajale samo v javnem sektorju. Ustvarja se jasen odnos med uporabnikom in dobaviteljem storitev. To spodbuja inovativnost pri notranjih in zunanjih konkurentih. Pozornost se preusmeri na rezultate, postopke in cilje za izboljšanje učinkovitosti in uspešnosti. Želja je, da bi že sama grožnja konkurence izboljšala kvaliteto in učinkovitost. Izkušnje držav, ki imajo omenjeno prakso že dalj časa, kažejo, da so pozitivne strani "market testing" predvsem prihranek stroškov, višja učinkovitost, zaradi grožnje izgube posla višja fleksibilnost in inovativnost. Negativne strani pa so v prvi vrsti posledica odsotnosti konkurence in se kažejo kot slaba kvaliteta in neustreznost storitev (umazane in nesplužene ulice, slabo vzdrževane šole, bolnice, parki itd.) (Pečar 1997).

Zato je pomebno vprašanje dokaza, da bodo z uvajanjem sprememb pri zagotavljanju storitev le-te boljše in koristi davkoplačevalcev, uporabnikov in zaposlenih večje. Možno je, da so nove organizacijske enote tudi rigidne in da t.i. "svoboda" ne zagotavlja večje učinkovitosti.

Ugotavljanje rezultatov delovanja v javnem sektorju

Programi za dvig kvalitete javnega sektorja in managerska reforma odpirajo vprašanje evalvacije delovanja javnega sektorja. Čeprav obstaja določeno število pokazateljev, jih organizacije uporabljajo bolj v kozmetične namene. Cilj programov za povečanje kvalitete javnega sektorja pa je v razvitju postopkov za "monitoring, kontroling in evalvacijo" delovanja, s ciljem integriranja teh postopkov in njihovih rezultatov v strateški in operacijski management. To so sorazmerno novi programi tudi v drugih, razvitejših državah. Nova Zelandija, katere reforma javnega sektorja trenutno uživa ugled najbolj celovite in kvalitetne reforme, je šele leta 1989 sprejela Zakon o javnih financah, ki je prinesel financiranje rezultatov namesto programov skupaj z novim sistemom poročanja in kontrole. Leta 1988 je bil sprejet Zakon o državni upravi in leta 1991 Zakon o kolektivnih pogodbah zaposlenih. Slednji je ukinil Komisijo za državne storitve in s tem enotni sistem javnih storitev. Dogovore za plače so decentralizirali, uvedli pogodbe o zaposlovanju za določen čas, tako za najvišja kot tudi za srednja mesta v upravi, stimulativen del plače itd. Postavili so nov odnos med ministrstvi in vodji upravnih enot, ki so sklepali letne pogodbe o delovanju. Pri finančni kontroli je sodeloval mana-

gerski odbor, ki so ga sestavljali izkušeni managerji iz zasebnega sektorja gospodarstva. Spremembe javnega sektorja so bile del splošnih sistemskih, ekonomskih in socialnih sprememb: reforme monetarne politike, uvajanja mikroekonomske liberalizacije, spremembe strukture in delovanja lokalne samouprave, spremembe sistema vzgoje in izobraževanja, zdravstva, stanovanjske politike, socialne politike (Boston J., Martin J., Pallot J., Walsh P. 1996).

Naraščajoča vloga pokazateljev poslovanja ima vpliv na odnose med ustreznimi ministrstvi in nižjimi organizacijskimi enotami (ministrstvo za finance, agencije, upravne enote) in izvajalci. Podatki na osnovi pokazateljev omogočajo ministrstvu za finance kontrolo uporabe sredstev glede na različne aktivnosti. Pokazatelji imajo dvojni pomen: manj je možnosti za prikrivanje neučinkovitosti, obenem pa omogočajo preglednost pri morebitnih omejitvah storitev.

Posebej pomembni so pokazatelji delovanja, ko služijo kot osnova za financiranje. V Sloveniji je financiran velik del javnega sektorja (npr. redno izobraževanje od osnovne šole do univerze, del zdravstvenega varstva, socialno varstvo) na osnovi normativov, ki upoštevajo predvidene programe in njihovo realizacijo. Primer normativov v visokošolskem izobraževanju pokaže, da je osnova za financiranje obseg storitev glede na dovoljene (normativne) postavke (input: obseg ur predavanj, vaj, seminarjev glede na število študentov), v manjši meri se upošteva obseg "proizvoda" (output: število študentov, ki uspe diplomirati) in skoraj nič kvaliteta tega "proizvoda" (outcome: pridobljeno strokovno znanje, kreativnost, inovativnost, zmožnost timskega dela itd.).

V veliki meri je to posledica proračunskega financiranja javnega sektorja v preteklosti. Edini vir in naslov za prošnje in zahteve po finančnih sredstvih je bil proračun oz. ustrezna ministrstva. Dejstvo, da je v tržnih ekonomijah normalno, da organizacije tudi na teh področjih pridobe iz proračuna le del sredstev, ostala pa ustvarijo sama, je pri nas precej nepopularno, čeprav nujno. Sistematičen program komercializacije, ki pomeni polno ali delno pokrivanje stroškov oz. plačilo uporabnikov, lahko zajame storitve, ki so se do sedaj financirale izključno iz proračuna: npr. kmetijsko svetovalno službo, službo za statistične podatke, meteorološko službo, službo za analizo voda, uporabo objektov v nacionalnih parkih itd.

Ker večino stroškov dejavnosti pokriva proračun, uporabniki dojemajo tovrstne storitve kot proste dobrine, ki morajo biti vedno na razpolago v zadostnem obsegu in željeni kvaliteti. Istočasno proračunsko financiranje ustvarja iluzijo pri zaposlenih, da "morajo" biti zagotovljena sredstva za kvalitetno opravljanje teh dejavnosti. Storitve, ki pridobi imidž dobrine splošnega družbenega pomena postane v očeh zaposlenih "nujna" oz. "eksistenčna" dobrina. V nasprotju z zaposlenimi v proizvodnjah, katerih proizvodi so izpostavljeni tržnim pogojem in konkurenci, zaposleni v "proračunskih" dejavnostih mnogokrat odklanjajo ekonomsko-tržni način obnašanja in razmišljanja.

Prav gotovo je tak odnos v določeni meri upravičen, žal pa vedno manj realen, posebej v okoljih, ki se soočajo z resnimi ekonomskimi težavami in prizadevanji za njihovo razrešitev. V takih razmerah je gospodarna uporaba proračunskih sredstev eden od pogojev za doseganje ugodnejših rezultatov na gospodarskem področju. Namesto privatizacije dejavnosti, ki ima določene nezaželjene učinke, se lahko po-

veča delež dohodkov, pridobljen pod tržnimi pogoji. Zaradi višjih zahtev trga se lahko povečajo produktivnost, ekonomičnost, rentabilnost celotnega delovanja organizacijske enote, izboljšajo materialni pogoji za delo in omogoči stimulatívno nagrajevanje zaposlenih.

Praksa držav, ki že dalj časa združujejo opravljanje komercialnih in nekomercialnih storitev v okviru iste organizacijske enote je pokazala, da je zaradi preglednosti in odgovornosti najboljše voditi ločeno računovodsko spremljanje dejavnosti (Smith P. 1996). Prvotno izbrani kriteriji za razdeljevanje fiksnih stroškov se lahko dopolnjujejo glede na spremenjene razmere. Prelivanje sredstev brez jasnih podatkov o rezultatih in uspešnosti posameznih enot, vpliva na večjo izenačenost zaposlenih, zato pa odpravlja pomemben motivacijski učinek. Poleg denarnih učinkov, ki jih prinaša boljše gospodarjenje in poslovanje, je izredno pomemben tudi učinek občutka uspešnosti, realizacije zastavljenih ciljev, možnosti sodelovanja pri spremembah in inoviranju. Te ugotovitve močno spominjajo na pozitivne strani soupravljanja, ki smo ga poznali pri nas. Na področju uprave so elementi soupravljanja, stimulatívne nagrajevanja in prevzema odgovornosti za rezultate poslovanja relativno novi ne samo pri nas, ampak tudi v razvitejših državah.

Spremembe javnega sektorja in politika

Omenjene spremembe v javnem sektorju so na videz ekonomsko-finančne, organizacijske in upravljalске narave, vendar je vprašanje, če niso tudi politične in ustavne. Aktualna vprašanja, povezana s spremembami delovanja javnega sektorja, so predvsem:

Kako bodo sistemsko-upravljalске spremembe vplivale na pravice državljanov?

Kakšno moč lahko dobi privatni sektor nad pravicami državljanov?

Kako ohraniti enake možnosti državljanov pri uporabi storitev javnega sektorja, kadar različne organizacije zasebnega sektorja zagotavljajo javne storitve?

Kakšen obseg kontrole naj bi obdržala ministrstva nad "proizvodnjo" storitev in kako to vpliva na parlamentarno odgovornost?

Kaj je učinkovitejše? Ali je konkurenca, ki jo ima v mislih vlada ista konkurenca, pod katero delujejo zasebne firme? Ali je boljše, da opravljajo storitve organizacije, ki lahko bankrotirajo in ki jih ne kontrolira več parlament?

Ali je za zaposlene v javnem sektorju sprejemljivo, da jim ves čas dokazujejo, da je njihovo delo vredno manj v primerjavi z zaposlenimi v privatnem sektorju?

V Novi Zelandiji ugotavljajo, da ni natančnih podatkov o tem, kako je uvedba fiksnih pogodb, kar omogoča tudi konkurenco zasebnega sektorja, vplivala na mobilnost zaposlenih in etiko v javnem sektorju. Podatki pa kažejo, da so zapo-

sleni na visokih položajih v upravi sprejeli sistem zaposlitev za določen čas in plačilo glede na uspešnost. Obstaja podatek, da je le 6 % kandidatov za mesta prišlo iz drugih področij in ne iz javnega sektorja. To ne preseneča: narava dela v javnem sektorju je v bistvu drugačna, pa tudi trg delovne sile je drugačen (prekrievanja so morda pri finančnem managementu, upravljanju s človeškimi viri). Vendar vedno obstajajo politične in proračunske omejitve za plače v javnem sektorju, ki bi bile zanimive za "visoke letalce" zasebnega sektorja (Burger Y., Treur J.H 1996).

Vzrok, da se o tem premalo razpravlja je, da vprašanje javne uprave politično ne kotira visoko. Poleg tega običajno v večini držav ne obstaja nasproti vladnim reformam strokovna opozicija iz vrst uprave. Celo več. V javnosti so stališča zaposlenih znotraj javnega sektorja, t.i. "insiderjev", vedno sprejeta nekoliko z rezervo in skepticizmom glede njihove objektivnosti, češ, saj poskušajo predvsem ohraniti ali celo izboljšati svoj položaj. In Slovenija pri tem ni izjema.

Če ni dosežen konsenz okoli izrazov "učinkovitost", "ekvivalentna vrednost", "kvaliteta" s točno opredelitvijo, kaj praktično ti izrazi v praksi pomenijo in kakšne politične in ustavne spremembe bodo povzročile spremembe, ni mogoče računati na njihov uspeh. Celo tedaj imajo reforme lahko neželene učinke. Brez predhodnega premisleka lahko iskanje večje učinkovitosti samo spremeni način storitve, ne zagotavlja pa njeno uresničitev in možnost uporabe.

Nenazadnje pomenijo zahteve in izvedba reform v javnem sektorju precejšnje frustracijo za zaposlene. Zato ni sprejemljiva stalna grožnja s "kulturno revolucijo", s katero se demoralizira zaposlene, destabilizira tradicionalne strukture in zmanjšuje pomen javnih storitev. Reforma mora temeljiti na identifikaciji slabosti, koherentnem in konsistentnem načrtu za odpravo pomanjkljivosti, upoštevajoč pozitivne in negativne učinke sprememb pred njihovim uveljavljanjem.

Zaključek

Javni sektor služi gospodarstvu na različne načine. Učinkovit in dobro organiziran javni sektor je zato tudi v interesu gospodarstva. Zaradi velike povezanosti in soodvisnosti, ki je med gospodarstvom in negospodarstvom, je nemogoče, da bi ob sistemskih spremembah na področju gospodarstva ne prišlo do sprememb tudi v javnem sektorju. V resnici se odvijajo v njem tektonski premiki. Eden od ciljev sprememb je povečanje učinkovitosti z večjo ali manjšo stopnjo privatizacije in uvajanjem managerskih metod. Značilni ukrepi na tem področju so privatizacija javnega sektorja, tržno usmerjeni ukrepi, večja vloga managerskih skupin, reorganizacija javnih podjetij in decentralizacija. Zmanjšuje se neposredna vloga države in povečuje avtonomija organizacijskih enot. Nova pravila delovanja javnega sektorja zahtevajo predhodno opredelitev standardov delovanja, ki določajo obseg, kvaliteto in dostopnost do storitev, ugotavljanje rezultatov delovanja in vzpostavitev mehanizmov vplivanja uporabnikov storitev. Zato je za spremembe v delovanju javnega sektorja značilna večja decentralizacija in operativna avtonomija ob istočasni centralizaciji pri opredeljevanju strateških ciljev in standardov delovanja.

LITERATURA

- Borak, N., Pfajfar L. 1996. Analiza neenakosti v delitvi dohodkov v Sloveniji, Slovenska ekonomska revija, letnik 47, 1-2
- Boston, J. 1995. Lessons from teh Antipodes, New Zeland, Dartmouth, Aldershot
- Boston, J., Martin J., Pallot J., Walsh P. 1996. Public Management, The New Zealand Model, Oxford University Press, Auckland
- Bouckaert, G., Verhoest K. 1997. A Comparative Perspective on Performance Management in the Public Sector: Practice and Theory of Decentralisation, Round Table IIAS, Quebec, Kanada
- Burger, Y., Treur J.H. 1996. Decentralisation and Autonomisation as a Strategy for Increased Effectiveness in the Public and the Private Sector, in Society and Economy in Central and Eastern Europe, No.2, 114-127
- Flynn, N., Strehl F. 1996. Public Sector Management in Europe, Hertfordshire, Prentice Hall
- Greer, P., Carter N. 1995. Next Steps and Performance Measurement, Dartmouth, Aldershot
- Hrovatin, N. 1997. Komercializacija javnih podjetij v Sloveniji, Zbornik referatov mednarodnega simpozija: IV. Dnevi slovenske uprave, Portorož
- König, K. 1996. Public Administration: Post-Industrial, Post-Modern, Post-Bureaucratic, EGPA, Budapest,
- König, K. 1997. Three Worlds of Public Administration Modernisation, Round Table IIAS, Quebec, Kanada
- Mencinger, J. 1997. Kdo bo plačal državne račune?, Gospodarska gibanja, 283/1997
- Ministrstvo za finance RS. 1996. Bilten javnofinančnih prihodkov in izdatkov, Ljubljana
- O'Toole, B. J., Jordan G. 1995. Next Steps, Improving Management in Government, Dartmouth, Aldershot
- Pečar, Z. 1997. Razvijanje tekmovalnosti v javni upravi, Zbornik referatov mednarodnega simpozija: IV. Dnevi slovenske uprave, Portorož
- Rus, V. (urednik). 1996. Privatizacija šolstva, zdravstva in kulture, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 11-15
- Setnikar-Cankar, S. 1996. System of Measuring Outcome and Control in the Public Sector, EGPA, Budapest,
- Setnikar-Cankar, S. 1997. The Influence of Economic and Social Transition on the Public Service Reform in Slovenia, IASIA, Quebec, Kanada
- Smith, P. 1996. Measuring Outcome in teh Public Sector, Taylor&Francis, London
- Tam, H. 1994. Marketing, Competition and the Public Sector: Key Trends and Issues, Longman Group Limited, Essex
- Temmes, M., Tiihonen S. 1997. The Structural Changes in the Finnish Governmental Administration-post-reforms, Their Impacts and the Future, Round Table IIAS, Quebec, Kanada

BENCHMARKING V SLOVENIJI

Povzetek. *Benchmarking je managerska metoda, ki se ukvarja z iskanjem najboljših praks z namenom nenehnega izboljševanja organizacije. Proces benchmarkinga je nepretrgan in sistematičen in poteka v več stopnjah, kot na primer: 1. določitev predmeta primerjave; 2. izoblikovanje benchmarkinške ekipe; 3. ugotovitev benchmarkinških partnerjev; 4. zbiranje in analiza informacij; 5. izvedba. Glavne vrste benchmarkinga so interni, konkurenčni, panožni in splošni benchmarking. Najpogostejši predmet primerjave slovenskih podjetij so izdelki in storitve. Njihova najpogostejša vrsta primerjave je konkurenčno primerjanje. Glede na geografsko širino pa se primerjajo največ v okviru Slovenije - pri tem gre bolj za nacionalni benchmarking in ne toliko za primerjanje z najboljšimi podjetji. Primerjanje je le v manjšini primerov formalizirano. Glavni oviri sta pomanjkanje znanja in časa. Benchmarking v pravem pomenu besede je v Sloveniji še dokaj nerazširjen, vendar pa obstajajo svetle izjeme, ki vlivajo optimizem za prihodnji razvoj benchmarkinga v Sloveniji.*

Ključni pojmi: *benchmarking, proces benchmarkinga, interni benchmarking, konkurenčni benchmarking, panožni benchmarking, splošni benchmarking, predmet primerjave, geografska širina primerjanja, nacionalni benchmarking.*

Benchmarking

Izraz benchmarking je prva uporabila ameriška multinacionalna korporacija Xerox. Ta je začela s tem procesom leta 1979, predvsem s konkurenčnim benchmarkingom. Benchmarking je managerska metoda, ki jo uporablja že mnogo podjetij v razvitih državah. Obstaja veliko opredelitev benchmarkinga, saj poizkuša vsako konzultantsko podjetje ali multinacionalka po svoje opredeliti to orodje, in sicer zaradi tega, da se razlikuje od drugih, ali pa, da bi jo uporabniki benchmarkinga bolje razumeli. V nadaljevanju navajam tri pogosto uporabljene opredelitve, ki določajo benchmarking oziroma povedo, kaj je benchmarking. Že prva, najkrajša, tako imenovana "delovna opredelitev" (working definition) (Camp 1989,

* Mag. Boštjan Antončič, Ekonomska fakulteta Ljubljana.

12), kaže njegovo bistvo, tj. iskanje najboljših praks z namenom nenehnega izboljševanja: "Benchmarking je iskanje najboljših panožnih praks, ki vodijo k superiornim (odličnejšim) rezultatom." Kearns pa pravi (Camp 1989, 10): "Benchmarking je nepretrgan proces primerjanja izdelkov, storitev in praks z najpomembnejšimi neposrednimi tekmeci ali s tistimi podjetji, ki so priznana kot panožni vodje." Prakse v panogi se ves čas spreminjajo in panožni vodje postajajo vse močnejši, zato mora biti benchmarking nepretrgan proces, pri čemer podjetje svoje notranje prakse izmeri in primerja s praksami izbranega primerljivega podjetja - z zunanjimi praksami. Pri tem iskanje in primerjanje ni omejeno le na neposredne tekmece, ampak tudi na druga podjetja v panogi. Benchmarking pomeni po tej opredelitvi nepretrgano raziskovanje in učenje, ki zagotavlja, da podjetje odkrije najboljše prakse, jih analizira, sprejme in vpelje.

Natančneje opredeljuje benchmarking Spendolini (1992, 9-10): "Benchmarking je nepretrgan, sistematičen proces vrednotenja in primerjanja izdelkov, storitev, delovnih procesov, operacij in poslovnih funkcij organizacij, ki predstavljajo najboljše prakse, z namenom nenehnega izboljševanja organizacije."

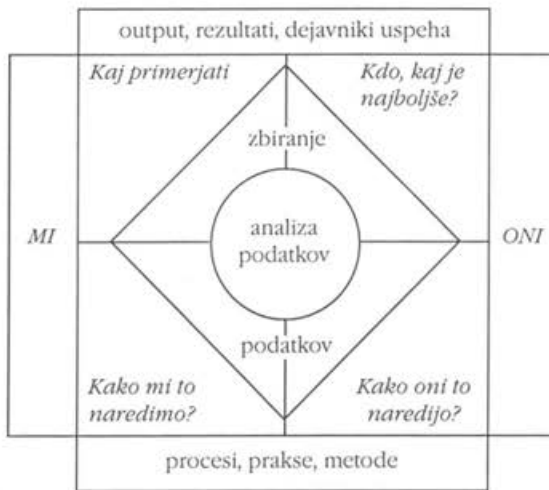
Za benchmarking je značilno, da je dolgoročen oziroma poteka daljše časovno obdobje. Upošteva dinamično komponento, saj je nepretrgan proces, ne pa enkratni dogodek. Proces benchmarkinga je sistematičen oziroma strukturiran, formalen, analitičen ali organiziran, kar pomeni, da ga uporabljajo mnoge organizacije kot managersko orodje - metodo v obliki procesnega modela, v katerem si sledijo priporočene dejavnosti v določenem zaporedju. Ta model oziroma zaporedje, ki mora biti konsistentno in pričakovano, lahko uporabi oziroma ponovi katerikoli član organizacije. Pri benchmarkingu gre za vrednotenje, razumevanje, ocenjevanje, merjenje in primerjanje, torej za raziskovalni proces, ki zagotavlja koristne informacije oziroma informacije, ki izboljšujejo kakovost odločanja. Pomaga, da se ljudje in s tem organizacije učijo o sebi, od drugih in o drugih. Pri tem gre predvsem za pragmatično iskanje idej, ne pa za posnemanje drugih. Benchmarking ni omejen glede predmeta obravnave, saj je to lahko katera koli praksa, izdelek, storitev, proizvodni proces, operacija ali poslovna funkcija. V središču pozornosti je predvsem proces, torej kako nekaj narediti, in ne toliko vsebina oziroma kaj narediti. Benchmarking prav tako ni omejen glede tipa organizacije, s katero se primerjamo, oziroma ni omejen glede panoge, velikosti, lokacije ali lastništva organizacije, s katero se primerjamo. Organizacije, ki jih preučujemo in na koncu izberemo kot primerjave, predstavljajo čim boljše prakse, kolikor je to mogoče, po možnosti najboljše na svetu. Končni cilj benchmarkinga so izboljšave oziroma napredek organizacije. Osnovni namen benchmarkinga je nenehno izboljševanje¹ (McNair in Leibfried 1992, 12), doseganje najboljših rezultatov (Camp 1989), učiti se in izboljševati (Trask, v Watson 1993, 46).

¹ *Proces nenehnih izboljšav, po japonsko "kaizen" (Imai 1986), pomeni postopni, neprenehni napredek, pri tem je treba narediti majhne stvari bolje in postavljati - ter doseči - vedno višje standarde (McNair in Leibfried 1992, 12). Nenehno izboljševanje (kaizen) je osnova japonske managerske filozofije, kar jih je vodilo k hitremu doseganju globalne konkurenčne prednosti. Je proces prirastnih sprememb, ki se osredotoča na vse uspešnejše izvajanje obstoječih nalog (McNair in Leibfried 1992, 98).*

Proces benchmarkinga. Osnova benchmarkinškega procesa je raziskovanje v dveh razsežnostih /glej sliko 1/. Prva razsežnost so notranji rezultati (to vključuje določitev, kateri operativni proces preučiti) in razvoj notranjih meril rezultatov tega procesa. Druga razsežnost pa so zunanji rezultati (to vključuje določitev podjetij, ki bi bila lahko primerna za benchmarking in učenje od njih), k čemer bi pripomogla ugotovitev njihovih procesnih meril in njihove procesne zmožnosti (Watson 1993, 54). Ti dve razsežnosti omogočata analizo obstoječe vrzeli (razlike) med podjetji. Bistveno pri procesu benchmarkinga je odgovoriti na pet vprašanj:

- *Kaj primerjati?*
- *S kom se primerjati?*
- *Kako mi izvajamo proces?*
- *Kako oni izvajajo proces?*
- *Kako jih bomo dohiteli in prehiteli?*

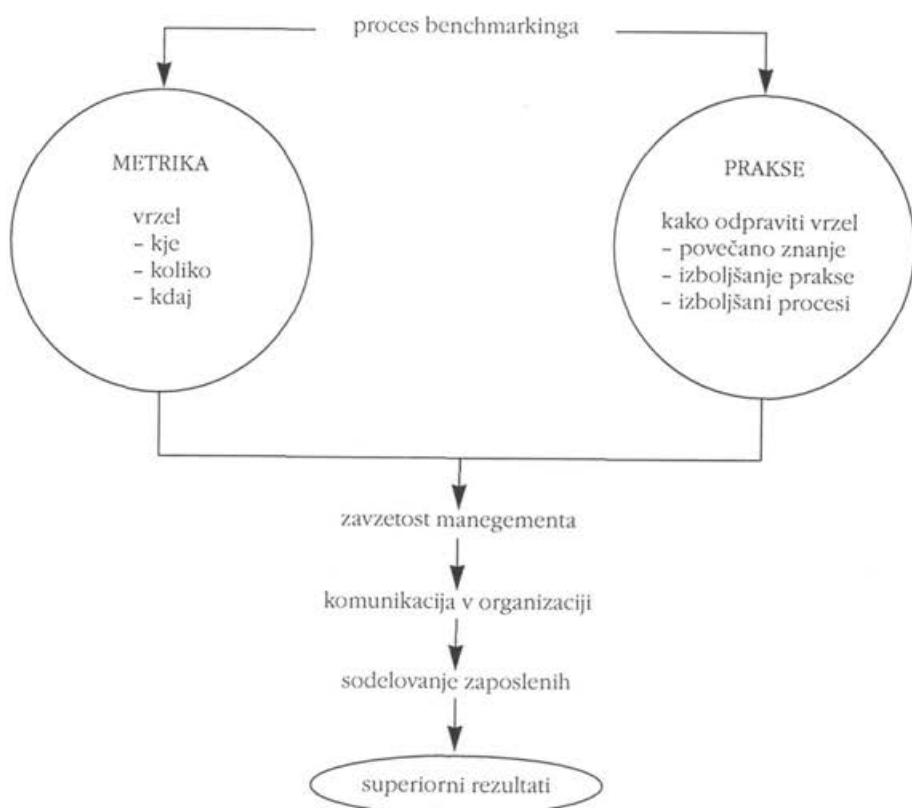
slika 1: Osnova benchmarkinga

Vir: Watson 1993, 55.

Splošni proces benchmarkinga je pomemben za razumevanje procesov, ki so v uporabi v praksi. Benchmarking lahko razdelimo na dva dela: prakse in metriko. Prakse so opredeljene kot uporabljene metode, medtem ko pomeni metrika kvantificirane učinke vgraditve praks (Camp 1989, 4). Splošni proces benchmarkinga, kaže ga slika 2, teče vzporedno po dveh poteh: prvič, po metrični, ko ugotovimo razliko (vrzel) med nami in najboljšimi, in sicer kje je, kolikšna je, kdaj je nastala; drugič, po praktični oziroma poti praks, ko ugotovljamo, kako odpraviti vrzel (s povečanim znanjem, izboljšanimi praksami in izboljšanimi procesi) in to tudi naredimo. Da bi podjetje doseglo končni cilj - superiorne rezultate oziroma postalo najboljše - je ključnega pomena močna zavzetost managementa, primerna komunikacija v organizaciji (brez ovir) in sodelovanje zaposlenih.

slika 2: Splošni proces benchmarkinga

Vir: Camp 1989, 5.

Vsako podjetje, ki se želi resno posvetiti benchmarkingu, mora izoblikovati formalni proces benchmarkinga, le-ta mora vsebovati vse bistvene faze ali stopnje in biti hkrati preprost oziroma dovolj razumljiv delavcem podjetja oziroma izvajalcem benchmarkinške raziskave in benchmarkinške izvedbe, ki se izvaja na podlagi ugotovitev raziskave. Formalni proces benchmarkinga poteka, na primer, v petih stopnjah (Spendolini, 1992, str. 46):

- določitev predmeta primerjave - benchmarkinga (kaj primerjati);
- izoblikovanje benchmarkinške ekipe;
- ugotovitev subjektov benchmarkinga oziroma benchmarkinških partnerjev;
- zbiranje in analiza benchmarkinških informacij;
- izvedba (akcija).

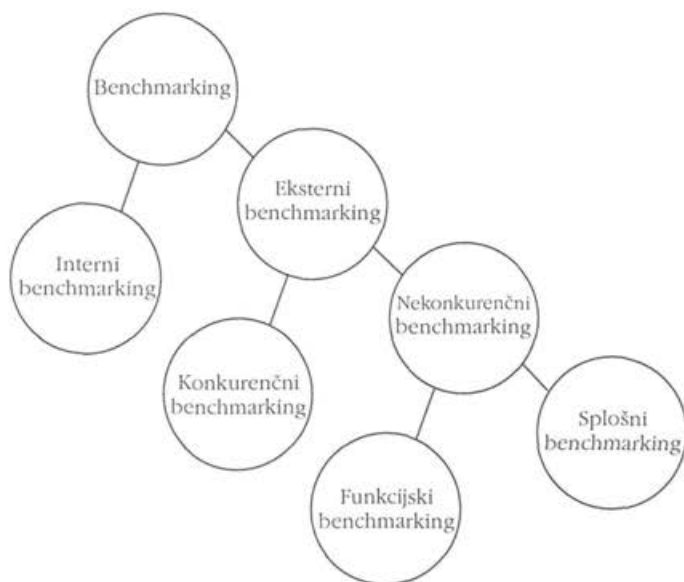
Drugi raziskovalci in podjetja uporabljajo vsebinsko podoben, vendar po številu in imenih stopenj ali faz različnih formalnih procesov benchmarkinga. Vsi ti pro-

cesi pa imajo za okvirno podlago Demingov cikel (ali tako imenovani cikel "PDCA": načrtuj-testiraj-preveri-deluj) oziroma sistematični proces reševanja problemov, ki obsega štiri stopnje (Bendell 1991, 7): 1. načrtovanje (plan), ko se določi namen ekipe in želene spremembe ter ugotovi, kateri podatki so na voljo, kako se bo te podatke uporabilo; 2. testiranje (do), ko se izvedejo majhne spremembe ali test; 3. preverjanja (check), ko se opazuje učinke spremembe ali testa; 4. akcija (action), ko se preuči rezultate, ugotovi, kaj smo se naučili in kaj lahko predvidevamo za prihodnje. Watson (1993, 65) dosledno upošteva Demingov cikel pri procesu benchmarkinga; ta poteka v štirih korakih: 1. načrtovanje benchmarkinskega projekta (plan); 2. zbiranje potrebnih informacij (do); 3. analiza podatkov za vrzeli v rezultatih in omogočitelje (check); 4. izboljšanje z uporabo procesnih omogočiteljev (act). Camp (1989, 17) in korporacija Xerox uporabljata proces benchmarkinga v 10. korakih, pri tem upoštevatata pet stopenj: A) načrtovanje (1. ugotovitev predmeta benchmarkinga, 2. ugotovitev primerljivih podjetij, 3. določitev metode zbiranja podatkov in zbiranje podatkov); B) analiza (4. ugotovitev sedanje vrzeli v rezultatih, 5. projekcija prihodnjih ravni rezultatov); C) integracija (6. sporočitev ugotovitev benchmarkinga in pridobitev odobritve, 7. postavitve funkcijskih ciljev); D) akcija (8. razvoj akcijskih načrtov, 9. izvedba določenih akcij in nadzor napredka, 10. vnovičen zagon benchmarkinga); E) zrelost (dosežena vodilna pozicija, prakse popolnoma integrirane v procese). Boxwell (1994, 21) predstavlja proces benchmarkinga, ki ima 8 korakov: 1. določitev, katere dejavnosti primerjati; 2. določitev ključnih dejavnikov za merjenje; 3. ugotovitev podjetij, ki imajo najodličnejše prakse; 4. merjenje svojih rezultatov; 5. merjenje rezultatov podjetij z najodličnejšimi rezultati; 6. razvoj načrta za izenačenje (doseganje) ali izboljšanje vodilnega položaja; 7. doseganje zavzetosti managementa in zaposlenih; 8. izvedba načrta in spremljanje (nadzor) rezultatov. Podjetje Alcoa (Boxwell 1994, 22) uporablja proces benchmarkinga v 6. korakih: 1. odločanje, kaj primerjati; 2. načrtovanje benchmarkinskega projekta; 3. razumevanje svojih rezultatov; 4. preučevanje drugih; 5. učenje na podlagi podatkov; 6. uporaba ugotovitev. Proces benchmarkinga, ki ga uporablja podjetje AT&T (Boxwell 1994, 25), pa ima 12 korakov: 1. ugotovitev zainteresiranih oseb za benchmarking; 2. pomik zainteresiranih oseb z ravni pismenosti na raven prvakov; 3. preizkušanje okolja; 4. ugotovitev nujnosti; 5. ugotovitev obsega in vrste potrebnega benchmarkinga; 6. izbira in priprava ekipe; 7. povezava procesa benchmarkinga s procesom načrtovanja podjetja; 8. razvoj načrta benchmarkinga; 9. analiza podatkov; 10. integracija predloženih akcij; 11. akcija; 12. nadaljevanje izboljševanja.

Vrste benchmarkinga. Benchmarking lahko razvrstimo glede na to, ali primerjamo izdelke, storitve, procese ali prakse v okviru istega podjetja (interni benchmarking) ali navzven oziroma z drugimi podjetji (eksterni benchmarking). Pri eksternem benchmarkingu je pomembno, s kakšnimi podjetji se primerjamo ali z neposrednimi konkurenti (konkurenčni benchmarking) ali z drugimi oziroma podjetji, ki niso neposredni konkurenti (nekonkurenčni benchmarking). Nekonkurenčni benchmarking pa je smiselno razdeliti še glede na to, ali gre za primerjavo s panožnimi vodilnimi (tj. funkcijski ali panožni benchmarking) ali z naj-

boljšimi podjetji ne glede na panogo (splošni benchmarking). To najpogostejšo razdelitev kaže slika 3.

slika 3: Vrste benchmarkinga

Interni benchmarking pomeni primerjanje v okviru iste organizacije (Bendell et al. 1993, 69). V mnogih organizacijah se posamezne poslovne dejavnosti opravljajo na več kot eni lokaciji, oddelku, diviziji ali celo državi. Podjetje pri internem benchmarkingu ne domneva, da bo odkrilo najboljše poslovne prakse na svetu, ampak pomeni ta vrsta benchmarkinga zanj izhodiščno točko benchmarkinga oziroma ugotavljanje najboljših poslovnih praks v svoji organizaciji in razumevanje svojega notranjega delovanja. To pomeni, da se v tem primeru proces učenja z benchmarkingom začne doma (Spendolini 1992, 16).

Pri internem benchmarkingu domnevamo, da obstajajo razlike med delovnimi procesi in rezultati teh procesov znotraj organizacije. Cilj te vrste benchmarkinga je ugotoviti interne standarde ali relativne primerjave in jih vpeljati tudi v manj uspešne dele organizacije. Poleg tega lahko interni benchmarking pomaga opredeliti obseg in namen zunanjega benchmarkinga (Camp 1989, 61).

S konkurenčnim benchmarkingom želimo ugotoviti, kako delujejo neposredni konkurenti. Konkurenčni benchmarking vključuje primerjanje izdelkov, storitev in delovnih procesov neposrednih konkurentov z našo organizacijo. V mnogih primerih poslovne prakse konkurentov ne predstavljajo najboljših praks, vendar so informacije o njih izjemno koristne, kajti njihove prakse vplivajo na zaznave zainteresiranih osebkov naše organizacije, kot so na primer kupci, dobavitelji, delničarji, morebitni kupci in panožni opazovalci, ki imajo neposreden vpliv na

morebitni poslovni uspeh podjetja (Spendolini 1992, 18). Predmeti primerjave konkurentov so navadno izjemno dobro primerljivi. Konkurenti, ki so že opravili benchmarkinške raziskave, pa si velikokrat želijo izmenjavati informacije (Spendolini 1992, 19). Vendar konkurenčna podjetja večinoma niso pripravljena sodelovati, zato je ta vrsta benchmarkinga najtežja in najbolj občutljiva.

Pričakovani rezultat konkurenčnega benchmarkinga je povečano poznavanje svoje organizacije in konkurentov (Boxwell 1994, 31). Pri tem organizacija poskuša ugotoviti, kaj dela sama glede izdelkov, storitev, proizvodnih procesov in praks, kako dela in kako dobro dela ter kaj, kako in kako dobro delajo njeni konkurenti.

Pri funkcijskem² benchmarkingu gre večinoma za primerjanje z nekonkurenčnimi organizacijami, ki opravljajo isto funkcijsko dejavnost za katero se zanimamo (Bendell et al. 1993, 69). Podjetja, s katerimi se primerjamo, so največkrat tista, ki so priznana kot najboljše podjetja v panogi, zato to vrsto benchmarkinga imenujemo tudi panožni benchmarking (McNair in Leibfried 1992, 326).

Splošni (generic) benchmarking je podoben funkcijskemu, le da prestopa meje panoge. Pri tem primerjamo poslovne procese, ki potekajo vzdolž različnih funkcij in v različnih panogah (Bendell et al. 1993, 69), kajti nekatere poslovne funkcije in procesi so enaki oziroma podobni ne glede na različnosti med panogami. Cilj splošnega benchmarkinga je odkriti najboljše med najboljšimi praksami (na svetu) oziroma primerjati se z najboljšimi podjetji (world-class).³

Cilj obeh omenjenih vrst nekonkurenčnega benchmarkinga je ugotoviti najboljše prakse katerekoli organizacije, znane po odličnosti na določenem področju. Predvsem splošni benchmarking pomaga odkriti inovativne prakse (McNair in Leibfried 1992, 326) in pomeni priložnost za inovativno razmišljanje (Spendolini 1992, 21); pri tem gre za preobrate v paradigmi, ki pogosto vključujejo radikalne spremembe smeri obravnavanja določenih stvari ali problemov v organizaciji.

² Beseda funkcijski je uporabljena zato, ker ta vrsta benchmarkinga največkrat vključuje določene poslovne dejavnosti v okviru določenega funkcijskega področja, kot na primer proizvodnja, trženje, inženiring ali človeški viri (Spendolini 1992, 21).

³ Opredelitev podjetja, ki je najboljše, oziroma konkurent "world-class" podaja Watson (1993, 34):

- pozna svoje procese bolje, kot poznajo njegovi konkurenti svoje;
- pozna svoje panožne konkurente bolje, kot jih poznajo njegovi konkurenti;
- pozna svoje kupce bolje, kot poznajo njegovi konkurenti svoje;
- reagira hitreje na obnašanje kupcev, kot njegovi konkurenti;
- uporablja zaposlene uspešneje in učinkoviteje, kot njegovi konkurenti;
- tekmuje za tržni delež na osnovi postopnega zavzemanja trga (customer-by-customer).

Za najboljše podjetje so značilne (McNair in Leibfried 1992, 200):

- najboljše (state-of-the-art) strategije,
- avtomatizacija,
- proaktivnost v poslovnih odločitvah,
- opredeljeni standardi merjenja rezultatov,
- visoka raven produktivnosti in učinkovita uporaba virov,
- uspešen notranji nadzor,
- visok ugled v panogi.

Poleg tega tako podjetje sledi filozofiji nenehnih izboljšav, ta pa temelji na ekipnem delu, poudarjanju kakovosti in uporabi benchmarkinga.

Glavne opredeljujoče značilnosti, prednosti in slabosti internega, konkurenčnega, funkcijskega in splošnega benchmarkinga so prikazane v tabeli 1.

tabela 1: Vrste benchmarkinga

Vrsta benchmarkinga	Glavna opredeljujoča značilnost	Prednosti	Slabosti
Interni	podobne dejavnosti na različnih lokacijah, oddelkih, operativnih enotah, državah	<ul style="list-style-type: none"> - podatki pogosto lahko dosegljivi - dobri rezultati za diverzificirana odlična (najboljša) podjetja 	<ul style="list-style-type: none"> - omejeno osredotočenje - usmerjenost navznoter
Konkurenčni	neposredni konkurenti, ki prodajajo isti, glavni skupini kupcev	<ul style="list-style-type: none"> - informacije, ustrezne za poslovne rezultate - primerljive prakse ali tehnologije - zgodovina zbiranja informacij 	<ul style="list-style-type: none"> - težave pri zbiranju podatkov - etične ovire - antagonistični načini
Funkcijski in splošni	Organizacije, znane po tem, da imajo odlične (najboljše) izdelke, storitve ali procese	<ul style="list-style-type: none"> - visok potencial za odkritje inovativnih praks - dopusten neposreden prenos tehnologij ali praks - razvoj profesionalnih mrež - stimulatívni rezultati 	<ul style="list-style-type: none"> - težave pri prenosu praks v različno okolje - nekatere informacije niso prenosljive - velika poraba časa

Vir: Spendolini 1992, 17.

Benchmarking v Sloveniji

Zametki benchmarkinga obstajajo tudi v Sloveniji. To kaže analiza ankete, opravljene v juliju 1996, ki je zajela po 75 naključno izbranih velikih, srednjih, majhnih in zelo majhnih slovenskih podjetij (skupno 300 podjetij), od katerih je sodelovalo 101 podjetje. Primerjanje vzorčnih slovenskih podjetij je preučeno v nadaljevanju in sicer glede predmeta primerjave, vrste primerjave, geografske širine primerjanja, sistematičnosti primerjanja in ovir /glej tudi tabelo 2/.

tabela 2: Uporaba primerjanja slovenskih podjetij po predmetu, pogostnosti, vrsti ter geografski širini primerjanja

Predmet primerjave	Izdelki, storitve		Proizvodni procesi		Podporne funkcije		Rezultati		Strategije	
	število	delež (v %)	število	delež (v %)	število	delež (v %)	število	delež (v %)	število	delež (v %)
Pogostnost primerjanja	100	100,0	100	100,0	98	100,0	101	100,0	99	100,0
nikoli	0	0,0	4	4,0	10	10,2	7	6,9	17	17,2
redko	10	10,0	29	29,0	41	41,8	16	15,8	32	32,3
pogosto	56	56,0	54	54,0	38	38,8	44	43,6	35	35,4
neprestano	34	34,0	13	13,0	9	9,2	34	33,7	15	15,2
Vrsta primerjave	135	100,0	127	100,0	119	100,0	150	100,0	102	100,0
notranja	19	14,1	25	19,7	25	21,0	43	28,7	32	31,4
konkurenčna	79	58,5	65	51,2	40	33,6	50	33,3	43	42,2
panožna	30	22,2	30	23,6	36	30,3	39	26,0	21	20,6
splošna	7	5,2	7	5,5	18	15,1	18	12,0	6	5,9
Geografska širina	148	100,0	123	100,0	111	100,0	116	100,0	96	100,0
lokalno	23	15,5	16	13,0	20	18,0	25	21,6	20	20,8
Slovenija	69	46,6	60	48,8	65	58,6	66	56,9	49	51,0
Evropa	45	30,4	39	31,7	22	19,8	21	18,1	23	24,0
globalno	11	7,4	8	6,5	4	3,6	4	3,4	4	4,2

Vir: Anketa o benchmarkingu v Sloveniji - julij 1996.

Predmet primerjave. Slovenska podjetja primerjajo predvsem:

- izdelke in storitve (končne izdelke, njihove lastnosti);
- rezultate organizacije (finančne kazalce; stroške, prihodke, indikatorje proizvodnje in kakovosti);
- proizvodne procese (kako je izdelek, storitev narejen ali podprt);
- podporne funkcije (posredno delo, ki ni neposredno povezano s procesom proizvodnje, tj. finance, trženje, človeški viri, storitve);
- strategije (kratkoročne in dolgoročne načrte, proces načrtovanja).

Najintenzivneje primerjajo izdelke in storitve. Večina podjetij iz vzorca primerja izdelke, storitve pogosto (56%) in neprestano (34%), manj pa redko (10%), medtem ko med njimi ni podjetja, ki primerjanja ne uporablja. Nekoliko manj intenzivno primerjajo rezultate in proizvodne procese. Podjetja primerjajo rezultate v največji meri pogosto (43,6%) ter neprestano (33,7%), manj redko (15,8%), nekaj podjetij (6,9%) pa nikoli ne uporablja tega primerjanja, kar je nekoliko zaskrbljujoče, saj kaže na to, da gre pri njih za določeno mero samozadostnosti ali pa odpor za soočenje z realnostjo njihovega položaja glede uspešnosti in učinkovitosti. Proizvodne procese primerjajo podjetja predvsem pogosto (54%) in redko (29%), medtem ko veliko manj neprestano (13%), nekatera (4%) pa nikoli ne primerjajo proizvodnih procesov.

Veliko manj intenzivno pa slovenska podjetja iz vzorca primerjajo strategije in podporne funkcije. Strategij ne primerja kar 17.2% podjetij, podpornih funkcij pa 10.2%. Pri tem se postavlja vprašanje, kako sistematično je načrtovanje slovenskih podjetij ter na kaj se le-ta opirajo pri izbiri strategij. Možna konkurenčna slabost naših podjetij, ki bi lahko izhajala iz tega neprimerjanja, so slabe podporne funkcije, ki bi lahko negativno vplivale na višino in strukturo posrednih stroškov in posredno na višino celotnih stroškov. Nепrestano primerja strategije 15.2% podjetij, podporne funkcije pa le 9.2%. Glavnina podjetij primerja strategije pogosto (35.4%) in redko (32.3%), kot tudi podporne funkcije, vendar več redko (41.8%) kakor pogosto (38.8%).

Vrsta primerjave. Slovenska podjetja primerjajo izdelke, storitve, rezultate, proizvodne procese, podporne funkcije in strategije:

1. *znotraj podjetja (notranje primerjanje);*
2. *s konkurenčnimi podjetji - tekmeci (konkurenčno primerjanje);*
3. *s sorodnimi podjetji, ki niso neposredni tekmeci, v okviru panoge (panožno primerjanje);*
4. *z drugimi podjetji - izven panoge (splošno primerjanje).*

Podjetja iz vzorca se najpogosteje primerjajo s tekmeci. Konkurenčnega primerjanja, glede na druge vrste primerjanja, izdelkov in storitev je 58.5%, proizvodnih procesov 51.2%, strategij 42.2%, podpornih funkcij 33.6%, rezultatov pa 33.3%. To kaže, da je konkurenčno primerjanje dokaj razširjeno, vendar je vprašanje, kakšna je kakovost tega primerjanja oziroma v kolikšni meri se približuje benchmarkingu, ki deluje na podlagi daj-dam filozofije ter v kolikšni meri se od tega oddaljuje in je le enostransko ali celo blizu industrijske špijonaže.

Nekoliko manj pogosto je panožno primerjanje in notranje primerjanje. Primerjanje v okviru panoge je na drugem mestu po pogostnosti med vrstami primerjanja pri izdelkih, storitvah (22.2%), proizvodnih procesih (23.6%) in podpornih funkcijah (30.3%), medtem ko je pri rezultatih (26%) in strategijah (20.6%) na tretjem mestu, za že opisanim konkurenčnim primerjanjem in primerjanjem znotraj podjetja (rezultati - 28.7%, strategije - 31.4%). Notranje primerjanje izdelkov, storitev (14.1%), proizvodnih procesov (19.7) in podpornih funkcij (21%) je relativno manj pogosto.

Najmanj pogosto slovenska podjetja iz vzorca pri primerjanju presegajo meje panoge, saj splošno primerjanje presega 10% pomena med vrstami primerjanja le v primerih podpornih funkcij (15.1%) in rezultatov (12%), medtem ko je po drugih predmetih primerjave dokaj redko: izdelki, storitve - 5.2%; proizvodni procesi - 5.5%; strategije - 5.9%. Najvišji rezultat pri podpornih funkcijah je razumljiv, saj so lahko bolj primerljive med različnimi podjetji kakor drugi predmeti primerjave.

Geografska širina primerjanja. Slovenska podjetja se primerjajo v okviru lastnega podjetja ter z drugimi podjetji, ki so po svoji lokaciji bolj ali manj oddaljena od njih. Glede na to tako imenovano geografsko širino se podjetja primerjajo:

1. lokalno, tj. s podjetji, lociranimi v neposredni bližini;
2. v okviru Slovenije, tj. s podjetji, lociranimi v Sloveniji;
3. v okviru Evrope, tj. s podjetji, lociranimi v Evropi;
4. globalno, tj. s podjetji, ki so locirana drugje po svetu.

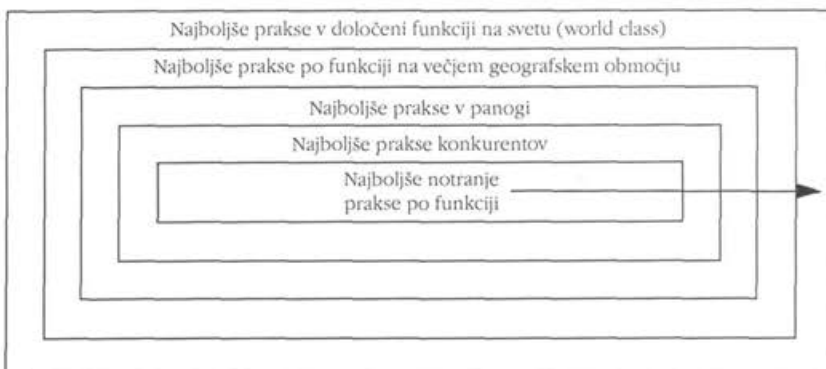
Podjetja iz vzorca se v največji meri primerjajo v okviru Slovenije, in to po vseh predmetih primerjave: pri izdelkih, storitvah se slovenska podjetja primerjajo v 46.6% primerov, proizvodnih procesih 48.8%, podpornih funkcijah 58.6%, rezultatih 56.9%, strategijah 51%.

Manj pogosto se primerjajo v okviru Evrope. To primerjanje je po geografski širini na drugem mestu pri primerjanju izdelkov, storitev (30.4%), proizvodnih procesov (31.7%), podpornih funkcij (19.8%) in strategij (24%), medtem ko je pri primerjanju rezultatov (18.1%) nekoliko manj pomembno od lokalnega primerjanja (rezultati - 21.6%), ki ima pomemben delež tudi pri drugih predmetih primerjave (izdelki, storitve - 15.5%; proizvodni procesi - 13%; podporne funkcije - 18%; strategije - 20.8%).

Najredkeje se slovenska podjetja primerjajo globalno in sicer glede na druge geografske širine primerjanja pri izdelkih, storitvah 7.4%, proizvodnih procesih 6.5%, podpornih funkcijah 3.6%, rezultatih 3.4%, strategijah 4.2%.

Benchmarking pomeni učenje in prinašanje novih idej v podjetje. Pri tem je izredno pomembno, da osredotočenje ni le na tem, kar se dogaja znotraj podjetja, ampak "gleda navzven" oziroma "razmišlja zunaj meja" (thinking "out of the box") (Spendolini 1992, 23): od najboljših praks v določeni funkciji znotraj podjetja, preko najboljših praks konkurentov v določeni panogi, do najboljših praks, ne glede na panogo in na večjem geografskem območju (na primer Evropa) ter končno na svetu (world class), kar prikazuje slika 4.

slika 4: "Razmišljati zunaj meja"

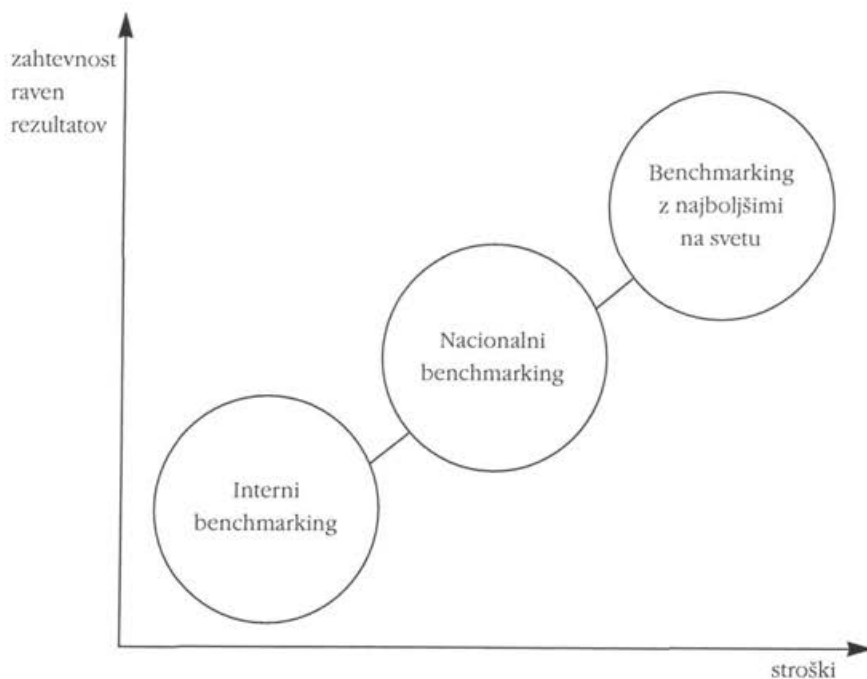

Vir: Spendolini 1993, 23.

Glede na to, da analiza kaže, da se podjetja globalno primerjajo le v majhnem obsegu, lahko sklepamo, da se slovenska podjetja večinoma ne primerjajo z najboljšimi podjetji na svetu. Prevladuje primerjanje na geografsko omejenem območju - Sloveniji. To vključuje ozko, lokalno primerjanje in primerjanje na območju majhne nacionalne države, zato lahko to imenujemo tudi nacionalni benchmarking. Namen nacionalnega benchmarkinga je odkriti, in pozneje tudi vgraditi, najboljše s tega območja, v smislu izdelkov, storitev, procesov ali praks, s tem vzporedno izboljševati svoje rezultate in to po možnosti čim bližje najboljšim na svetu. Vendar nacionalni benchmarking predstavlja le eno od začetnih faz oziroma vmesno stopnjo pri prehodu k "pravemu" benchmarkingu, ki pomeni primerjanje z najboljšimi na svetu ter doseganje in preseganje njihove ravni uspešnosti.

Nacionalni benchmarking je pomemben prav zaradi tega "prehodnega značaja", saj je vmesna faza med internim primerjanjem in primerjanjem z najboljšimi na svetu /glej sliko 5/. Je zahtevnejši od poprejšnje faze (internega benchmarkinga ali vsaj podrobnega spoznavanja izdelkov, storitev, procesov in praks svoje organizacije), dražji in na višji ravni pričakovanih uspehov. Z nacionalnim benchmarkingom se izognemo institucionalnim, kulturnim in jezikovnim omejitvam benchmarkinga zunaj nacionalne države, to pa pomeni nižje stroške, kot če se primerjamo z najboljšimi podjetji na svetu, vendar tudi nižjo raven rezultatov oziroma morebitnih izboljšav.

slika 5: "Prehodni značaj" nacionalnega benchmarkinga

Čim bližje po rezultatih so najboljša domača podjetja najboljšim na svetu, oziroma tem bolj konkurenčna so, toliko bolj preprosto in ceneje bi moralo biti za druga podjetja na istem geografskem območju izboljševati izdelke, storitve, procese ali prakse. S tem bi najboljša domača podjetja pospeševala izboljšave v domači panogi in gospodarstvu ter tako pozitivno vplivala na splošno raven mednarodne konkurenčnosti gospodarstva.

Če je panoga mednarodno dokaj nekonkurenčna, mora podjetje iz te panoge prehodno fazo panožnega nacionalnega benchmarkinga preskočiti, kar pomeni, da pravzaprav ne bo sledilo postopnim spremembam, ampak bo soočeno z bistveno - veliko spremembo oziroma skokom, ki pomeni velik pretres oziroma preobrat v izdelkih, storitvah, procesih ali praksah podjetja in v njegovi organizacijski kulturi. Vendar, če kateremu teh podjetij to uspe in se po rezultatih približa najboljšim na svetu ali jih celo preseže, postane to podjetje prvi morebitni benchmarkinški partner in posledično pospeševalec izboljševanja za druga podjetja.

Že samo zaradi učinkov učenja je treba dvigovati zavedanje in raven znanja slovenskih organizacij o benchmarkingu, spodbujati nacionalni benchmarking oziroma doseči, da bodo slovenska podjetja spoznala, da je bistvo uspeha v sodelovanju, temelječem na načelu "dobim-dobiš".

Formalni postopek primerjanja. Kljub temu da večina podjetij iz vzorca primerja proizvode, storitve, proizvodne procese, podporne funkcije, rezultate in strategije, pa kaže, da to primerjanje še ni sprejeto kot formalni postopek, poznan večini zaposlenih v podjetju. Le 24 podjetij (tj. 24%) uporablja formalni postopek primerjanja oz. formalni proces benchmarkinga, ki ga v teh podjetjih poznajo predvsem ključni zaposleni in management (54.2% teh 24. podjetij), v nekaj manj primerih večina zaposlenih (20.8%) in izključno management (16.7%), le v dveh primerih pa vsi zaposleni (8.3%).

Ovire. Slovenska podjetja iz vzorca ne uporabljajo pogosteje primerjanja z drugimi podjetji oz. benchmarkinga predvsem zaradi pomanjkanja znanja (v 36.2% primerov) in pomanjkanja časa (36.2%). Pomembni oviri pa sta tudi pomanjkanje informacij (11.4%) ter pomanjkanje denarja (6.7%).

Prva ovira - pomanjkanje znanja - kaže na to, da bodo morala slovenska podjetja v prihodnje več vlagati v izobraževanje in se seznanjati z novimi managerskimi metodami. Prav tako v Sloveniji še ni specializirane organizacije, ki bi se ukvarjala z benchmarkingom. Druga ovira - pomanjkanje časa - predstavlja posebno težavo, saj kaže na premajhno zavzetost managerjev nekaterih podjetij za uveljavljanje in uporabo benchmarkinga. Tretja ovira - pomanjkanje informacij - terja dejavnost specializirane organizacije ali organizacij na državni ali zasebni osnovi, ki bi sistematično zbirale informacije in se povezovale s sorodnimi organizacijami po svetu ter iskale povezave z najboljšimi za slovenska podjetja. Četrta ovira - pomanjkanje denarja - je pravzaprav splošna ovira pri vseh naložbah podjetij. Proces benchmarkinga za podjetje pomeni naložbo v pridobivanje koristnih informacij in učenje, podjetje pa ga mora kot takega tudi obravnavati.

Zaključek

V Sloveniji je benchmarking v pravem pomenu besede še dokaj nerazširjen, saj pri večini slovenskih podjetij ne gre za benchmarking, kot je opredeljen v poslovni literaturi, ampak bolj za priložnostno primerjanje izdelkov, storitev, proizvodnih procesov, rezultatov, strategij, ki je sicer dokaj pogosto, a ne neprestano. Prav tako se slovenska podjetja v največji meri osredotočajo na primerjanje izdelkov, storitev, tj. na to, kaj druga podjetja proizvajajo, in ne na to, kako so to proizvedla ter kako so dosegla vodilne položaje. To primerjanje je poleg tega predvsem omejeno na nacionalno državo - Slovenijo. Torej se naša podjetja večinoma ne primerjajo z najboljšimi.

Kljub temu smo glede razvoja benchmarkinga v Sloveniji lahko optimistični, saj nekatera podjetja benchmarking že uporabljajo in se primerjajo v okviru Evrope, kot tudi globalno. Le-ta bodo lahko v prihodnje vzgled oziroma pospeševalec razvoja benchmarkinga v Sloveniji. Poleg tega okrog polovica podjetij omenja, da ne uporabljajo benchmarkinga zaradi pomanjkanja znanja ali informacij, kar pomeni, da bi z ustreznim podpornim okoljem ta podjetja lahko primerno izobrazili in jim olajšali dostop do potrebnih informacij.

LITERATURA:

- Bendell, Tony. 1991. *The Quality Gurus*. Department of Trade and Industry. London.
- Bendell, Tony; Boulter, Louise; Kelly John. 1993. *Benchmarking for Competitive Advantage*. Pitman Publishing. London.
- Boxwell, Robert J. Jr. 1994. *Benchmarking for Competitive Advantage*. McGraw-Hill. New York.
- Camp, Robert C. 1989. *Benchmarking: The Search for Industry Best Practices that Lead to Superior Performance*. ASQC Quality Press. Milwaukee.
- Imai, Masaaki. 1986. *Kaizen (Kyizen), the Key to Japan's Competitive Success*. Random House Business Division. New York.
- McNair, C. J.; Leibfried Kathleen H.J.. 1992. *Benchmarking: A Tool for Continuous Improvement*. HarperCollins Publishers. New York.
- Spendolini, Michael J.. 1992. *The Benchmarking Book*. AMACOM. New York.
- Watson, Gregory H. 1993. *Strategic Benchmarking*. John Wiley and Sons Inc.. New York.

OCENA MOŽNOSTI IN POTREBE PO UVEDBI MARKETINGA V JAVNIH ŠOLAH

Povzetek. *Autorica izhaja iz dejstva, da okvir in vsebino menjalnih odnosov šole z njenimi številnimi javnostmi v precejšnji meri določajo značilnosti družbenih institucij, predvsem pa: tradicionalnost, normativiranost in varovanost družbenih vlog. Ugotavlja, da je za menjalni odnos šole z njenimi javnostmi (déležniki) značilna neresiprocčnost in nesimetričnost, kar pomeni, da uporabnikom in kupcem edukativnih storitev javnih šol v večini primerov ni zagotovljen partnerski položaj. To dokazuje z dejstvom, da učitelji v šolah razpolagajo s številnimi viri moči ter možnostmi za njihovo aktiviranje, med katerimi je najbolj izrazita vloga ocenjevalca. Prepričane v primernost in apriorno koristnost tistega, kar ponujajo, šole ne vzpostavljajo partnerskega odnosa s svojimi uporabniki, kupci in ostalimi javnostmi. Garancijo za doseganje recipročnosti, simetrije in enakomerno razporejene moči v menjalnem odnosu šole z njenimi déležniki autorica vidi v uvajanju marketinške filozofije. Uvajanje marketinškega odnosa, ki se odraža skozi filozofijo kulture dialoga, reciprocitete in simetrije v odnosih, je pogoj, da šola resnično zadovolji zelo različne in včasih nasprotno potrebe svojih déležnikov ter na ta način uresniči svoje poslanstvo.*

Ključni pojmi: *marketinški odnos, recipročna menjava, izobraževanje, (kvazi) trg, menjalni odnosi, javna šola, distribucija moči, partnerski položaj.*

"Človek nikoli ne prodre do novih obal, če ne zapusti starih".

(Andre Gide)

Reforme šolske zakonodaje in spremembe nacionalnega kurikulumata pri nas dokazujejo, da je slovensko šolstvo na prelomnici. Šole je kot neprofitne organizacije družba ustvarila, da zadovoljijo družbeno potrebo po reprodukciji novih kadrov. S takim namenom ustanovljene šole morajo zadovoljiti tako individualne

* Mag. Renata Zupanc-Grom, ravnateljica Poklicne in tehniške strojne šole na Šolskem centru v Novem mestu.

kot tudi družbene potrebe po izobraževanju. Kakovostne vzgojno-izobraževalne storitve vsekakor nastajajo v pogojih enakovrednega in partnerskega odnosa organizacije do njenih strank v menjavi. Da bi kakovostna in zadovoljiva storitev nastala, morajo šole prisluhniti potrebam in interesom družbe in posameznikov. Zato je potrebno, da svoje uporabnike obravnavajo kot enakovredne partnerje v menjavi izobraževalnih storitev. Zato *mora v šolah (in ostalih izobraževalnih zavodih) nujno priti do liberalizacije odnosov na temelju partnerstva, ob nujnem upoštevanju spoznanj pedagoške stroke ter uvajanju inovativnosti in profesionalnosti*. Pogoj za uvajanje partnerskih odnosov šole do njenih javnosti, povečanje kvalitete izobraževalnih storitev ter zadovoljstvo uporabnikov vidim v *uvajanju marketinga kot filozofije usmeritve v potrebe uporabnikov in družbe, kot strategijo menjave s ciljnim trgi*.

Pri tem izhajam iz sodobnega marketinga, ki menjalni odnos s svojimi strankami (partnerji) gradi na temelju recipročnosti, zaupanja in spoštovanja.

Marketinški odnosi kot temelj recipročne menjave

Zakaj v filozofiji marketinške menjave iskati temelje recipročnosti in simetrije?

Bistvo marketinškega koncepta je menjava. Za razliko od tradicionalnega koncepta je sodobni koncept marketinga zgrajen na recipročnosti in simetriji menjalnih odnosov. Izhodišče marketinga je vedno menjava, ki je *usmerjena k potrebam uporabnikov in ostalih javnosti, s katerimi organizacija vstopa v menjalne odnose*. Zato je marketing pomemben za vse organizacije, ne glede na njihovo profitno ali neprofitno naravnost.

V zadnjem času se uveljavlja *koncept družbenega marketinga* oziroma odgovornosti marketinga za želje in potrebe uporabnikov in in seveda za dolgoročne potrebe družbe. To je koncept, ki razširja in posodablja marketinški koncept usmerjenosti v uporabnika in mu dodaja nove dimenzije dejavnosti, ki je usmerjena v preseganje nesoglasja med individualnim in družbenim.

Koncept družbenega marketinga je torej povezan z odgovornostjo podjetja, ki mora "družbi *vračati* ustrezno protivrednost (del profita) v nadomestilo za pravico do uporabe njenih virov, za škodo, ki jo povzroča okolju in skupnosti (Jančič 1996, 168)." Z usmeritvijo v koristi uporabnikov in družbe je marketing postal filozofija menjave ne le z uporabniki, marveč tudi menjave z okoljem, v katerem organizacija deluje. Uporabnost marketinga na področju profitnih kot tudi neprofitnih organizacij zagovarjajo številni teoretiki marketinga.

Z menjavo razumemo le prostovoljno dejanje, ko ima vsaka stran na izbiro vsaj dve možnosti: da se za zamenjavo odloči ali pa potrebo zadovolji kako drugače.

Participacija, pišeta Kotler in Fox (1995, 6), je v menjalnem procesu prostovoljna. Vsaka stran v menjavi participira v pričakovanju, da bo po menjavi v boljšem položaju, oziroma da bo bogatejša. Menjava je proces in ne le dogodek. V tem procesu strani izmenjujeta "stvari", ki imajo vrednost.

Zato je marketing centralna aktivnost moderne institucije, ki razvija svojo odličnost v iskanju učinkovitejše storitve za neko področje človekove potrebe.

Menjava z institucijo mora zagotoviti upravniku in organizaciji, da pridobita tisto, kar potrebujeta in želita. *Menjava mora obogatiti obe strani v menjavi*. Zato je rezultat menjave obojestranska korist.

Zaradi občutljivosti področja (javnega šolstva), je potrebno na začetku marketing "osvoboditi" negativne konotacije, ki je žal še prisotna pri mnogih, ki se z marketingom ne ukvarjajo. Še pred kratkim prisotni očitek, da je marketing nezdružljiv s poslanstvom izobraževalne organizacije, izhaja predvsem iz nepoznavanja marketinga kot filozofije, kot procesa menjave, kot strategije razvoja. Odpor je posledica grobega reduciranja marketinga na oglaševanje in prodajne tehnike. Pri nekaterih je še vedno prisotno negativno stališče do marketinga, saj ga neupravičeno enačijo s spretno manipulacijo s kupcem. O tem Jančič piše: "Razumevanje marketinga je v vsakodnevem življenju, kot tudi pri marsikaterem družbenem kritiku, vse prepogosto skrčeno na sam akt prodaje, in to zvijačne, nepošteno prodaje (Jančič 1990, 34-35)." Odpor do marketinga je prav tako posledica takoimenovanega konvencionalnega marketinga, ki ima za nalogo, kot piše Jančič (1994, 18-19), da pridobi čim več novih kupcev, s čimer si organizacija zagotavlja profit, večanje in uspeh. Toda *marketinški odnos se kot filozofija graditve in ohranjanja odnosov s partnerji razlikuje od konvencionalnega marketinga*. Slednji ne skrbi za sedanje kupce, saj izhaja iz prepričanja, da so že zadovoljni. V duhu konvencionalnega marketinga delujejo šole, ki sicer poskušajo pritegniti čim boljše učence, da se vpišejo v njihove programe, ne skrbijo pa za že vpisane učence in ostale svoje javnosti, saj so prepričane, da so s šolo zadovoljni.

Velikokrat se šole, kot tudi ostale neprofitne organizacije, "skrivajo" za svojim "poslanstvom", češ da je z marketingom nezdružljivo. Resnica pa je, da javne službe - neprofitno usmerjene organizacije - svojega poslanstva, ki se kaže v zadovoljevanju potreb ljudi in razvijanju družbenega blagostanja, *ne morejo izpolniti brez marketinške filozofije*. Šola mora zadovoljiti potrebe, želje in pričakovanja, če ne vseh, pa svojih najpomembnejših javnosti. To je zagotovo bolj komplicirano, čim bolj so te potrebe, želje in pričakovanja različna ali celo nasprotna. Če različnosti pričakovanj ne spoznamo, ne moremo razumeti vse globine poslanstva šole.

Prav zaradi tega bi morale šole ustvarjati marketinški menjalni odnos z vsemi svojimi déležniki¹ s katerimi prihajajo posredno ali neposredno v stik. Skrbeti morajo za vse javnosti in ne le za svoje kupce, uporabnike ali kliente.

Naloga šole je, da zadovolji tudi tiste potrebe, ki jih njeni uporabniki morda še niso niti percipirali, kot je recimo potreba po kakovostni izobrazbi, ki jo je pogosto potrebno pri dijakih (morda tudi pri starših) šele vzbuditi (Gray 1991, Kotler 1982, Kotler in Fox 1995, Pride in Ferrell 1991).

Zaradi nerazumevanja bistva marketinga (kot filozofije družbene menjave), zaradi izrazito monopolnega položaja ponudnikov storitev ter zaradi neprofitne naravnosti je zgodovina marketinškega koncepta v teh (neprofitnih) organizacijah zelo kratka.

¹ Déležnike imenujemo vse javnosti (splet različnih javnosti), ki so v delovanje organizacije vključene, oziroma imajo "delež v organizaciji".

Izobraževanje in (kvazi) trg

Razlog za odsotnost marketinga na področju družbenih dejavnosti mnogi avtorji pripisujejo dejstvu, da te organizacije delujejo v pogojih odsotnosti konkurence in tržnih zakonitosti. Njihova neprofitna naravnost in patronat države botrujeta odsotnosti usmerjenosti v uporabnike, saj je dejstvo, da so se marketinške aktivnosti v sferi profitno naravnanih podjetij pojavile predvsem kot posledica konkurence na trgu. Pri tem dodajam, da je razvoj marketinga presegel svoj prvotni namen.

Šole kot neprofitne javne institucije, za razliko od podjetij, delujejo v kvazi tržnih pogojih. O trgu vzgojno-izobraževalnih storitev Alessandrinijeva piše: "Trg, h kateremu se obrača šola (od osnovne do univerze), je neke vrste ječa, ker je omejen in stabilen. Tekmovanje je ukinjeno in ohranjanje zvestobe s strani trga ni odvisno od kakovosti opravljenega dela s strani osebja in od rezultatov (Alessandrini 1996,20)."

To je zagotovo razlog, da številni družboslovci zagovarjajo privatizacijo izobraževanja, ker menijo, da imajo starši na vsebino pouka, na način ter smotre vzgoje svojih otrok zelo malo vpliva (Rus 1992). Ker med šolami ni konkurence in razlik, saj so bolj ali manj enotno organizirane, starši ne morejo izbirati šol za svoje otroke. "Prav zaradi tega je privatizacija šolstva nujnejša kot na drugih področjih, saj se šele z njo odpira možnost za različne šole, za tekmovanje med njimi in s tem tudi možnost staršev, da izbirajo med njimi (Rus 1992, 179)."

Trg je vsekakor tisti dejavnik, ki prej ali slej potisne organizacijo v marketinške aktivnosti, toda ne le v marketing kot strategijo prodaje izdelka (prodajo vpisnih mest v šoli), temveč v marketing kot filozofijo recipročne menjave. *Odsotnost trga je odsotnost marketinga, odsotnost marketinga pa je dokaz odnosov, ki temeljijo na moči.*

Šola danes ni edina prenašalka znanj. Šolski sistem mora odgovoriti na spremembe kompleksnega okolja, tako da bo svojo organizacijo prilagodil zahtevam sodobne družbe. Predvsem je potrebno na široko odpreti vrata alternativnim šolam in alternativnim potem do znanja, ki ga posamezniki in družba potrebujejo. To zagotovo ne bo porušilo enakosti, saj: "Enakost državljanskih pravic zahteva skupno šolanje, vendar ne zahteva enake izobraževalne poti (Walzer v Donald 1990, 21)."

Javne šole morajo v bodoče dobiti konkurente v privatnih šolah in v alternativnih šolah, ki izvajajo izobraževalni program po posebnih pedagoških načelih. Pluralizem izobraževalnih oblik in poti nikakor ni nepremagljiva ovira in grožnja za javne šole. S tem javne šole ne bo konec. Konec bo edino njenega monopolnega položaja, zaradi katerega šole niso dovolj skrbne za interese svojih uporabnikov: dijakov, staršev, družbe. Javna šola bo v prihodnosti pridobila na kakovosti, kajti v odsotnosti konkurentov je postala ovira lastnemu razvoju.

Ali so javnih šolah izpolnjeni pogoji za marketinške odnose, ki temeljijo na simetriji, zaupanju in recipročnosti strank v menjavi?

Na to vprašanje bom poskusila odgovoriti s pomočjo analize odnosov šole do njenih najpomembnejših javnosti.

Analiza menjalnih odnosov v javni šoli

Odnosi v šoli kot javni ustanovi so določeni z značilnostjo same organizacije kot vzgojno-izobraževalne institucije, njeno netržno in neprofitno naravnostjo, patronatom države ter naravo izobraževalne storitve, ki jo šola ponuja. Odnose opredeljujejo tudi lastnosti in pričakovanja uporabnikov vzgojno-izobraževalnih storitev, ki se pogosto ne vidijo v vlogi kupcev teh storitev, saj šolnin ne plačujejo direktno. Posebno značilnost predstavljajo najpomembnejši uporabniki vzgojno-izobraževalnih storitev, - učenci, dijaki, študenti (v nadaljevanju dijaki) - ki so pogosto zelo odvisni od svojih vzgojiteljev, učiteljev in profesorjev, katerim so prepuščeni. To posebej velja za nižje stopnje vzgoje in izobraževanja.

Odsotnost konkurence in alternativ na tem področju je pogosto razlog, da se te organizacije obnašajo monopolno do svojih uporabnikov in strank v menjavi. Z neprofitno naravnostjo šol je potrebno računati tudi v prihodnje.

Weiberg in Lovelock (v Kotler 1982, 8) naštevata pomembnejše značilnosti neprofitnih organizacij:

1. *mnogotere javnosti,*
2. *mnogoteri cilji, zaradi katerih je dosti težje izoblikovati strategijo, ki bi zadovoljila vse cilje,*
3. *same storitve, ki so neločljive, neotipljive, minljive in variabilne in*
4. *javna kontrola uveljavljanja javnega, družbenega interesa.*

Ko govorimo o razlikah, dodajmo še dejstvo, da se šole razlikujejo tudi od nekaterih drugih neprofitnih² organizacij. Med razlikami je morda najpomembnejša ta, da so najpomembnejši klienti šol otroci in najstniki, ki se od sveta odraslih v marsičem razlikujejo.

Vsekakor je omembe vredno, da nekateri neprofitnim organizacijam pripisujejo prednost pred profitnimi. Pride in Ferrell (1991, 714-720) poudarjata, da je osebni kontakt zaposlenih z njihovimi uporabniki ključnega pomena za percipiranje kakovosti storitve. To pomeni, da imajo storitvene organizacije prednost pred podjetji, ki na trgih prodajajo izdelke, saj storitvene organizacije lahko aktivno sodelujejo z uporabniki svojih storitev, skupaj z njimi oblikujejo storitev, jo personificirajo in ustvarijo kakovost, ki jo njihovi uporabniki percipirajo kot zadovoljivo.

Velika povezanost, interakcija in neločljivost med izvajalci in uporabniki storitve, so potemtakem priložnosti za ustvarjanje partnerstva. Odnosi, ki temeljijo na partnerstvu botrujejo kakovostni storitvi, ki zadovoljuje potrebe obeh strani v menjavi. Analiza odnosov, ki sledi, pa bo pokazala, ali te prednosti v šolah niso dejansko izkoriščene.

Odnose, ki nastajajo v javnih šolah lahko natančneje opredelimo s pomočjo teorije družbene menjave. Menjava je vedno družbena, prisotna je v vseh dejavnostih posameznika in družbe in nikakor ni vezana le na trg. Poleg

² Šole so storitvene organizacije. Storitve se od izdelkov na splošno razlikujejo v svojih značilnostih: abstraktnost, neotipljivost, minljivost, kratkotrajnost, neločljivost, spremenljivost, odsotnost lastništva in nezmožnost skladiščenja.

ekonomske menjave, ki je sicer najbolj opazna, obstajajo tudi številne druge oblike družbene menjave. Kadarkoli se potrebe ali dejavnosti ljudi prepletajo, nastane menjava. Človek vstopa v družbene procese z drugimi ljudmi zato, da v procesu menjave pridobi tisto, kar potrebuje in kar si želi. Menjava nastane, ko ima vsaka od (vsaj dveh) strani neke določene dobrine več, kot je sama potrebuje, in jo je zato pripravljena zamenjati za drugo, pri čemer pričakuje: "...vzajemnost (recipročnost), "dam zato, da boš dal" (Jambrek 1992, 316)."

Menjalni odnosi predstavljajo v bistvu odnose, ki temeljijo na *sodelovanju in medsebojni odvisnosti ljudi*. Osnovno pri vseh teh dajanjih in sprejemanih je vzajemnost. Vsaka od strani pričakuje, da ji bo na ta ali drug način povrnjeno. Vsaka stran pričakuje recipročnost. Tako je načelo vzajemnosti temelj vseh prostovoljnih menjav.

V uvodu o menjavi, ki jo razlaga izhajajoč iz individualne koristi, Homans piše: "Ti praskaš moj hrbet, jaz praskam tvoj... Poštena menjava ni rop. Je plemenita obveza (Homans 1961, 1)." Zato je menjava pravična, kadar obe strani v menjavi pridobivata profit. Pri tem Homans (1961) misli na *psihološki profit* in ga opredeljuje kot razliko med stroški in nagrado. Strošek, ki ga primerjamo z nagrado v menjavi z drugimi, se izraža skozi alternativno korist tistega, kar bi lahko v tem času ali s temi sredstvi pridobili.

Položaj dijakov v menjavi s šolo

Da bi lažje osvetlila problem odnosov, ki nastanejo v procesu menjave izobraževalne storitve, bom Homansova razmišljanja o menjavi in psihološkem profitu prenesla na šolo.

Že pogled na menjalni odnos med šolo in dijaki nam pokaže, da so le-ti v poziciji, ki jim ne zagotavlja partnerskega odnosa. Dijaki pogosto niso v položaju, da ponujeno zavrnejo, oziroma je njihova odločitev ali odločitev njihovih staršev o vpisu v neko šolo pogosto posledica odsotnosti alternative in prostovoljnosti. Ko govorim o odsotnosti alternativ, mislim predvsem na to, da je mreža javnih šol, ki izvajajo določene vzgojnoizobraževalne programe določena, da zakonodaja ne omogoča več izvajalcev istega programa ter da ni konkurence med izvajalci posameznih programov.

Odsotnost alternativ, prostovoljnosti in recipročnosti nujno vodi v dominacijo ene strani nad drugo oziroma vodi do moči. Če se ena stran postavi nad drugo, se ustvari odnos podrejenosti in nadrejenosti. V tem odnosu pa vsekakor niso izpolnjeni pogoji za recipročno menjava. Odnos, ki se v atmosferi moči in ob odsotnosti alternativ oblikuje, lahko imenujemo "win-lose" odnos.

Učitelji pogosto ravnajo po logiki: če ena stran zmagaja, druga zgubi. To se pogosto kaže v strahu pred izgubo avtoritete, v strahu pred večjo avtonomijo učencev.

Šola kot organizacija stopa v menjalne odnose s številnimi uporabniki - dijaki, starši, zaposlenimi in ostalimi javnostmi. Če za ponazoritev uporabimo splet javnosti univerze, ki jih navajata Kotler in Foxova (1995, 20) in jo dopolnimo in apliciramo na šole, lahko naštejemo naslednje javnosti: dijaki, starši, lokalna skupnost, splošna javnost, mediji, potencialni dijaki, bivši dijaki, višje, visoke šole, fakul-

tete, zaposleni v šoli, ustanovitelji, konkurenti, dobavitelji, donatorji, štipenditorji, poslovne skupine, šolska administracija in uprava, šolski uradi, gospodarska in obrtna zbornica, vlada. Med vsemi so najpomembnejši menjalni procesi med šolo in dijaki.

Menjavo med šolo in dijaki Pride in Ferrell pojasnjujeta s trditvijo: "Dijaki sprejemajo znanje, spretnosti, inštrukcije, razvedrilo, diplome, včasih sobo ali oskrbo, sami pa se odrekajo času, denarju, morda se odrekajo priložnosti, da delajo druge stvari (Pride in Ferrell 1991, 6)."

To, kar pogosto čutijo dijaki v menjavi s šolo, lahko pogledamo skozi prizmo Homansovih razmišljanj o strošku in jezi, ki nastopi, ko ena stran ugotovi, da v menjavi ni profitirala, oziroma da je strošek njenega vložka večji od nagrade, ki jo je prejela. V kolikor dijaki ocenijo, da so njihova prizadevanja, porabljeni čas ali morda celo porabljeni denar večji od koristi oziroma od rezultatov, ki so jih od šolanja in šole dobili, se pojavi jeza³. Če učitelj ne poučuje na način, ki omogoča dijakom zadovoljevanje potreb, želja in pričakovanj, se zateče k prisili. Aktivira svojo moč. Osnovni cilj uporabe moči je v reprodukciji obstoječe in akumuliranju nove moči. Poleg zelenih učinkov moči se nujno pojavljajo nezaželeni in nepričakovani učinki, ki jih imenujemo rezistenca ali negativna moč. Prav pojav rezistence je dokaz, da obstaja izvajanje moči.

V šolah se dogaja, da negativna moč ne uspeva modificirati indukcije, vse dokler se v podporo interesom dijakov ne oglasijo starši, mediji, lokalne in ostale šolske oblasti. V teh primerih se določeni konflikti pojavljajo kot škandali in dogodki, ki vsaj za nekaj časa modificirajo indukcijo (izvajanje) moči. Če konflikti ne prerastejo razredne situacije, končajo s prevladovanjem rezistence.

Dijaki pogosto na nasilne oblike vzgajanja odgovarjajo z absentizmom, izmikanjem od pouka in drugimi oblikami pasivne rezistence. Izmikanje ali odsotnost od pouka je eden večjih problemov, s katerim se danes ukvarjajo pedagogi. Ta problem je vedno večji v višjih razredih, posebej pa v srednjih šolah.

Strojinova (1994) opozarja na precej zgovorne podatke o zdravstvenih, zlasti psihosomatskih težavah naših študentov, srednješolcev, pa tudi osnovnošolcev, o zlorabi mamil in alkohola, ki nedvomno kažejo na stresogene značilnosti naše šole. Temu dodaja, da število samomorov med mladimi v Sloveniji dosega sam evropski vrh.

Dijaki se na razne načine upirajo ali izmikajo učenju in šoli, ki ne prenaša humanistične miselne in vrednostne orientacije, temveč le nekatera pozitivistična in funkcionalistična znanja. Ker sistem temelji na negativni motivaciji: na prisili, kaznovanju, pritiskih, na negativnih ocenah, se dijaki upirajo z izmikanjem, izogibanjem, z opuščanjem dolžnosti, lažmi, goljufijami, neznanjem, apatičnostjo, nemirom, nedisciplino, beganjem in izostajanjem iz šole (Svetina 1992, 138-140). Vse to so v bistvu individualni načini reševanja konfliktnih situacij, v katerih so se dijaki znašli.

³ Ob tem se mi vstavlja vprašanje, koliko so ta pričakovanja zares objektivna. Sprašujem se, koliko objektivna je presoja koristi, ki jih dijaki dobivajo v menjavi s šolo. Dejstvo je, da na percepcijo dijakov vplivajo nešteti dejavniki, med katerimi so zagotovo tudi tisti, ki so v koltiziji s kakovostjo in učinkovitostjo izobraževanja.

Potrebno je povedati, da enake občutke jeze in nezadovoljstva doživlja tudi druga stran v menjavi - šola (oziroma učitelji), ki meni, da je v menjavo vložila več, kot je nagrada za vloženi napor, strokovno delo in strokovni pristop. Ob tem se mi zdi pomembno omeniti proces deprofesionalizacije družbenih služb. Glazer (v Rus 1990) deprofesionalizacijo družbenih služb opisuje kot proces upadanja vpliva profesionalnih kadrov v ustanovah in kot upadanje ugleda pri uporabnikih njihovih storitev. Rus (1990, 330) ugotavlja, da na področju izobraževanja potrebe vse bolj določajo lokalne skupnosti, starši, dijaki in študentje ter vse manj pedagogi. Stinchombe (v Rus 1990) izpostavlja zdravnike kot edino skupino strokovnjakov, ki je med zaposlenimi v družbenih službah ohranila visoko avtonomijo in karizmatičen ugled. To je po njegovem mnenju posledica zahtevne tehnologije, s katero dominirajo nad klienti. Ker učitelji opravljajo vzgojno-izobraževalno delo s preprosto tehnologijo, pa klienti dominirajo nad eksperti.

Pomemben je prispevek Hasenfelda (v Rus 1990, 330) k razumevanju razlogov za deprofesionalizacijo v družbenih službah. Avtor našteva predvsem naslednje dejavnike, ki vplivajo tudi na procese deprivatizacije:

1. zvišanje povprečne izobrazbe klientov,
2. dekoncentracija politične moči in fragmentacija specialističnih intervencij,
3. prenos virov financiranja na državna telesa ali pa javne agencije,
4. upravno-administrativne skupine so vse bolj restriktivne pri upravljanju javnih služb, s čimer zaposlenim v njih jemljejo profesionalnost.

Zagotovo je zaradi podrejenosti državnim organom, ki regulirajo in določajo delovanje javnih služb, deprofesionalizacija povzročila odsotnost recipročnosti in simetrije v menjavi med pedagoškim kadrom in ustreznimi državnimi službami. Učitelji namreč določene ukrepe doživljajo kot grobo poseganje v njihovo poklicno delo in avtonomijo. Po drugi strani pa se uporabniki (klienti) pogosto pritožujejo nad nehumanim in nekakovostnim delom zaposlenih v javnih šolah. Tako so zaposleni v javnih službah prizadeti zaradi deprofesionaliziranosti, pa se jim očita neoseben pristop, neuresničevanje specifičnih potreb posameznika in nezadostna kakovost dela. Tako z rezultati menjave niso zadovoljni ne izvajalci ne uporabniki storitev javnih služb. Torej menjava ni le pravična, lahko je tudi nepravična. Ljudje menjamo, piše Homans (1961, 57-58), tudi kazni za kazni, grožnje za pozitivne vrednosti in grožnje za grožnje. Take menjave so torej kratkotrajne. Trajne so le, če obstajajo možnosti za izmenično porazdelitev zmage.

Položaj staršev v menjavi s šolo

Razprave o menjalnih odnosih v šoli ne moremo zaključiti mimo pomembne vloge, ki jo imajo pri izobraževanju svojih otrok starši. Starši so poleg dijakov najpomembnejši partnerji šole. So uporabniki in kupci, koedukatorji in vzgojitelji hkrati. Teoretiki, ki se posvečajo izobraževanju, pripisujejo velik pomen pri izobraževanju otrok vlogi staršev.

Številni avtorji opozarjajo, da podpora lahko izostane, če starši niso imeli alternative pri izbiri šole za svojega otroka ali ko je vrednost, ki jo sami vlagajo v procesu menjave s šolo, manjša od tiste, ki jo preskrbi šola ali ko niso bili aktivni pri sprejemanju pravil in postopkov nastajanja storitve. Podpora staršev ni avtomatična, je nekaj, kar je potrebno gojiti, kar je treba zaslužiti.

Med vlogami staršev je morda najbolj sporna vloga koedukatorjev (Bridges 1994, 71). Področje izobraževanja je tisto, čemur se stroka najteže odpoveduje, zato je le redko pripravljena na partnerstvo s starši. Šola starše prav na tej točki postavlja v položaj obrobnihih podpornikov izobraževanja. Odgovornost za prenašanje znanja je *ekskluzivna pravica učiteljev*. Na tej točki se partnerstvo konča in začne se moč in nesimetrična odgovornost.

Vendar Bridges (1994, 76) opozarja na nevarnost, da se bosta vloga in položaj staršev kot kupcev močno omejila le na izbor dobre šole za njihove otroke. Bridges to utemeljuje z dejstvom, da se šole izbirajo po kriterijih, ki so laže merljivi ter zamegljijo tiste, ki so pomembni, vendar manj dokazljivi. Možnost in pravica staršev, da izbirajo šolo, v katero bodo vpisali svoje otroke, še ne pomeni marketinškega odnosa⁴, ki se vzpostavlja med strankami v menjavi. Kakovost in standardi edukativne storitve, s pravico staršev, da izbirajo šolo, nujno še ne izboljšujejo, oslabi se le položajska moč proizvajalca izobraževalne storitve. Vpliv staršev se ne sme končati z vpisom otroka v šolo. Na ter točki se dejansko partnerstvo šele začinja.

Šole ustvarjajo tudi koristi, ki se teže pozicionirajo, so pa toliko bolj pomembne, te so: uvidevnost, skrb, razumevanje, spodbujanje interesa, domišljije, ustvarjanje pogojev za vsestranski razvoj in kreativnost. Te koristi so za mlade ljudi in šolo resnično vredne truda. Zato se partnerstvo med šolo in starši nikakor ne more končati z izbiro šole, marveč se z vpisom v neko šolo šele začne.

V menjalnem odnosu staršev s šolo je odsotna recipročnost in prisotna asimetrija moči. V našem šolskem sistemu so starši organizirani in vključeni v šolo preko sveta staršev in sveta šole, v katerem imajo svoje predstavnike ter preko klubov za boljšo šolo. Te ravni organiziranosti niso dovolj vključene v šolski prostor. Sveti staršev kot posvetovalno telo šolskih organov marsikje nimajo jasno opredeljene vloge niti niso povezani s skupnostmi staršev, ki nastajajo ob vsakem oddelku na šoli. Klubi staršev so redki in bolj naključje kot pravilo, vedno pa brez ustreznih pristojnosti in jasno določenega vpliva na šolo.

Ko govorimo o vključenosti staršev v vzgojno-izobraževalni proces, ne morem mimo ključnega vprašanja distribucije odgovornosti, ki jo imajo posamezni partnerji v menjavi edukativne storitve. Naložiti subjektu (v našem primeru staršem) odgovornost za proces, na katerega je imel minimalen vpliv, je enako problematično, kot odvzeti vpliv tistemu (učiteljem), ki mu pripisujemo veliko odgovornost za potek in rezultate procesa. Koncept visoke in nizke vključenosti oziro-

⁴ Marketinški odnosi temeljijo na ekvivalentni menjavi. Dolgotrajne povezave med strankami v menjavi so rezultat zaupanja in obojestranskega zadovoljstva. "Filozofija marketinških odnosov je torej zagotovljena skozi prepričanje, da je v vsakokratnem odnosu moč doseči zadovoljstvo le ob hkratnem doseganju zadovoljstva partnerja v menjavi (Jančič, 1996: 173)." Po drugi strani pa je tradicionalni marketing proces upravljanja, analize, implementacije in kontrole menjalnih transakcij.

ma vpliva se veže na koncept visoke in nizke odgovornosti za kakovost storitve. Pri tem je nujno poudariti dejstvo, da se učiteljem in šoli upravičeno pripisuje poklicna odgovornost za rezultate in metode edukacije. Učitelji so poklicno odgovorni za vzdrževanje akademskega nivoja svojega dela ter moralno in etično za cilje in postopke, ki jih izvajajo uresničevanje zastavljenih ciljev. Zato ne moremo spregledati vprašanja družbene odgovornosti šole za uresničevanje nacionalnega kurikuluma. Ta odgovornost je na strani učiteljskih kolektivov in ne staršev. Tisto, kar morajo spoštovati šole, je odgovornost, ki jo imajo starši za izobraževanje svojih otrok. Na tej točki je nujno graditi partnerske odnose med starši in šolo ter staršem omogočiti, da uresničijo svojo vlogo koedukatorja.

V eni izmed točk pedagoške profesionalne etike Sruck (1996, 143-145) nalaga učiteljem strpnost in toleranost v demokratičnem dialogu z učenci, dijaki, študenti in gojenci, s svojimi kolegi, s starši učencev ter z osebami, s katerimi sodelujejo. O strpnosti učitelja in vzgojitelja Sruck piše: "Strpnost jima ne dovoljuje, da bi nastopala kakorkoli avtoritativno, institucionalno arogantno, monološko "ex cathedra" (1996, 144)."

Distribucija moči v šolah

Če v procesu menjave izostane recipročnost in pravičnost, je ravnovesje med strankami v menjavi porušeno. Pogosto neravnovesje pripelje do pretrganja integracij. Če je rezultat menjave neravnovesje, govorimo o moči. Do moči ene strani nad drugo pride takrat, ko ena od strani menjave ne more zavriniti bodisi zato, ker nima druge izbire ali zato, ker je v menjavo prisiljena. Na osnovi funkcij, ki jih ima šola v družbi, lahko razložimo vzroke za distribucijo moči, ki po mojem mnenju opredeljuje odnose med strankami v menjavi.

Šola, socializacija in socialna kontrola

Šole opravljajo vlogo zelo pomembnega dejavnika sekundarne socializacije. Šola si je po mnenju Lascha (1992, 182) prisvojila mnoge funkcije urjenja, ki jih je prej obvladala družina, vključno z razvijanjem ročnih spretnosti, veščinami gospodinjstva, napotki za lepo vedenje itn. Poleg formaliziranega znanja, dijaki v šolah sprejemajo celo vrsto vrednot in veščin, ki obstajajo in so za učitelja nesporne. Dijaki v šolah poleg predpisanih sprejemajo tudi prikrita kurikulume⁵. Prikrita kurikulume razkrivajo reakcije učiteljev in dijakov, komunikacije med učitelji in dijaki, sistemi nagrajevanja in kaznovanja itd. Prikriti učni načrt je lahko v nasprotju z javno proklamiranimi smotri šole. To se zgodi, ko se šola sicer javno in deklarativno zavzema za demokratizacijo postopkov in odnosov, dejansko pa demokratičnega dialoga ni. Iz nedemokratičnih odnosov se dijaki naučijo različnih tehnik manipuliranja, laži, sprenevedanja in tihe solidarnosti.

⁵ V najširšem pomenu pod pojmom kurikulum označujemo celo vrsto postopkov in vsebin, ki so vključene v šolsko delo. Izraz kurikulum razumemo mnogo širše kot le seznam učnih predmetov. Poleg predmetnika kurikulum vključuje vse formalne in neformalne aktivnosti, ki jih izvajajo šole.

Vsekakor so socializacijske vloge šole v družbi zelo kompleksne. To neizčrpnost teme Rojc ponazarja tako: "Problemiziranje socializacijske vloge učiteljskega kolektiva je pravzaprav neizčrpano, še zlasti če bi podrobneje razčlenjevali sociološke razsežnosti njegove vzgojne funkcije, kulturne funkcije, vidike refleksij ideoloških aparatov države v politični kulturi članov učiteljskega kolektiva in druge (Rojc 1991, 123)." Moja želja ni, da razčlenim in osvetlim vse te vzgojne, kulturne in ideološke vidike socializacijske vloge šole in njenih učiteljev. Opozoriti želim le na problem, da lahko učitelji (z najbolj poštenimi cilji) z nasilnim socializiranjem delujejo zoper svojo lastno temeljno humanistično usmeritev v korist dijaka in družbe.

Zelo pogosto je prisilno vodenje in prisilno socializiranje (discipliniranje) glavni način, ki ga uporablja šola pri obravnavanju "problematičnih", teže vodljivih dijakov. Že zelo zgodaj je vsak otrok, ki ne naredi stvari tako kot učitelj reče, voden na prisilen način. Pri tem ni pomembno ali učitelji to storijo na odkrit ali prikrit način. Otrok ve, da ga silijo. Tako se oba, učitelj in dijak, znajdeta v začaranem krogu. Dijak se vse manj uči in vse več upira prav tistim normam, ki se mu zdijo za učitelja najpomembnejše, učitelj pa vse več prisiljuje in vse manj uči (Glasser 1994, 26).

Ne nazadnje, ko govorimo o šoli kot družbeni instituciji, je pomembno opozoriti na negativne posledice, ki jih le-te imajo. Družbene institucije vzdržujejo le take odnose in vloge, ki so družbeno priznane in varovane, kar ima za posledico, da "nekako konzervirajo, ohranjajo naravo družbenih vlog in odnosov tudi v primerih, ko v družbi niti ne obstajajo več objektivne okoliščine, ki so nekoč opravičevale prav takšen način ravnanja, prav takšno naravo družbenih vlog in odnosov (Goričar 1975, 179)."

Institucije imajo tendenco, da ohranjajo staro stanje. Drucker (1992, 173) izpostavlja, da so prav sile, ki preprečujejo inovativnost in podjetništvo, prirojene institucijam javnih služb, so torej njihov sestavni del in od njih neločljive. Ker trditev v precejšnji meri velja za šolo kot institucijo, bomo te razloge za preprečevanja inovativnosti povzeli:

1. institucije javnih služb poslušajo na osnovi proračuna in sredstev, ki jim jih namenja država in ne na osnovi rezultatov in posledic lastnega dela,
2. njihovo delo je odvisno od veliko različnih javnosti in dejavnikov, ki jim morajo ugoditi, in ne glede na pomembnost posameznega dejavnika in
3. na svoje delo institucije, kot tudi njihovi uporabniki, gledajo kot na moralno in ne kot na ekonomsko kategorijo (Drucker 1992, 173).

In prav pri teh treh razlogih začutimo absurd, da institucije, ki so nastale zato, da delajo dobro družbi, torej njenim posameznikom, pogosto ne zadovoljujejo potreb tistih, zaradi katerih obstajajo - svojih uporabnikov. Gielpi (1976, 83) v instituciji šole vidi dvoumnost, ki se kaže v tem, da se šola kot struktura avtoritativno vsiljuje, poleg tega pa onemogoča in ovira kreativnost učiteljem in dijakom, saj je disciplina, ki jo institucija zahteva od obojih, pogoj, da se kot sistem ohrani. Avtor meni, da *šolske oblasti (direktno ali indirektno) učiteljem vsiljujejo podrejanje pravilom, s čimer resno ogrožajo ter posredno ali neposredno kreirajo odnos učitelj-dijak.*

Šola, učitelji in moč

Odnosi moči so vgrajeni v precej zapleteno strukturo odnosov znotraj nekega sistema. Odnosi znotraj neke skupine so opredeljeni z različnimi relacijami: od podrejenosti, nadrejenosti do razpršene moči. Zagotovo bi bilo zelo površno in poenostavljeno, če bi obravnavali odnose znotraj šolske organizacije zgolj kot odnose podrejenosti in nadrejenosti, saj je struktura moči v šolski organizaciji bolj zapletena⁶. Moja obravnava družbene moči v šolah ne bo usmerjena v iskanje in preverjanje vseh relacij, ki se v tej instituciji pojavljajo. Prav tako moj namen ne bo, dokazovati razpršeno moč v šolah. Moja želja je, da osvetlim razmerje neravnovesja, ki vodi do razlik v družbeni moči.

Če obravnavamo moč na individualnem nivoju, redke vire iščemo predvsem v zmožnostih posameznika. Pri analizi moči v šolah sem izhajala iz dejstev, da učitelji v šolah pogosto nastopajo kot avtonomni posamezniki v razredih, vendar tudi kot člani, odvisni od skupine in organizacije, v kateri delujejo. Razpravo o virih in možnostih za aktiviranje moči bom omejila na analizo fenotipov moči na individualnem nivoju. Na individualni ravni Rus in Adam med vire moči uvrščata redke lastnosti, ki jih ima oseba v lasti, in sicer:

1. razpolaganje z redkim znanjem oziroma izkustvom,
2. razpolaganje z redkimi osebnostnimi lastnostmi,
3. razpolaganje z materialnimi viri in
4. statusne prednosti (kompetence...) (Rus in Adam 1986, 125).⁷

Vsekakor razpolagajo učitelji v šolah z zgoraj omenjenimi viri ali vsaj z nekaterimi izmed njih. Posebej sta za obravnavo moči učiteljev v šolah zanimiva dva vira moči, razpolaganje z redkim znanjem oziroma izkustvom in statusne prednosti oziroma kompetence. Res je, da učitelji načeloma *ne razpolagajo z redkim znanjem*, ki bi jim zagotovilo ugled in moč v družbi nasploh, vendar je v povezavi z njihovim poslanstvom, ki ga imajo v institucionalni obliki izobraževanja, v primerjavi z dijaki to še kako vir moči v smislu: "Učitelj je rekel".

Wringe (1994, 113) navaja, da nekateri avtorji, kot sta Flew in Olafson, opozarjajo na nesimetrično naravo odnosa učitelj-dijak, v katerem je domnevno naravno, da en partner ve nekaj, česar drugi ne pozna. Svoje razmišljanje o odnosu med učiteljem in učencem Wringe nadaljuje s trditvijo, da je dijak nujno odvisen od učiteljevega pogleda in njegove ocene o primernosti vsebine, ki jo obravnava. Drugi vir so *statusne prednosti* oziroma kompetence. Tu se ponovno vračamo na

⁶ Menim, da se struktura moči v šolski organizaciji giblje od manj k bolj razpršeni moči. Vendar moramo tudi pojem razpršenost moči, tako kot odnos stalne podrejenosti in nadrejenosti, razumeti le kot zamišljeno skrajnost. Poznavanje zakonskih določb, ki urejajo področje šolstva in nekaterih aspektov delovanja sistema, me pripelje do sklepa, da je moč v šolah porazdeljena med ravnateljem, svetom zavoda, svetom staršev, svetovalnim strokovnim timom, učiteljskim zborom, strokovnimi aktivni, dijaško skupnostjo itn.

⁷ Med vire moči na individualni ravni avtorja uvrščata še: funkcije v političnih organizacijah, pripadnost klikam, poprej akumulirane prednosti.

odnos moči, ki je v šolah institucionaliziran, zato ker je ravnanje obeh strani (učiteljev in dijakov) določeno s pravili, (ne)formalnimi normami, zato tudi družbeno pričakovano. Statusne prednosti nikakor niso posebno vezane le na individualno raven, marveč tudi na organizacijsko. In prav iz organizacijske ravni izhajajo statusne prednosti učiteljev na individualni ravni. Na pojem institucionalne moči se veže pojem avtoritete, ki jo ustanove - šole in njeni predstavniki imajo. Ostali viri moči na individualni ravni, za razpravo o moči na relaciji odnosov med učitelji in dijaki, niso tako izraziti, zato jih ne bom posebej obravnavala.

Lastništvo redkih dobrin še ne pomeni tudi moči. Za moč je poleg virov potrebno imeti tudi sredstva, da se moč uresniči. Med možnosti aktiviranja virov omenjena avtorja, Rus in Adam (1986, 125), štejeta:

1. *iniciativnost,*
2. *sociabilnost (smisel za kooperacijo in kompromis),*
3. *mobilizacijske sposobnosti (sposobnost motiviranja, prepričevanja),*
4. *centralna vloga v odločanju,*
5. *možnost ocenjevanja,*
6. *centralno mesto v komunikacijskem omrežju,*
7. *možnost hkratnega igranja več protislovnih vlog.*

Neredki so učitelji, ki imajo večino naštetih sposobnosti. Zato razpolagajo z zelo pomembno okoliščino za aktiviranje prej omenjenih virov moči. Nekatere izmed naštetih lastnosti: *iniciativnost, sociabilnost, mobilizacijske sposobnosti in možnost hkratnega igranja več protislovnih vlog* so zaželeni in so celo osnova za dobro poučevanje. Ključna osebnostna prednost je *možnost igranja več protislovnih vlog*. Učitelji so vključeni v več podsistemov hkrati: so člani zbornice, razredniki, člani nekega strokovnega aktiva, poučujejo in se sami izobražujejo, so pedagogi in lahko bi še naštevali. Učitelji in ravnatelji so pogosto pod pritiskom različnih izvirov pričakovanj: politike, vlade, lokalne skupnosti, davkoplačevalcev, staršev, pedagoške stroke, gospodarske in obrtne zbornice, tiska, podjetij itd. Bolj kompleksno je okolje, bolj kompleksne so vloge in situacije, bolj pogosti so konflikti, ki jih je potrebno razreševati.

Od učiteljev se včasih pričakuje svetovanje, včasih je rabsodnik med dijaki ali dijaki in kolegom, od njega se zahteva, da je opazovalec, kritik, raziskovalec, ustvarjalec varnosti in zaupanja, prenašalec znanja in spodbujevalec razvoja mladih ljudi. Vse te in še druge naloge, ki jih opravljajo učitelji, so včasih v medsebojnem nasprotju.

Centralno mesto v odločanju v razredu vsekakor pripada učitelju. Učitelji se pogosto pritožujejo nad tem, da so samo izvajalci programov, ki so predpisani, določeni in zahtevani. To je le delno točno. Programi so predpisani, toda načini, metode, tehnike in čas* so prepuščeni učitelju, ki naj bi sam kreiral svoje delo in ga

* Čas, o katerem govorim na tem mestu, ni neskončno raztegljiv pojem. Učiteljem so za obravnavo določenih vzgojno-izobraževalnih vsebin postavljeni robni pogoji, ki jih določa tudi trajanje izobraževanja oziroma trajanje šolskega leta. Časovna razporeditev za posamezno temo in učno enoto znotraj predmeta pa je prepuščena učiteljem.

skupaj z dijaki načrtoval in vrednotil. Določeni in dogovorjeni so le cilji, poti in načini so prepuščeni učitelju in njegovi presoji. Posebna pozornost vsekakor pripada *ocenjevanju in vrednotenju* znanja dijakov. Učitelji so v položaju, da nenehno ocenjujejo znanje, spretnosti in dosežke svojih dijakov. "Vrednotenje, ki ga izvajajo posamezniki takorekoč vsak dan, lahko bistveno vpliva na aktiviranje ali blokado obstoječih virov moči. Pedagoško osebnost z monopolom nad vrednotenjem učenčevih storitev zagotavlja izredno velik vpliv na njegovo vedenje (Rus in Adam 1986, 128)."

Povedati je treba, da šolska ocena združuje oboje: nagrajevanje in kaznovanje, in je zaradi tega velik vir moči, ki jo imajo učitelji kot ocenjevalci. Če bi se učitelji (predavatelji, profesorji) odpovedali delu moči, ki izhaja iz ocenjevanja, *bi omogočili svojim "partnerjem" v edukativnem procesu (dijakom, študentom, slušateljem), da jih ocenjujejo*⁹. Ob razpravi o ocenjevanju se lahko vprašamo: Če je vrednotenje, ocenjevanje, nagrajevanje, kaznovanje in prisila, kar je nedvomno sestavni del šolske ocene, vir moči, s katerim razpolaga le ena stran v menjavi, kakšne možnosti sploh ostajajo za recipročnost, zaupanje in partnerstvo?

Blau (v Jančič 1993) menjalne odnose, kjer ena stran poseduje viro nadmoči, opredeljuje kot odnose, v katerih ena stran izkorišča drugo, razen če se ta druga zlorabi moči ne izogne. To pa je možno, po Blauovem mnenju, če: "Druga stran poseduje eno izmed navedenih točk:

1. da poseduje viro, s katerimi lahko recipročno vrne,
2. če obstaja veliko ponudnikov takih virov,
3. če ima moč prisile,
4. če se ljudje navadijo živeti brez koristi, ki jih ponuja naš vir (v Jančič 1993, 41-42)."

Analiza virov moči, s katerimi razpolagajo učitelji (in ne dijaki), nam jasno vsiljuje sklep, da se dijaki izrabi moči le redko lahko izognejo. Vir, s katerim bi dijaki recipročno vrnili drugi strani in s tem omejili njihovo moč, je *ocenjevanje učiteljevega dela*. Temu viru moči se težko odpovedujejo učitelji tudi v sistemu, ko njihove dejavnosti ne financira v celoti država, temveč del sredstev prispevajo starši, donatorji in druge organizacije, ki v šolah posredno ali neposredno uresničujejo svoje interese. Prav tako ne vidim možnosti, da bi dijaki lahko izbirali med ponudniki izobraževalnih storitev. Naša nova šolska zakonodaja je odprla pot k večjemu številu alternativnih poti in načinov izobraževanja, kar, *trdim, še ne zadošča, da bi dijaki resnično svobodno, brez omejevanja izbirali šolo* v katero se bodo vpisali. Moč prisile je skoncentrirana zunaj šol in je v rokah raznih forumov, klubov in združenj staršev in formalno obstoječih inšpekcijskih služb. O možnosti, da se dijaki, starši in družba navadijo živeti brez koristi, ki jih ponuja šola, je brezpredmetno razpravljati.

V šoli lahko govorimo tudi o *informacijski moči*, kajti "...vodstvo šole ima informacije, ki jih učitelji nimajo, učitelj lahko zastavi vprašanje, na katerega dijak

⁹ *Dijaki bi lahko ocenjevali razumljivost in zanimivost profesorjeve razlage, kreativnost, pomoč, vzdušje, ki ga ustvarja njegova komunikacija, ustreznost ocenjevanja in drugo.*

“zanesljivo ne zna odgovora” (Rus 1994, 131). Bolj ko se oddaljujemo od centralnega mesta v komunikacijskem omrežju vladnih organov, uradov, inšpekcijskih služb, ravnateljev, učiteljev in tja do dijakov, manj je možnosti za aktiviranje moči.

Analiza ni zajela vseh virov moči in vseh možnosti za njihovo aktiviranje, kar tudi ni bil cilj tega članka. Teorija moči je le delno uporabljena, kot dokaz, da imajo učitelji na šolah in šole kot institucije moč, ki jo v menjalnem odnosu z dijaki lahko aktivirajo. Z aktiviranjem virov moči se v šolah vzpostavljajo odnosi podrejenosti in nadrejenosti, ki izhajajo iz zgodovinske vloge, ki jo ima šola, pa tudi iz značilnosti družbe, v katero je šola vpeta.

Zahteve in neizogibnost spremembe

Zaradi nenehnih sprememb v okolju, ki trkajo tudi na vrata šole, se morajo šole obnašati kot odprti sistemi, morajo postati sposobne slediti spremembam, ki se od njih pričakujejo.

“Vzgoni, ki zahtevajo spremembe v šolskem sistemu oziroma spremembe ciljev izobraževalno-vzgojnega procesa, pridejo v srednjo šolo (zagotovo tudi v ostale nivoje vzgoje in izobraževanja¹⁰) navadno od zunanosti (s strani gospodarstva, države, staršev). Šolski sistem “od znotraj” nima zagotovljenih vzgonov sprememb. Posamezne pobude “od znotraj” so dostikrat bolj plod entuziazma posameznikov, kot pa sistematičnega spodbujanja inovativnosti (Ferjan 1996, 18).”

Tudi zaradi dejstva, da spremembe in inovativnost niso vgrajene in spodbujene od sistema samega, ki je pač v marsičem tog in neprilagodljiv, je marketinški odnos šole do njenih deležnikov nujnost. Le marketinški menjalni odnos lahko spodbudi spremembe šole, ki je bolj ali manj usmerjena v status quo. Šola, usmerjena v marketinško filozofijo, bo sposobna razumeti potrebe, želje in interese uporabnikov in svoje organizacijsko delovanje prilagoditi zaščiti in povečanju družbene koristi. Pri tem se vsiljuje vprašanje o strokovni kompetentnosti posameznega partnerja v menjavi. Če se malo poigram z idejo o prilagajanju delovanja organizacije potrebam, željam in interesom uporabnikov in to še bolj konkretno izpostavim kot aktivno vsestransko sodelovanje uporabnikov pri oblikovanju kurikulumov, programov, predmetnikov, učnih načrtov, metodičnih in didaktičnih metod, se lahko vprašam: ali lahko vsi uporabniki svetujejo, kako naj učitelj poučuje ali so dovolj strokovni, da določajo predmetnike, učne načrtne ter metode poučevanja? Ali lahko šole zadovoljijo vse potrebe in želje svojih strank v mejavi?

Tako kot zdravnike tudi učitelje vežeta določen kodeks in etika¹¹. O poklicni etiki Hribar piše: “Biti etičen v svojem poklicu pomeni, ta poklic opravljati pošteno. Pošteno v tem primeru pomeni: zavzeto, odgovorno in nepodkupljivo (1996, 36).” Res je, da Hribar govori o etiki zdravnikov, vendar je vprašanje etike v

¹⁰ Dodala avtorica teksta.

¹¹ Več o profesionalni etiki učiteljev in vzgojiteljev pri Divjak (1996) in Sruk (1996).

poklicu kot tudi splošne etike nekaj, kar zadeva vse profesije. Kje se potem konča skrb za zadovoljevanje potreb kupca oziroma uporabnika? Kje se konča profesionalizem in začne deprofesionalizem? Ali se sploh kje konča skrb za déležnike? Če se, kje so meje? Pri odgovorih na zastavljena vprašanja si bom ponovno pomagala z marketinškim konceptom družbene menjave, ki se od tradicionalnega "kupec ima vedno prav" razlikuje prav v konceptu simetrije. Koncept suverenosti uporabnika lahko pripelje do ustvarjanja vprašljivih proizvodov v imenu sumljivega slogana: "Ker ste vi to želeli". Če idejo ironiziram naprej, se lahko vprašam, ali ne bi nekateri dijaki želeli manj obsežnih predmetnikov, krajšega trajanja izobraževanja, bolj liberalnega ocenjevanja in vrednotenja doseženega? Koliko najstnikov bi pristalo na podarjeno diplomo?

Raziskava slovenske mladine Mladina '93, ki je bila 1993. leta izvedena na reprezentativnem vzorcu srednješolske populacije, je pokazala, da imajo dijaki nekoliko kontradiktoren odnos do šole (Ule in Miheljak 1995, 76-78). Precej mladih je nezadovoljnih z načinom šolanja, vendar pa tudi ugotavljajo, da je šolanje danes boljše kot pred nekaj leti. Raziskava je pokazala, da so slovenski srednješolci zelo ali srednje zainteresirani za šolo ter da jim šola povzroča tudi precejšnje probleme. Ta ambivalenten odnos mladih do šole Uletova in Miheljak (1995, 78) pripisujeta dejstvu, da šola vse bolj postaja osrednja promocijska institucija. To razlagata z dejstvom, da srednješolci preživljajo vse več časa v šoli in s tem, da šolski dosežki postajajo vse bolj pomemben dejavnik socialne promocije mladih in njihovega uspeha na trgu delovne sile. Ambivalentnost odnosa dijakov do šole nas vsekakor pripelje do sklepa, da *šola vseh potreb, želja in interesov ne more zadovoljiti*. Tudi ne zaradi svoje poklicne *etike in odgovornosti do nacionalnega kurikuluma*. To vendar ne pomeni odstopanja od marketinške usmeritve, saj mora ta odnos temeljiti na zaupanju med partnerji in simetriji menjalnega odnosa, v katerem ima uporabnik možnost, zavrniti ponujeno ter sprejeti drugo. Na tej točki se izostri odgovornost učiteljev, da svojim najpomembnejšim uporabnikom (dijakom) razložijo pomen dobre izobrazbe in jih vzgajajo v smeri spoštovanja civilizacijskih vrednot, med katerimi so vsekakor tudi znanje, sposobnosti, kreativnost in inovativnost.

Marketing je v šolah nujnost, ker je neprofitni marketing filozofija izpolnjevanja vnaprej določenih potreb družbe, ki šolo kot institucijo ohranja zaradi lastne produkcije. V intervjuju z Druckerjem (1990) Kotler pravi: "Marketing je harmonizacija potreb in želja zunanjega sveta s cilji in viri organizacije (Drucker 1990, 63)." Rezultat delovanja neprofitnih organizacij se po Druckerju kaže v menjavi z ljudmi, njihovem obnašanju, okoliščinah, njihovih vizijah, njihovem zdravju, upanju, sposobnostih in kapacitetah. Neprofitne organizacije morajo, piše v nadaljevanju, soditi o sebi preko svoje storitve, kreirane vizije, standardov, koristi in sposobnosti, da ustvarijo humane odnose. Njihova naloga je, da spremenijo ljudi in družbo. Zato je najpomembnejši rezultat dela neprofitnih organizacij, da naredijo ljudem življenje boljše. Neprofitne organizacije so agenti humane menjave (Drucker 1990, 81).

Med največjimi spremembami v naši šolski praksi je (bo) sprejemanje filozofije marketinškega odnosa. Sprejeti filozofijo usmerjenosti šole v uporabnike pome-

ni pristati na celo vrsto sprememb, ki jih zahteva nova vrednostna orientacija. Organizacijska kultura in politika mnogih šol v Sloveniji ovirata uspešnost sprememb, čeprav bi spremembe v smeri marketinga zadovoljile potrebe in zahteve okolja. Predvidene spremembe programov in delo na nacionalnem kurikulumu govorijo o izredno močni potrebi po drugače zastavljenih menjalnih odnosih družbe (v najširšem pomenu) s šolo. Nič manj pomembno od tega, kakšne spremembe v šolah uvajamo, pa ni vprašanje, kako jih uvajamo. Če pri spremembah ne bodo partnersko sodelovale vse v izobraževanje vključene strani, dobre ideje ne bodo padle na plodna tla. To bo in je izredno težaven proces, kajti šole se bodo morale odpovedati moči in monopolnemu položaju, ki ga imajo. Potrebno bo preseči občutke samozadostnosti in vzvišenosti. Pričakovati je, da bo *najmočnejši dejavnik, ki bo taki spremembi nasprotoval, bojazen zaposlenih v šolah, da bodo izgubili vsakršno avtoriteto, kompetence in ne nazadnje ugled.*

LITERATURA

- Alessandrini, Giuditta. 1996. Organizacija izobraževanja, Educa, Nova Gorica.
- Bridges, David. 1994. Parents: Customers or Partners? v Bridges, David McLaughlin, H. Terence in drugi: Education and the Market Place, The Falmer Press, London.
- Divjak, Milan. 1996. Viri in temelji poklicne etike učiteljev in vzgojiteljev s posebnim ozirom na človekove pravice v: Profesionalna etika pri delu z ljudmi, Zbornik, Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno, Maribor.
- Donald, James. 1990. Izobraževanje po thatcherizmu, Zbornik, Teorija vzgoje: Moderna in postmoderna, Šolsko polje 3, Univerza Ljubljana.
- Drucker, Peter. 1990. Management in Non-Profit Organizations, Practices and Principles, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Drucker, Peter. 1992. Inovacije i poduzetništvo, Praksa i načela, Globus, Zagreb
- Education to 21st Century. 1991. Global Conception of Education in the Republic of Slovenija, Ljubljana.
- Ferjan, Marko. 1996. Management sprememb v srednjem šolstvu, Didakta, št. 26/27.
- Gabrijan, Vladimir, Snoj, Boris. 1992. Trženje splošno veljavne osnove, Ekonomska poslovna fakulteta Maribor, Maribor.
- Gielpi, Ettore. 1976. Škola bez katedre, BIGZ, Beograd.
- Glasser, William. 1994. Dobra šola - Vodenje učencev brez prisile, Regionalni izobraževalni Center Radovljica.
- Goričar, Jože. 1975. Temelji občje sociologije, DZS Ljubljana, tretja spopolnjena in predelana izdaja, Ljubljana, 173-229 str.
- Gray, Lynton. 1991. Marketing Education, Open University Press, Philadelphia
- Homans, C. George. 1961. Social Behavior: Its Elementary Forms, Harcourt, Brace & World, Inc., New York.
- Hribar, Tine. 1996. Etika in profesionalnost v: Profesionalna etika pri delu z ljudmi, Zbornik, Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno, Maribor.
- Jambreč, Peter. 1992. Uvod v sociologijo, DZS, Ljubljana.
- Jančič, Zlatko. 1990. Marketing - strategija menjave, Knjižnica SM Univerze, Delavska enotnost, Ljubljana.
- Jančič, Zlatko. 1993. Teorija družbene menjave in celostni koncept marketinga, doktorska disertacija, FDV, Univerza v Ljubljani.

- Jančič, Zlatko. 1994. Marketinški odnosi (2), Marketing Magazin, julij /avgust (str. 32-35).
- Jančič, Zlatko. 1996. Celostni marketing, FDV, Ljubljana.
- Kotler, Philip. 1982. Marketing for Nonprofit Organizations, Second Edition, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Kotler, Philip, Andreasen, R. Alan. 1987. Strategic Marketing for Nonprofit Organizations, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Kotler, Philip, Andreasen, Alan. 1991. Strategic Marketing for Nonprofit Organizations, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Kotler, Philip, Fox, F. A. Karen. 1995. Strategic Marketing for Educational Institutions, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Pride, William, Ferrell, C.O. 1991. Marketing, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Rojc, Emil. 1991. Teme iz sociologije vzgoje in izobraževanja, Pedagoška fakulteta Maribor, Maribor.
- Rus, Veljko, Adam, Frane. 1986. Moč in nemoč samoupravljanja, CZ, Ljubljana
- Rus, Veljko. 1992. Med antikomunizmom in postsocializmom, Knjižna zbirka TEORIJA IN PRAKSA, FDV, Ljubljana.
- Rus, Veljko. 1994. Socialna psihologija: teorija, empirija, eksperiment, uporaba II, Davean d.o.o., Ljubljana.
- Sruk, Vladimir. 1996. Profesionalna etika učiteljev in vzgojiteljev: Profesionalna etika pri delu z ljudmi, Zbornik, Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropologijo, Maribor.
- Strojin, Marja. 1994. Položaj otroka v Sloveniji danes, Prispevki z okrogle mize v Celju, maj, Slovenski odbor za UNICEF, Ljubljana.
- Svetina, Janez. 1992. Znamenja časov in šola, Didakta, Radovljica.
- Ule, Mirjana, Mihelj, Vlado. 1995. Prihodnost mladine, DZS, Slovenije.
- Wringe, Colin. 1994. Markets, Values and Education v Bridges, David, McLaughlin, H. Terenc in drugi: Education and the Market Place, The Falmer Press, London.

Pred letom je pri Znanstveni knjižnici Fakultete za družbene vede izšel zbornik razprav z naslovom Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru, ki ga je uredil akademik profesor dr. Zdravko Mlinar. Slovensko sociološko društvo je ob izidu knjige pripravilo strokovni pogovor, na katerem so sodelovali tako recenzenti kot razpravljalci, ki jih je delo spodbudilo k razmisleku na posamezne teme, s katerimi se sicer sami strokovno ukvarjajo. Uredništvo Teorije in prakse je sodelujoče povabilo k pripravi besedil za objavo. Tako je nastal pričujoči blok razmislekov in razprav ne le o knjigi, temveč tudi ob knjigi.

OSAMOSVAJANJE IN POVEZOVANJE V
EVROPSKEM PROSTORU

Pred nami je uredniški volumen s prispevki sedmih avtorjev Jana Makaroviča, Pavleta Gantarja, Marjana Hočevarja, Draga Kosa, Ide Hojnik-Zupanc, Franca Trčka in avtorja - urednika Zdravka Mlinarja; petnajst besedil je razporejenih v sedem tematskih celot in uvodnik. Zbornik nas seznanja le z nekaterimi rezultati iz temeljne raziskave "Avtonomija in povezovanje v prostoru", ki je potekala v Centru za prostorsko sociologijo na Fakulteti za družbene vede in je bila zaključena decembra leta 1995.

Urednik Zdravko Mlinar je prispeval daljši vsebinski Uvod, v katerem razlaga temeljni pojmovno-teoretski okvir. Njegovo vsebino lahko implicitno razberemo iz naslova kot "enotnost nasprotij" dolgoročnih procesov osamosvajanja in povezovanja v prostoru (s.1). Avtor ta "družbeni kontekst" ilustrira s primerom Slovenije in identificira tri medsebojno odvisne in skoraj sočasne spremembe: osamosvojitve slovenskega "naroda" z lastno državo; spremembo političnega sistema in proces demokratizacijeter vključevanje Slovenije v "novo Evropo" (prim. š. 1-2). Te dogodke pa razlaga znotraj znatno širšega teoretskega zajema, kot kvalitativno različne faze procesa, enotnega v svojih nasprotjih: "enotnost nasprotij" kot jedro večravske razvojne dinamike v prostoru je po Mlinarjevi oceni temelj za skupno razumevanje besedil več avtorjev tega volumna (s. 1,3). Uvod zaključí s kratkim opisom vseh prispevkov.

Pojmovno-teoretski okvir je zastavljen nadvse ambiciozno: odkrivanje dolgoročnih regularnosti z vidika družbeno-prostorskega razvoja v nepreglednem mnoštvu različnih sprememb (s. 1.) avtor razgrinja hkrati kot sociološki odziv na določene dileme in omejitve glede strategije nadaljnega družbenega razvoja in kot odziv na "state of the art" v današnjem družboslovju (s. 2). Skozi navedbe številnih teoretskih in konkretnih empiričnih dilem, je poleg izjemnega eruditskega in podatkovnega zajema videti tudi avtorjevo nenehno preokupacijo, vztrajanje v kompleksnosti. Vendar pa lahko prav to vztrajanje bralca zmede in na prvi pogled deluje kot kompilacija raznoterih evidenc in presoj.

Urednik in avtor šestih prispevkov se v *Uvodu* eksplicitno zavezuje naslednjim paradigmatiskim pozicijam: "Ta vprašanja /razmerij med integracijo in dezintegracijo; stopnje in načina povezanosti, specifičnih načinov povezovanja skozi čas itd./, sicer pojasnjujemo evolucionistično, torej z razkrivanjem "sistematičnega odstopanja od naključnosti" v času. Vendar pa nas poznavanje dejanske kompleksnosti teh sprememb hkrati opozarja, da pri tem ne gre za nikakršno (uni-)linearnost v razvoju in da splošni model ne more nadomestiti analize konkretnih razmer, ki kažejo številna odstopanja in celo nasprotno trende" (s. 3). Hkrati Mlinar

* Duška Knežević Hočevar, nova raziskovalka v Centru za antropološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

svari pred zapadanjem v poenostavitve. - Taka ali podobna teoretična pozicija je značilna za več velikih imen v družboslovju, ki se ukvarjajo s problematikami procesov globalizacije. Ocena velja predvsem za večino zastopnikov t.i. sistemske teorije v družboslovju, med katerimi je najpogosteje omenjano ime Niklasa Luhmanna.

Posebno zanimiva je Mlinarjeva nocija o razvojni dinamiki oziroma o "preseganju naključnosti skozi čas" za socialne antropologe, ki jim je problematika iz več razlogov tako rekoč obvezna; najprej zaradi t.i. heterološke evidence (kjer je vse do poststrukturalizma prevladovalo naziranje o "statičnosti" neevropskih družb), zatem pa tudi zaradi dejstva, da se je moderna disciplina v debatah o socialni evolutivnosti sploh vzpostavila. To splošno opombo iz disciplinarne zgodovine navajamo kot uvod k pripombam socialnega antropologa Ulfa Hannerza¹, ki se med drugim ukvarja s problemom, kako lahko socialna antropologija kot disciplina kredibilno prispeva k razumevanju sodobnih globalnih ali transnacionalnih kulturnih procesov. Hannerz razlaga, zakaj se je antropologija tako "dolgo upirala" vsakršnemu makroantropološkemu "vidiku": "Koncept globalne ekumene ... navezuje del sedanjih razmišljanj na neko antropološko raziskovalno tradicijo. Čeprav minorna, je kontrastna temeljnemu naziranju o globalnem mozaiku, ki je temelj velikemu delu antropologije in ki nam je dolgo omogočal nekakšno zanemarjanje potrebe po razvijanju makroantropologije. Končno lahko postane alternativa konceptu 'svetovnega sistema', ki je kljub svoji privlačnosti že preveč obtežen z odvečno teoretsko in ideološko prtljago, kakršne si najbrž ne želimo več prenašati - skupaj z nekoliko omejenim razumevanjem kulture" (Hannerz, v Kuper 1992:37-38). - Hannerz s tem v zvezi utemeljuje vpeljavo in uporabo koncepta omrežja kot še posebej relevantnega za antropološko imaginiranje tovrstnih problematik, vendar zlasti v iskanju načinov, kako se ukvarjati z *large-scale* strukturo: gre za problem oblikovanja makroantropološke perspektive kot vhoda v preučevanje globalnih procesov. Pri tem antropologom svetuje, naj se raje "...obnašajo kot lisice, ne pa kot ježi", t.j., naj prej razkrivajo mnoge morda delne in komplementarne pristope kot pa upajo, da bodo našli nekakšno veliko rešitev" (prim. š. 36-37). V luči navedenih Hannerzovih opozoril je mogoče tem bolj ceniti Mlinarjevo kompleksno in previdno rabo koncepta "razvojne dinamike", še zlasti, ker tudi sam opozarja na pomembnost analize konkretnih situacij in procesov (prim. 1, 3).

Če še za trenutek vztrajamo v opciji socialne antropologije, naj takoj rečemo, da bralca utegne motiti mestoma preveč samoumevna raba nekaterih terminov in sintagem, npr. identiteta ("identiteta teritorialnih kultur"; s. 320) ali kultura ("kulture sosednjih narodov"; s. 324). Čeravno je pomen takih terminov in sintagem kontekstualno pojasnjen (prim. s. 321), moti prelahkotna raba in mestoma ne-reflektirana analitska nivelizacija te terminologije.

Če pa v nadaljevanju soočimo urednikov opis posameznih prispevkov z lastnimi vtisi, se velja najprej zaustaviti pri Trčkovem tekstu z naslovom *Virtualne skup-*

¹ Hannerz, Ulf. 1992. *The global ecumene as a network of networks*. V: Kuper, Adam (ur.). *Conceptualizing Society*. London in New York: Routledge, š. 34 - 56.

nosti: onkraj teritorialnih meja. Avtor razpravlja o radikalnem prelomu, ki naj bi ga proizvedla raba "nove informacijsko-komunikacijske tehnologije v primerjavi z dosedanjimi", ki jih okarakterizira kot "formalno-institucionalne, hierarhične in večstopenjske oblike komuniciranja" (s. 341). Trček spremembe večinoma identificira in utemeljuje na osnovi podatkov o računalniško podprtem komuniciranju pri povezovanju znanstvenikov kot skupini uporabnikov. V teku analize pa obravnavo večkrat širi na še druge skupine; kot posebno odliko prispevka lahko navedemo njegov sestop iz izključno "znanstvene sfere" in problematiziranje dostopnosti mreže za širše sloje prebivalstva; in njegovo razpravo o, metaforično rečeno, "omreženosti posameznika" v smislu, da "povečevanje dostopnosti ne pomeni le povečevanje naše dostopnosti do drugih (Ö), ampak hkrati tudi večjo dostopnost drugih do nas" (prim. s. 349). Gre torej za dva pomembna momenta: razpravo o elitizmu "omreženosti" in o spremenjenih ali spreminjajočih se okvirih posameznikove "zasebnosti", zlasti s strani oblasti.

Z vidika razkrivanja "globalnih vdorov" v nacionalni prostor kaže izpostaviti Mlinarjev in Trčkov skupni prispevek *Teritorialne kulture in globalni vplivi*. V testiranju je bila vzeta pogosto izrekana bojazen iz razprav o procesu globalizacije, ki jo opisuje sintagma o "kulturnem imperializmu". V tem pogledu je analiza podatkov izbranih področij t.i. "kulturnega" delovanja (film, glasba, televizijski program itd.) presenetljiva, saj govori prej v prid ugotovitvi, da je "ameriški kulturni imperializem" nadomestila kulturna prevlada velikih nadnacionalk "brez državljanstva" (prim. 338). V celem gre za dokaj standardno globalizacijsko-individuacijsko temo, ki jo avtorja korektno izpeljujeta.

Ida Hojnik-Zupanc je avtorica prispevka *Nova tehnologija ter avtonomija in povezovanje starih ljudi* - in ustrezno vsebini besedila bi lahko takoj dodali še - drugih mobilnostno omejenih ljudi. Avtorica kot t.i. omrežna povezovanja identificira možno preseganje njihove gibalne omejenosti in s tem v zvezi mnogotere "odvisnosti", ki omogočajo takim ljudem širjenje samostojne "gibljivosti" v smislu večjih možnosti vključevanja v prostor in s tem manjšanje "odvisnosti". Vendar se ji kažejo tudi določene omejitve takega preseganja situacij odvisnosti, predvsem v dostopnosti do tehničnih pripomočkov in v ta namen prepotrebni pomagal (s. 293). Pohvaliti je treba zlasti izbor tematike, v Sloveniji je namreč že za povprečnega sprehajalca v primerjavi z zahodno tujino namreč očitno, da se invalide pri nas slabo opremlja za čim bolj normalizirano in v javnosti prisotno življenje.

Drago Kos skuša v besedilu *Globalizacija "netrajnostne" potrošnje* uravnotežiti, kot sam pravi, optimistične progresivistične vidike globalizacije potrošnje s kritičnejšimi pogledi, ki potrošniški ekspanzionizem soočajo z zaostrovanjem okoljskih in upravljaljskih problemov v t.i. družbah visoke moderne (prim. s. 252). Problematizirana je začetna "očaranost" (š. 257-258; vzhoda z zahodom) in vedno večja "odčaranost" (s. 274; prav tako vzhoda z zahodom) v t.i. "tranzicijskih družbah", torej pojemanje "demonstracijskega učinka" (s. 259) tistega, čemur je Braco Rotar rekel "ekonomska ideologija" (1997: 34)². Prav slednje se nemara kot posebej zanimivo kaže v popularnih debatah o "pridruževanju Evropi", saj razkri-

² Rotar, Braco. 1997. *Znanost in občinstvo. Delo, Sobotna priloga, 1. 2. 1997, s. 34.*

va mnoge nasprotujoče si vidike odnosa (in ideacije o njem) Vzhod-Zahod. V celoti odličen tekst.

Medtem ko se tekst Pavleta Gantarja *Mesta v omrežjih nadnacionalnih povezav* kaže kot teoretski vhod v problematiko vključevanja mest (regij) v omrežja nadnacionalnih povezav, te nastavke koristno dopolni in konkretno izrabljuje Marjan Hočevar v dveh prispevkih: *Od hierarhije k omrežjem nadnacionalnih medurbanih povezav in Pregled in analiza nekaterih oblik nadnacionalnega povezovanja mesta Ljubljane*. V prvem prispevku avtor s pomočjo analize mehanizmov delovanja prostorskih kot tudi neprostorskih omrežij analizira, koliko je spoznavno sploščanje evropske medurbane hierarhije. Značilna in aktualna je ugotovitev razpravljanj o premiku nekdanjih evropskih urbanih jeder: (današnja) jedra so se premaknila na (nekdanja) obrobja in (nekdanja) obrobja v (današnja) jedra (prim. s. 167). - Odlika drugega besedila je empirično (analiza nestandariziranih intervjujev in nekaterih dokumentov) podprto razpravljanje o medmestnih povezavah Ljubljane z mesti in nadnacionalnimi organizacijami mest skozi dve obdobji, pred in po letu 1985. Bralca utegne še posebej zanimati geografska razpršenost, intenzivnost in tipi povezav Ljubljane z drugimi mesti. Tako avtor ugotavlja širjenje stikov Ljubljane predvsem z glavnimi mesti za prva leta po osamosvojitvi Slovenije, kar tudi ustrezno interpretira.

Posebno poglavje za kritično oceno predstavlja drugi Makarovičev tekst z naslovom *Slovenska ustvarjalnost kot odgovor na evropski izžit*, ki je po avtorjevi presoji aplikacija prvega. Medtem ko predstavlja prvi tekst, *Od avtarkije k avtonomiji, od homogenosti k enkratnosti* prav gotovo študijsko zanimiv prikaz množic in omrežij kot teoretsko-metodoloških izhodišč raziskovanja procesov osamosvajanja in povezovanja v prostoru, pri čemer je za avtorja za bolj kredibilno razumevanje dialektične soodvisnosti obeh potrebna še vpeljava teorije odprtih sistemov, pa ob branju drugega teksta kljub avtorjevemu podatkovno bogatem načinu pripovedovanja ne moremo mimo nekaterih njegovih izpeljav. Eden temeljnih pomislekov se nanaša na avtorjevo implicitno in eksplicitno razumevanje slovenstva kot kontinuitete (npr. vztrajne rabe historičnega "mi": Slovenci smo imeli namreč v Trubarjevem času...", s. 241), ki jo je mogoče slediti tako rekoč v pravadnino, ta pa je razgrnjena na način klasičnega narodnostnega mitologa (npr. "prvotno se človeška skupnost v etničnem smislu konstituira kot pleme", s. 211; "plemena se razlikujejo od ljudstev v tem, da stoje vsako zase", s. 212; "kulture teh etnosov /barbarskih/ so bile popolnoma drugačne od rimske. Ne samo, da so izhajale iz popolnoma drugačnih vrednot, temveč so bile v marsikaterem oziru tudi neverjetno zaostale", s. 218; itd.). - Prav tako se kaže "ustvarjalnost" kot konceptualizacija, ki naj bi imela sintetski potencial za neko skupino fenomenov, v tekstu premalo razdelana, da bi bila prepričljiva. Ustvarjalnost, ustvarjalci in stvaritve so v Makarovičevi obravnavi vse premalo vezani na vsakokratno ideacijo o tem, kaj ustvarjalnost je. Pri tem pač želimo poudariti, da je predstavnost o tem, kaj je ustvarjalnost, že sama na sebi kulturni fenomen. Vsekakor pa je avtorju treba izreči tudi priznanje: gibanje med ideološko zavarovanim in analitsko relevantnim je slejko-prej past, ki preži na vsakega raziskovalca in mu določa organizacijo perspektive; obravnava tako spolzke problematike, kot je vrednotenje ustvarjalnosti (kot avtor

uvodoma ugotavlja, vsekakor kvalitete, s katero koristno operira vsaj psihologija), je domiseln poskus.

Zdravko Mlinar je avtor kar štirih prispevkov z bolj ali manj enotno problematiko, po vrsti: *Evropske preokupacije in družbeno-prostorsko prestrukturiranje*; *Razširjanje povezovanja in sploščanje hierarhije*; *Nacionalno in regionalno osamosvajanje in (raz-)druževanje*; *Osamosvajanje na lokalni, (sub)lokalni in individualni ravni*. Predstavljeni so v okviru tretje tematske celote z naslovom *Osamosvajanje akterjev v procesu teritorialne dehierarhizacije*. Že v prvem prispevku avtor poudari izhodišča in motive, ki jih razgrinja že v Uvodu: da so preiskovanja na temo sprememb oz. procesov povezovanja in osamosvajanja "nove Evrope" v družboslovni literaturi vse preveč razložena v smislu v sebi zaključenih samostojnih tem in ad hoc obravnav in da so premalo razdelana z vidika družbeno-prostorske razvojne dinamike (š. 1-3; 62). Tako obravnava že v Uvodu označi za nepregledno in opozori na vse manj obvladljivo dejansko družbeno kompleksnost (s. 1; gl. komentar zgoraj). V drugem prispevku po vrsti podaja svoja videnja in sistematizacijo "fragmentarih" spoznanj novejših družboslovnih preučevanj in praktičnega izkustva, ki zadevajo dehierarhizacijo v evropskem prostoru (s. 76). Za to besedilo je značilna ugotovitev, da se s povečevanjem dostopnosti v prostoru zmanjšujeta potreba in možnost posredstev, kar je ilustrirano na primeru nekaterih subnacionalnih akterjev, ki neposredno vstopajo v nadnacionalne povezave (omrežja) na evropski ravni, brez posredovanja države (prim. s. 87). Odlika besedila je poskus posplošitve oz. sistematizacije, kot pravi avtor, "številnih fragmentarnih izkustvenih spoznanj iz sedanjosti in preteklosti" (s. 80) v štiri značilne modele teritorialne dehierarhizacije (kot večravske soudeležbe pri oblasti; kot preskoka vmesnih ravni; kot tangencialne koalicije; in kot "izhod" iz periferije - disociacija; prim. s. 80). Tretje besedilo, *Nacionalno in regionalno osamosvajanje in (raz-)druževanje*, je analiza dveh tematik. Najprej se avtor osredini na pojasnjevanje evolucije teritorialne organizacije na Slovenskem, nato pa napelje na analizo, ki razkriva prehajanje politike moči k medsebojnemu prežemanju v evropskem prostoru. Pri tem velja še posebej izpostaviti avtorjevo razmišljanje, da je lahko taka evolucionistična analiza teritorialne organizacije družbe podlaga za pojasnjevanje, kdaj in zakaj osamosvajanje (malih) narodov oz. podsistemov vodi do oboroženih spopadov. Njegova spekulacija je namreč ta, da se nasprotje med težnjami k prevladi in težnjami k avtomatizaciji (pod)sistemov intenzivira v obliki frontalnih (oboroženih) spopadov predvsem tedaj, ko gre za "nizko stopnjo" "penetracije diferenciacije v substrukture" (prim. š. 118-122). V četrtem prispevku avtor razkriva, kako se kljub razlikam med "razvitimi" državami prepozna splošna težnja, da se z razširjanjem nadnacionalnega in globalnega povezovanja krepi tudi samostojnost lokalnih, sublokalnih in individualnih akterjev. Vendar avtor kljub taki ugotovitvi opozarja, da je v "doglednem času treba še zmeraj računati na močno lokalno in nacionalno identifikacijo" (s. 130).

Zadnjo tematsko celoto z naslovom *Razvojne perspektive: preseganje logike zero sum in njen povratek* Zdravko Mlinar zaključí z enako naslovljenim besedilom. V njem najprej nakaže, kako bi lahko s konceptom "zero sum game" ("igra z ničelno vsoto"; npr. med razredi, med posameznikom in družbo) retrospektivno

pojasnili razpad druge Jugoslavije. Nato pa skicira tri vidike preseganja te logike v naslednje podmene: 1. da je dediščina vnaprejšnjih danosti zmeraj manj okvir omejevanja avtonomije, hkrati pa predstavlja vedno bolj fond mnogoterih razvrstnosti, ki povečuje razpon možne izbire; 2. da gre za preseganje teritorialne izključnosti, s čimer naj bi bila izključena tudi možnost dominacije in podrejanja; 3. da se hierarhična razsežnost teritorialne organizacije spreminja tako, da jo nadomeščajo kooperativni in kompetitivni odnosi (prim. s. 356). Vendar nas avtor na koncu opozarja na "meje rasti", ki vsaj z ekološkega vidika vse bolj zahtevajo omejevanje samostojnosti in kažejo na to, da se "prikazani trendi ne bodo preprosto linearno podaljševali v prihodnost" (s. 356). Mogoče prav ta tekst v celoti razgrinja avtorjevo uvodno opombo, po kateri teksti v pričujočem zborniku prej "nakazujejo teoretsko in tematsko širino problematike, ki jo je mogoče poenoteno pojasnjevati, kot pa da bi kvantitativno preverjali odvisnost med izbranimi spremenljivkami" (s. 1). Verjetno ni naključje, da je to besedilo nekako zaključno v zborniku, saj se je avtor in urednik skozi vse svoje prinesene tekste ukvarjal s presojo prav tovrstnih odnosov.

Še kratka sumarna ocena: v celoti zelo interesantno in močno aktualno branje, ki je smiselno in koherentno urejeno.

OSAMOSVAJANJE, KOMPLEKSNOŠT IN "POLICY MREŽE"

Knjiga "Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru" na svojstven način tematizira nekatere spremembe v sodobnih družbah ter - kar je za nas še posebej zanimivo in informativno - izpostavlja tudi izbrane vidike udeležbe nekaj slovenskih akterjev (države, mest in drugih) v procesih evropskega povezovanja. O teh vprašanih knjiga uspešno razkriva kar v nekaj točkah pasti, v katere se lahko, in v javnih političnih razpravah pogosto tudi se, ujame enodimenzionalno in poenostavljeno aktualistično razmišljanje o pogojih in izidih evropskih povezovalnih procesov.

Kljub temu, da je "evropski prostor" poudarjen že v naslovu knjige, pa so procesi povezovanja in osamosvajanja ter z njimi povezani pojavi obravnavani tudi v veliko širši perspektivi, kot bi jo terjala izključna navezava ne le na "evropski", ampak tudi "prostorski" referenčni okvir. Kljub širokemu naboru predmetov in področij raziskovanja, ki segajo od mednarodne politike in kreativnosti do potrošništva in povezovanja mest, ter kljub obsežnemu in diverzificiranemu ponudku možnih perspektiv in pristopov, bi knjigi ne mogla očitati več ekletičnosti, kot je v novejših publikacijah več avtorjev že kar navada; celo obratno, za razliko do marsikaterere med njimi imajo prispevki v tej knjigi jasen skupni imenovalec v procesih povezovanja in osamosvajanja, čeravno je ta skupni imenovalec mestoma le zelo majhen.

Vendar pa ob vsem tem knjiga tudi sama na nek način ponazarja postmodernistične poteze "stanja stvari" v (slovenski) sociologiji in spominja na ključni postmodernistični problem - obvladovanje kompleksnosti in naraščajočega števila opcij izbire; knjiga namreč bralca sooči z množico možnih opcij uporabe in interpretacije "povezovanja in osamosvajanja" na več (načelno vseh?) elementih (načelno neskončnega?) družbenega univerzuma.

In tako me je knjiga - seveda tudi v svojem diskurzivnem delu - napeljala k vprašanju o tem, ali in kako je proces naraščanja kompleksnosti omejen. To vprašanje je seveda v najtesnejši zvezi s samo nosilno temo knjige, ki "osamosvajanje" obravnava kot preseganje "nerefleksivne vnaprejšnje določenosti, predeterminiranosti" z zavestno izbiro med alternativnimi možnostmi (Mlinar: 66). Na ta način je možno trend osamosvajanja operacionalizirati kot izboljšanje priložnosti za prosto izbiro med rastočim številom opcij za vse več akterjev. Vprašanje, ali je ta proces omejen ali pa se lahko odvija v nedogled, se v knjigi pojavi večkrat in tudi dobi več različnih odgovorov - seveda odvisno od konteksta, v katerem se je pojavilo. Vendar pa menim, da je te odgovore možno in potrebno dopolniti z nekaj bolj specifično-sociološkimi.

* Dr. Srna Mandič, docentka na FDV.

Na najbolj splošni in načelni ravni knjiga glede tega vprašanja seveda ne pušča dvomov ter kategorično izključuje možnost enovitega, od okoliščin neodvisnega odgovora, saj "enotnost nasprotij procesov osamosvajanja in povezovanja" privzame že kot izhodišče interpretacije (Mlinar: 76). Poleg tega kategorično relativističnega odgovora se vprašanje omejenosti procesov osamosvajanja posebej poudarjeno pojavi še v poglavju Draga Kosa o globalizaciji "netrajnostne potrošnje", kjer dobi tudi bolj določen odgovor: gre za "gibljive meje avtonomije". Še bolj natančno: optimistični viziji potrošniškega ekspanzionizma in stalnega naraščanja potrošniških priložnosti po količini in izbiri postavi kot protiutež globalne ekološke, tehnološke in upravljalске "meje rasti" in omejenost tovrstnih virov. Poleg tega pa je možnost brezmejne ekspanzije opcij trošenja večkrat zavrnjena tudi s sklicevanjem na "univerzalni termodinamični determinizem", zaradi katerega naraščanje kompleksnosti oz. povečevanje števila opcij neogibno prispeva k rasti entropije v sistemu (Kos: 271).

Med temi razlagami meja, ki se postavljajo procesom osamosvajanja in naraščanja kompleksnosti oz. povečevanja števila opcij izbire, pogrešam dvoje: navezavo tudi na bolj sociološke paradigme ter upoštevanje delovanja akterjev (zlasti) na srednji (mezo) družbeni ravni kot enega od pomembnih dejavnikov, ki pojasnjujejo, zakaj in kako se meja samostojnosti v nekih zgodovinskih okoliščinah oblikuje prav na neki točki.

Če se omejim na prvi del pripombe, lahko izhajam iz tega, da se potreba po - če uporabim Luhmanov izraz - "redukciji kompleksnosti" v novejšem času resda zastavlja na nov način, vendar ne pomeni nekega novega, šele za postmoderno družbo značilnega pojava, pač pa je to značilnost vseh modernih družb. Drugače povedano, nevarnost, da lahko "preobilje podatkov" in "preveliko število opcij izbire" blokirata sposobnost odločanja akterjev, ni nova nevarnost, ki bi se nenadoma pojavila s postmoderno družbo in zoper katero bi posamezni akterji ne imeli razvitih obrambnih mehanizmov. Celo obratno, potreba po reduciranju kompleksnosti okolja na neko obvladljivo mero je sociološko legitimna in pomembna že vsaj od simboličnega interakcionizma naprej, saj jo je privzel kot osnovo vrste selekcijskih aktivnosti (postopkov), s katerimi akterji zaznavajo, definirajo in se odzivajo v interaktivnih situacijah. Da so ta spoznanja postala praktično del splošne sociološke "zaloge znanj" pa gre zasluga zlasti etnometodologiji, ki je vanjo vnesla koncepte kot npr. "zaloga znanj", "uokvirjanje" itd., ki nakazujejo nujno in imanentno omejenost in selektivnost interakcije akterja z okoljem.

Temu vprašanju je svojevrstno težo in popularizacijo prispeval tudi Giddens s konceptom "ontološke varnosti". Problem razvidnosti, preglednosti in razumljivosti okolja je pri njem stopnjevan do te mere, da vpeljuje "potrebo po ontološki varnosti" kot eno od osnovnih potreb in motivatorjev delovanja, pri tem pa je opredeljena kot potreba po "zaupanju in predvidljivosti v socialnih interakcijah". Ta potreba - kot motiv delovanja akterjev - ima pomen tudi v širših družbenih procesih, saj akterje usmerja k "rutinizaciji interakcij", s katero se v času stabilizirajo in postanejo predvidljive in k "regionalizaciji", s katero se akterji razvrščajo v prostoru.

S temi navedki sem želela le nakazati, da je sociologija namenila veliko pozornost tudi tovrstnim vprašanjem. Kako obsežna in malo izkoriščena je "zaloga" tvrstnih socioloških konceptov - kot potencialna protiutež postmodernističnim diskurzom kaosa - pa zelo nazorno pokaže Johnatan Turner v svoji knjigi *Struktura sociološke teorije*, kjer ponudi neke vrste "popis" prispevkov posameznih pomembnejših socioloških teorij in konceptov k obravnavi "procesov strukturiranja" na mikro ravni (npr. kategorizacija, regionalizacija, ritualizacija, rutinizacija, stabilizacija menjave virov itd.), pa tudi na makro ravni (povezovanje s strukturno koordinacijo, s simbolnim enotjem, s politično konsolidacijo itd.).

Moja druga pripomba zadeva - po mojem mnenju v knjigi premalo poudarjeno - vlogo akterjev na srednji (mezo) družbeni ravni, izjema je seveda obravnava mest v kontekstu evropskega povezovanja. Če sem natančnejša, v knjigi seveda ne gre za sistematično načelno zanikanje pomena tovrstnih akterjev, celo obratno, na splošni ravni so z ugotavljanjem mednivojske diferenciacije in povezovanja še posebej izpostavljeni, pač pa se mi zdi, da so bili premalo upoštevani kot en od eksplanatornih dejavnikov definiranja "gibljevih meja avtonomije" v konkretnih zgodovinskih okoliščinah.

Akterji z mezo družbene ravni v sodobnosti izrazito pridobivajo na pomenu s svojo sposobnostjo povezovanja, ki jim daje čedalje pomembnejšo vlogo povezovalca med akterji na mikro in makro ravni. Tako gotovo ne gre prezreti rastoče vloge družbenih gibanj in organizacij (npr. potrošnikov pri mediiranju med individualnimi in globalnimi opcijami/omejtvami potrošnje in to ne le s selektivnim informiranjem "navzdol", ampak tudi z organiziranim pritiskom "navzgor") na kontrolne in represivne mehanizme države ali mednarodne skupnosti. Enak vzorec velja tudi za civilno-družbene organizacije npr. na področju varstva človekovih pravic.

Eden od odzivov na povečano vlogo teh organizacij v sodobnih družbah je tudi koncept "policy mreže", na čigar uporabnost v tem kontekstu želim opozoriti. Koncept, na katerega je pri nas opozorila zlasti Danica Fink-Hafner, se nanaša na institucionalno strukturo za oblikovanje in izvajanje (sektorske) politike. Kot pove že samo ime - mreža - gre za udeležbo oziroma povezovanje več različnih akterjev (med njimi tudi države) ne le pri definiranju politik (odločanje med možnimi cilji in inštrumenti politik), ampak tudi pri njihovi izvedbi.

Kar je za ta pristop značilno - npr. v primerjavi s klasičnimi politološkimi pristopi k obravnavi države in politike - je to, da nima vnaprejšnjih predpostavk o tem, kakšna ta oblika povezanosti je oz. naj bo, ampak že v izhodišču dopušča cel nabor možnih vzorcev povezovanja. Pri tem seveda loči in analizira različne lastnosti teh mrež glede na vrsto dimenzij kot so tipi vključenih akterjev, funkcije mreže, struktura (velikost, odprtost/zaprto, tip članstva, kotičnost/urejenost stikov, tip koordinacije, ki sega od avtoritarno hierarhičnega do horizontalno posvetovalnega in pogajalskega), stopnja institucionalizacije v smislu formalizacije in stabilnosti, odnosov moči itd.. Kolikor je možno med temi lastnostmi ugotoviti povezovanje v značilne vzorce, tolikor se tudi oblikuje (vse bogatejša) tipologija različnih tipov "policy mrež". Koncept se mi zdi zelo primeren pripo-

moček za sistematičen opis in analizo posameznih primerov v kompleksnem, a enkratnem zgodovinskem kontekstu.

Koncept "policy mreže" pa je tudi zelo dober pripomoček za uporabo induktivnega pristopa k proučevanju sodobnih družbenih pojavov, saj omogoča posploševanje na podlagi posameznosti. Ob tem se mi zdi izjemno izzivalna možnost, da bi se, ob natančneje opredeljenem predmetu raziskovanja, ta induktivni pristop srečal z bolj deduktivnim, ki prevladuje v obravnavani knjigi.

SKRITE ČERI "POVEZOVANJA" V EVROPSKEM PROSTORU

V naslovu knjige sem postal pozoren na izraz "povezovanje v evropskem prostoru". Izraz je skladen s področjem raziskovanja prostorske sociologije. Lahko pa bi bralca zavedel, češ da knjiga obravnava le fizično, teritorialno, prostorsko problematiko avtonomizacije in integracije (globalizacije).

Izraz "povezovanje v prostoru" ima večje pomenske razsežnosti. Implicira tudi socialne, politične in kulturne procese v prostoru. Knjiga obravnava vse oblike teritorialne, socialne, politične in kulturne dehierarizacije v Evropi. Dejansko je profesor Mlinar v svojem projektu izvedel holistično, celostno obravnavo fenomena globalizacije, saj je v svojem multidisciplinarnem pristopu uvedel spoznanja politične, kulturne in komunikološke sociologije ter drugih socioloških specialnosti.

Posebej je treba opozoriti na različne konotacije izraza povezovanje. V okviru prostorske sociologije izraz pomeni teritorialno povezovanje, vključevanje v večje, supra-entitete. Skriti pomen "povezovanja" je tudi interkulturno povezovanje in sporazumevanje. Fenomen interkulturnega komuniciranja je teorija pretežno razlagala kot povezovanje oseb, skupin, narodov in držav. Tudi sam sem v interkulturnem komuniciranju sprva videl le možnost sporazumevanja. Novejši teoretični in raziskovalni izsledki pa so me pripeljali do spoznanja, da je transkulturno komuniciranje "trčenje" kultur, soočanje osebnostnih, vrednostnih, kulturnih in nacionalnih identitet, spopad moči in interesov. Tega kompleksa pa ne zajema izraz "povezovanje".

Proces zблиževanja, pa tudi soočanja moči in interesov

Interkulturno komuniciranje poraja različne oblike interakcije in ga ne moremo presojeti le kot kompetitivno, nekonfliktno soočanje različnih kultur in kulturnih entitet. Interkulturni konflikt latentno skriva v sebi korenine interesnih nasprotij, ki jih ni možno razreševati z idealnim modelom triadničnega procesa transkulturne mediacije. V interkulturnem komuniciranju se praviloma vzpostavi razmerje merjenja moči (politične, ekonomske, tehnološke in druge) in ohranjanja prevlade pripadnikov večjega naroda.

Interkulturno komuniciranje je zato oblika strateške interakcije, ki vsebuje dva protislovna procesa: proces zблиževanja dveh kultur ter proces oddaljevanja kultur, varovanja identitete, moči in interesov.

Interkulturna strateška interakcija se ne odvija v odnosih enakopravnosti in strpnosti, marveč je oblika komunikacijske in jezikovne dominacije velikih kultur in etničnih skupin, majorizacije velikih narodov in držav.

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor FDV.

Evropske demokracije pretresajo tudi etnični konflikti med državami. Evropska politika kulturne integracije se vse bolj kaže v luči pogostosti in intenzivnosti etničnega rivalstva in konfliktov.

“Trčenje” kultur zato sproži obrambne mehanizme osebnosti, skupine, naroda ali države, ker se podzavestno in/ali zavestno (tudi manipulativno) “prebudijo” potrebe po varovanju kulturne, nacionalne, verske in ideološke identitete. To opazamo tudi v Sloveniji v razpravah o vključevanju v Evropsko unijo in Nato.

Značilnost sodobnih kohezijskih procesov v družbah je vznikanje identifikacijske in solidarnostne zavesti, oživljanje etničnosti in zavesti o sebi kot narodu. Skupnosti ljudi iste kulture se začno vse bolj zavedati, da imajo zgodovinske in sedanje spomine in/ali izkustva, predstave o tradiciji in s kulturo prenašane mite o svojem izvoru.

Etničnost je v svoji ekspresivni obliki kot nacionalna in zgodovinska zavest, kot sredstvo za sociopolitično opredeljevanje, kot identiteto določujoča instanca orientacijskih in pripadnostnih vzorcev osrednji parameter, ki določa hitrost, kakovost in rezultat integracijskih procesov v sociopolitičnih sistemih.

Evropski nacionalni in verski demoni

Empirične raziskave in politična stvarnost v Evropi kažejo, da etničnost v evropskih državah sodi k osrednjemu strukturalno-funkcionalnemu in sociopolitičnemu dejavniku.

Med pomembnejše sestavine etničnosti sodi tudi verska identiteta. Interkulturalni konflikti zato ne vsebujejo le “trka” kultur in nacionalnih identitet, marveč se vedno bolj hranijo tudi z verskimi spopadi.

V evropskih državah in v Sloveniji je verska identiteta prav tako vir konfliktosti. Ker je kohezijska vrednost verskih gibanj podprta s profesionalno organiziranostjo cerkva, lahko moč verske identitete primerjamo z močjo nacionalne in ideološke identitete.

V konfliktnih ali vojnih zgodovinskih razmerah se interkulturalno komuniciranje spreminja v interkulturalni in verski konflikt. “Bogati” se s simboliko ver in mitologij. Komunikacijska sporočila izgubljajo svojo racionalno sestavino in se polnijo z versko čustvenostjo, z versko in ideološko ekskluzivnostjo. Interkulturalni konflikt se vedno bolj “hrani” z verskimi diferencami, v ozadje pa stopajo kulturne difference.

Avtonomnost malih držav?

Profesor Mlinar je v svoji nedavni razpravi opozoril, da obstajajo nasprotja med regijami in centralnimi zveznimi organi. Skriti pomen evroregij je različen. Treba je razlikovati med prijateljstvom, partnerstvom in sodelovanjem. Povsod so prisotna regionalno-nacionalna nasprotja.

Odprl je vprašanje razsežnosti aktivne vloge regij v kontekstu evropske integracije. V kontekstu evropskih integracijskih procesov slabi vloga nacionalne

države. Ohranjali naj bi avtonomijo, pa četudi z avtarkijo, z nasprotovanjem integracij. Odpira se vprašanje, v koliko je sploh možno doseči avtonomnost malih držav in enakopravno vključitev v velike sisteme.

O tem smo razpravljali na številnih mednarodnih simpozijih o etniciteti, ki so bili v različnih evropskih državah. Vizije in perspektive pa so mračne. Mnoge ugotovitve so izredno kritične in jedke.

Nekateri politični arhitekti Evropske unije si novo evropsko federalno skupnost zamišljajo kot mogočno "supradržavo", če ne že kar po ameriškem vzorcu kot Združene države Evrope. Tak konstrukt pa pomeni koncentracijo moči in oblasti v rokah nekaj evropskih velesil. Zato teoretiki sodobnega federalizma menijo, da bi morala federativna ureditev v državah in v evropski skupnosti z decentralizacijo uresničiti del 'vertikalne porazdelitve nasilja'. Taka (ureditev) otežuje birokratsko ali tehnokratsko koncentracijo politične moči ter olajšuje omejevanje in nadzor državnega oblastništva.

Bistvo evropske demokracije je preprečiti koncentracijo moči, kar je prvi pogoj za demokratične spremembe družb. V zgodovini so veliki imperiji propadli prav zaradi surove koncentracije moči v rokah političnih elit dominantnih narodov. To dokazuje tudi uzurpacija moči v sodobnih totalitarnih ali populističnih sistemih, pa tudi v velikih multinacionalnih federacijah.

Multinacionalne federacije so imele mamutsko državno administracijo, mogočen represivni aparat in strogo centralizirane armade. Ves državni in ekonomski sistem so obvladovali pripadniki dominantnih "supranarodov" in ga polnili z državniki, diplomati, generali, zveznimi uradniki in drugo elito. Zato v Evropi obstaja nezaupanje do birokratske državne centralne instance, do nove koncentracije moči dominantnih političnih, ekonomskih, finančnih in vojaških elit v novem organizacijskem modelu Evropske unije. Tak uniformni kolos bi se - kljub demokratičnim načelom sodobnega federalizma - lahko spremenil v avtoritarno centralizirano supradržavo.

Tiranija večine

Sodobni federalizem zavrača tudi centralistično načelo večine, ki vodi, kot je dejal Tocqueville, k tiraniji večine. Načelo večine (številčnosti pripadnikov naroda: en človek en glas) ne more biti načelo demokracije. Vsak član evropske skupnosti mora biti enakopraven, neodvisno od števila prebivalstva, in kot tak mora enakopravno participirati pri oblikovanju politične volje. éal dominantni narodi to načelo le redko upoštevajo - kar kažejo zgodovinske izkušnje majhnih narodov. Volja in moč dominantnih narodov ponavadi prevlada nad voljo majhnih narodov.

Moč in volja velikih ni podprta le s številnostjo, marveč tudi z gospodarskimi, znanstvenimi in tehnološkimi potenciali, z velikimi vojaško-industrijskimi kompleksi, gigantskimi armadami in atomsko močjo.

Zgodovina bo pokazala, ali se bo nova evropska unionistična struktura razvijala v skladu z načeli sodobnega federalizma v smeri dekoncentracije moči in decentralizacije. Preseči bo morala organizacijske stereotipe klasičnih nacionalnih

držav z načelom supranacionalnosti. Razviti bi morala "zgradbo" transnacionalne ravni odločanja, ki bi bila sinhrono nadzorovana in legitimirana. Avtentična federalistična evropska Unija se lahko uresniči le kot multikulturalna, raznovrstna enotnost narodov, kot policentrična, asimetrična kooperativna zveza suverenih držav.

"Desakralizacija" političnih, državnih in vojaških elit

Evropski federalizem predpostavlja svobodo človeka, "demokracijo za množico ljudi", zato bi se evropska demokracije morala razvijati v smeri participativne demokracije. Človek je svoboden, če lahko svojo osebnost svobodno razvija v skupini, na ravni samoupravne komunalne skupnosti, v kulturni skupnosti.

Bistvo pluralizma je, da decentralizira, demonopolizira in omeji politično moč. Desakralizacija politične in vojaške elite je problem evropske demokracije, zlasti "novih demokracij" vzhodne in jugovzhodne Evrope.

Očitno je, da politični diskurz evropske državne elite ni usmerjen k perečim socialnim in participacijskim problemom, ki zadevajo državljana. Politična zlovoljnost državljanov evropske skupnosti zato ni plod le nezadovoljstva in razočaranja z materialnim položajem, marveč zadeva predvsem nemoč odločanja na vseh ravneh.

Raziskave javnega mnenja kažejo, da v javnosti prevladuje kvazi-javno mnenje, ki ga ustvarjajo politične, državne, vojaške in druge institucije. To so uradne izjave, govori, tiskovne konference državnikov, ministrov, parlamentarnih komisij, strankinih funkcionarjev in državnih uradnikov. Med temi elitističnimi skupinami in državljani je povezava preko množičnih medijev, ki pretežno razširjajo uradno, institucionalno mnenje.

Vertikalna porazdelitev (dekoncentracija) moči in razvijanje sestavin participativne demokracije so žgoč problem tudi za sistem "nove demokracije" slovenske države. Moč je skoncentrirana v nekaj političnih, državnih, vojaških in gospodarskih centrih; zato ne moremo govoriti o avtentičnih procesih demokratizacije družbe. Zato se tudi v slovenski javnosti kažejo občutki politične nemoči, ki porajajo anomijo, apatijo in politično pasivizacijo občanov, hkrati pa je tako stanje izjemno ugodno za vzpon populističnih politikov.

PROSTOR V NOVIH POGOJIH

V sodobnih pogojih globalizacije, regionalizacije in individuacije dobiva prostor v katerem živimo in bivamo nove pomene. S precejšnjo gotovostjo lahko rečemo, da je med glavnimi vzroki napredek tehnologij (tako proizvodnih kot tudi prevoznih in sporočilno posredovalnih in s tem povezane nove razsežnosti prostorsko-časovnega razmerja (v vse krajšem času obvladujemo vse večji prostor in tako z večjo varnostjo, udobnostjo in učinkovitostjo vse bolj premagujemo 'prostorsko trenje' kot večno določilo obsega in značaja antropogenih prostorskih struktur). Drugi vzroki so tudi v prepoznavanju in novem osmišljanju homogenih krajinsko fiziognomičnih, socialno ekonomskih in kulturnih regij kot (kulturno eksistenčno 'obrambnih' ali ustvarjalno 'napadalnih') okopov v srečanjih z globalizacijskimi procesi v čisto določenem prostoru in končno v vse večjem pomenu mest kot krajev in okolij vsakršnih inovacij in vozlišč dejavnikov ustvarjalnosti, ki se morajo (ali hočejo) odzivati zahtevam globalizacije. V tem sestavku bomo največ govorili o *urejanju* prostora oz. o tistem njegovem vidiku, ki zadeva mesta, za ta vidik pa še vedno ni boljšega izraza kot je *urbanizem*. Zaradi tega bi se naslov tega sestavka lahko tudi glasil *urbanizem v novih pogojih*.

Osamosvajanje Slovenije in povezovanje naše države v evropski prostor za urbanizem ne predstavlja kakšnih posebno novih pogojev. Že v nekdanji Jugoslaviji je urejanje prostora sodilo med izvirne pristojnosti republik in avtonomnih pokrajin. Tudi integriranost prostorskega planiranja, in z njim urbanizma, v sistem *družbenega planiranja*, ki se je zgodilo nekako po letu 1975, ni bistveno spremenila tega dejstva. Republike so ob 'okvirnem' zveznem zakonu normirale in operacionalizirale svoje planske sisteme in, zlasti na področju urejanja prostora, upoštevale doseženo raven stroke in uprave. Velja tudi spomniti, da smo bili prostorski planerji in urbanisti od vsega začetka odkrito kritični zaradi zapletenosti predpisanih postopkov izdelave in sprejemanja planov in še posebej do ritualov 'družbenega dogovarjanja' in 'samoupravnega sporazumevanja', ki sta se morda pojavila tudi zaradi sočasnih kritik *vseobsežnega* in statičnega planiranja, kakršne so pisali Bolan, Banfield in Braybrooke, Lindblom in drugi. Razvoj naše urbanistične strokovne doktrine je vse od zgodnjih 50-tih let skušal spremljati razvoj v razvitih zahodnoevropskih državah (in kasneje tudi v ZDA)... Zanimiva je tudi okoliščina, da se institucionalizacija evropske 'naddržave' tudi ogiba (legislativnega) predpisovanja sistemov in postopkov urejanja prostora in se celo organizacije lokalne samouprave na tem področju dotika le posredno. Države Evropske zveze ohranjajo na tem področju svojo polno suverenost, spoštovana pa je tudi (tradicionalna evropska) municipalna avtonomija. Ni treba posebej razlagati, da se velika večina prostorsko planerskih dejavnosti dogaja na lokalni ravni in zlasti v

* Mag. Vladimir Braco Mušič, diplomiran arhitekt.

mestih ter okoli mest. Pri tem je seveda razumljivo, da so se v Evropi poenotili in se bodo tudi vnaprej unificirali ali vsaj usklajevali različni tehnični standardi za kakovost okolja, urbane in dr. infrastrukturne sisteme, izvedbene procedure (razpisi!) in podobno, kar pa je zaradi naraščajočih prekomejnih vplivov onesnaženja okolja in delovanja omenjenih sistemov, samo dobro...

Zelo pomembne razlike med nami in našimi vzorniki pa nastajajo v procesu *preobrazbe družbeno političnega sistema*, ki poteka pri nas vzporedno z osamosvajanjem in povezovanjem v evropskem prostoru. Poenostavljeno in (ne)razumljeno razvijanje demokratičnega sistema in (močno liberaliziranega) tržnega gospodarstva ter slabo premišljena reforma državne uprave in zlasti lokalne samouprave se pri nas kažeta v nazadovanju ali celo razsulu *prostorsko razvojnega programiranja, stavbno zemljiške politike, dolgoročnega prostorskega planiranja* (za skupne interese) in *strokovnih (ter upravnih) služb*, ki obravnavajo posege v prostor. *S tem se je povečala samovolja v prostoru, mesta se, pod vplivom novih gospodarskih dejavnikov, funkcionalno in oblikovno preobražajo brez celovitih presoj o dolgoročnih učinkih na prostor in na socialno prostorske skupnosti, z resnimi zastoji pa imamo opraviti tudi na tako vitalno pomembnih področjih, kakršna so neprofitna stanovanjska gradnja, izboljševanje okolja, komunalno tehnične storitve in podobno.* Smotrno urbanistično delo je zavrla tudi ne dovolj premišljena denacionalizacija mestnih zemljišč in nepremičnin, ki onemogoča kompleksno izgradnjo ali prenovo funkcionalnih in morfoloških urbanih celot in pripravo adekvatnih zazidalnih načrtov. Na teh področjih, zlasti pa v 'gospodarjenju' z mestnimi zemljišči, se vračamo v razmere, kakršne so bile v razvitejših državah Evrope ob začetku tega stoletja. Poseben problem predstavlja *zamujanje nove urbanistične zakonodaje*, ki bi morala odraziti spremenjeno gospodarsko in politično realnost ter sprožiti revizijo močno zastarelih temeljnih prostorskih planskih aktov, t.j. prostorskega plana občine (še vedno imenovanega 'prostorski del dolgoročnega plana'), generalnega urbanističnega načrta mesta (ki se še vedno imenuje 'urbanistična zasnova') in 'prostorsko ureditvenih pogojev'. Le-ti so - v novih pogojih - zaradi svoje priročne ohlapnosti v zemljiško gospodarskih in implementacijskih mehanizmih postali prevladujoči urbanistično usmerjevalni instrument (praviloma kadrovskih, glede avtoritete pa oslabljenih ter v pogledu pristojnosti razdeljenih strokovnih služb upravnih enot in občin). Tako se zelo pomembne in za funkcionalno ter oblikovno strukturo prostora daljnosežne odločitve sprejemajo brez širših preveritev, prostorsko in vsebinsko zoženo, parcialno. To seveda ni *inkrementalizem*, kakršnega je npr. zagovarjal Banfield ob predpostavki obstajanja fleksibilnega strateškega koncepta ureditve velikih prostorskih sistemov ali kakršnega so zagovarjali keynezijanci, ki so prisegli na samoregulativno moč finančnih vzpodbud za usmerjanje prostorskega razvoja.

Negativni pojavi, ki so se v urbanizmu pojavili ali poglobili po osamosvojitvi Slovenije in bodejo v oči ob primerjanju z Evropo, so že bili predmet zavzetih razprav na strokovnih srečanjih urbanistov. Vendar ne bo odveč, če jih ponovno osvetlimo. Pri tem se ne bomo dotikali nekaterih širših z vidika družboslovja posebno važnih vprašanj 'tranzicije po naše', ki pa imajo tudi svojo urbano ali urbanistično dimenzijo. Taka vprašanja so: visoka in naraščajoča stopnja urbane

brezposelnosti, (ki ni le tista iz Pasti globalizacije) naraščajoča socialna neenakost in nove krivice, ki se dogajajo najemnikom privatiziranih stanovanj ali poslovnih prostorov, zaostrejanje socialno prostorske segregacije, fetišiziranje trga na področjih, ki so celo v Ameriki spoznana kot področja neperfektne trga (stanovanjsko in komunalno gospodarstvo, zdravstvo in druge javne službe), menjava vrednot, ki vpliva na nerazumne razsežnosti potrošništva (luksuzni avtomobili, luksuzna stanovanjska in rekreacijska oprema) ter na sebičnost in snobizem, ki imata tudi svojo prostorsko dimenzijo, ko se izrazita v obeh razvpitih 'sindromih' LULU (Locally Unwanted Land Uses) in NIMBY (Not in My Backyard) ter še mnoga druga: ksenofobija, domačijska ideološka navlaka ter krepitev misticizma, spet z njim lastnimi prostorskimi odrazi v prvinah, ki tvorijo identiteto mestne in kulturne krajine.

Za aktualno (ne)učinkovitost našega urejanja prostora so pomembni tisti vidiki procesa *demokratizacije*, ki povzročajo ostro in izključujočo strankarsko delitev v mestno upravno delovanje. Medsebojne blokade županov in mestnih ali občinskih svetov, kljubovalna strankarska preglasovanja pri čisto urbanistično tehničnih vprašanjih, slabitev avtoritete strokovnih služb, ki jih nekateri identificirajo s 'silami (politične) kontinuitete', nasprotovanja uresničevanju prepotrebne regionalne upravne instance itd. so pojavi, ki jih večji del razvite Evrope ne tolerira. Razvijanje *tržnega gospodarstva* se, ob vseh hvalevrednih dosežkih proizvodne in ponudbene diverzifikacije, porastu delovne motiviranosti ipd., pri nas kaže tudi v izsiljevanju trenutno, in podjetniško, najcenejših prostorskih rešitev proizvodno in storitveno obrtnih obratov ali celo con, ki vnašajo neskladnosti v dolgoročno pogojeno rabo prostora. Dober primer je izsiljevanje nove industrijske cone v opuščeni vojaški skladiščih v novomeški Žabji vasi, kjer so nekateri podjetniki dobili začasne in zelo cenene delovne prostore. Drug primer pa bi lahko bila 'tiha prekvalifikacija' ljubljanskih ali še kakih drugih industrijskih con v trgovinske in storitvene. (Morda pa gre pri tem za razmeroma zgodnje oznanilo sodobne deindustrializacije...) V zastareli slepoti komercialnega konjunkturizma se gradi preveč velikih Shopping Centrov, ki ob pojavu tujega kapitala pomenijo propadanje domačih trgovskih verig, na splošno pa postopno odmiranje mestnih središč, ustvarjanje novih prometnih problemov in še kaj (v vseh večjih mestih Slovenije). S svojevoljno in politično prestižno preobrazbo komunalnega gospodarstva le-ta uhaja nadzoru Mesta (klasičen primer je ljubljanski 'Holding')... In še bi lahko naštevali nove pojave, ki imajo negativen vpliv na prostorske strukture. Zagotovo pa ne bi bilo prav, če ne bi omenili še drugega, to pot uspešnega vidika tržne evropeizacije naših mest: več je urejenih fasad, veliko je bleščečih (in vedno novih) trgovinic ter prijetnih kavarnic, v katerih se prodaja ali razkazuje zadnja moda.

S premalo premišljeno *reformo državne uprave in lokalne samouprave* smo dobili naraščajoči centralizem in slabšo interresorsko koordinacijo na ravni države ter veliko število majhnih, na urbanističnem področju opravilno komaj sposobnih občin, na lokalni ravni. V evropskih razmerah nenavadna in predvsem nesodobna je delitev pristojnosti za urbanistična vprašanja med upravne enote, ki delujejo na sedežih nekdanjih občin in izdajajo upravna dovoljenja za lokacijo in graditev

objektov, in (nove) občine, ki naj bi načrtovale svoj prostor na podlagi zastarelih planskih dokumentov in v pogojih oslabljenih ali neeksistentnih strokovnih služb. Nered pa je nastal tudi pri verifikaciji projektantskih organizacij, ki lahko tudi brez ustreznega urbanističnega znanja, izdelujejo urbanistične načrte.

V razviti Evropi velja že celo stoletje maksima, da urbanizem stoji in pade na *stavbno zemljiški politiki*. Pri nas pa je bila predkupna pravica (celo mestnih) občin potisnjena na zanemarljivo 6. ali 8. mesto med dejavniki, ki lahko razpolagajo z zemljiščem. V takih okoliščinah je seveda nemogoče pripravljati kompleksno izgradnjo, organizirati smotrne etape graditve mesta in se upirati uveljavljanju ožjih in kratkoročnih interesov pred širšimi, javnimi ali dolgoročnimi, ki naj bi zagotovili vitalne prostorske potrebe v normalnem razvoju mesta. Majhen korak naprej je bil narejen s tako imenovano 'zaščitno' zakonodajo, ki naj bi tujcem preprečila nakup zemljišč, ki ni v interesu nacije. Pozitivnih učinkov za urbanizem še ni opaziti, ne nazadnje zato, ker občine nimajo potrebnega denarja za nakup zemljišč 'na zalogo', ki je nujna za smotrno vodenje urbanistične politike. Proračunski kamentalizem, ki se je razpasel v sklopu centralističnih teženj v državni upravi, pa je onemogočil tudi ustrezno financiranje komunalnega opremljanja zemljišč ali celo normalnega delovanja komunalnih organizacij v občinah in mestih.

O aktualnih problemih našega *stanovanjskega gospodarstva* je bilo, tudi v primerjavah s stanjem in trendi v razvitih državah Evropske zveze, še največ napisanega. Z vidika urbanizma v novih pogojih je morda najvažnejše, da zaradi številnih razlogov resno zaostaja za potrebami produkcija novih stanovanj, da je upočasnjena prenova in še posebej, občinski urbanizem ne more zagotavljati pravočasne kompleksne priprave zemljišč. V takih razmerah se ne gradi le pre malo stanovanj, ampak se gradijo tudi stanovanja, ki so premajhna in bo onemogočen normalen demografski razvoj. Nedavno smo lahko prečitali podatek, da trenutna socialna in najemna stanovanjska gradnja v Ljubljani pokriva le desetino (!) potreb in novico, da smo z določenim pompom po dolgem času spet začeli graditi sosesko (Nove Poljane), ki dosega komaj tretjino velikosti sosesk, kakršne smo gradili med 60. in 80. leti. Zadeva je še toliko bolj resna, ker so stroški gradnje stanovanj pri nas sorazmerno zelo visoki in ker ne uspemo organizirati učinkovitega stanovanjskega varčevanja.

Akutna kriza globalnega ekosistema je v Evropi vzpodbudila zelo resno zastavljeno in zelo razčlenjeno dejavnost *varstva in izboljševanja okolja* na legislativni in operativni ravni. Normativno nominalno tudi pri nas nekako dohajamo doseženo stopnjo osveščenosti. Slabše pa je, ko uvidimo, kaj lahko naše občine in mesta v tem pogledu v resnici storijo na področju urbanizma in upravljanja mest, ki ju upravičeno uvrščamo med najmočnejši orodji za učinkovito varstvo in izboljševanje okolja. Zaradi podobnih razlogov, kakršni so bili že opisani, zaostaja graditev zmogljivih čistilnih naprav, obvezna zamenjava okolju neprijaznih tehnologij, delovanje nadzornih služb in uveljavljanje nekaterih že nostrificiranih evropskih okoljskih standardov. *Kakovost bivalnega okolja* pa je v sodobnih pogojih globalizacije gospodarstva in drugih vej človekove dejavnosti spoznana kot ena od *primerjalnih prednosti* v iskanju prostora za razvoj.

Vse to se dogaja ob naraščajočem spoznanju, da se Evropa spreminja iz Evrope držav v Evropo (transnacionalnih) regij in da je vse bolj mogoče zaznavati nastajajočo *Evropo mest*. Rastoči pomen mest kot samostojnih in/ali med seboj povezanih vozlišč (oz. omrežij) tehnološkega, gospodarskega, socialnega in splošno kulturnega napredka, je knjiga *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, ki jo je uredil Zdravko Mlinar, zelo ustrezno poudarila, saj je problematiki *avtonomije in povezovanja mest* posvetila celotno IV. poglavje, oz. kar 67 od 365 strani, če ne štejemo pogostih posrednih referiranj na to problematiko v drugih poglavjih. Glavno težo razmišljanj v teh delih knjige vidimo v širših in splošnejših teoretskih razlagah socialno prostorskih odnosov v Mlinarjevem pisanju, a tudi v uvodnem poglavju Jana Makaroviča, predvsem pa v obeh uvodnih spisih Pavleta Gantarja in 'nove zvezde slovenske urbane sociologije' Marjana Hočevarja, ki ga odlikujeta zgledna erudicija in ažurnost v obravnavanju obstoječih tujih virov. Njihovim izvajanjem si ne bi upal niti oporekati niti bi jim mogel kaj prida dodati, čeprav sem se številnih vprašanj, ki se jih lotevajo, dotaknil tudi sam v poročilu o raziskovalni nalogi "Primerjalne prednosti Ljubljane v razvoju urbanih centrov regije Alpe-Jadran, (Urbanistični inštitut RS, Ljubljana 1993). Pomensko šibkejše, vendar za izmero naše *vsebinske* pripravljenosti za spopad z novimi izzivi zelo značilno in pomembno, pa je Hočevarjevo poglavje "Pregled in analiza nekaterih oblik nadnacionalnega povezovanja mesta Ljubljane". Ta del bi bil še bolj dragocen, če bi vseboval obširnejši prikaz ozadja in posledic povezovanja Ljubljane in nemškega Leverkusna ali bolje, domače farmacevtske industrije Lek in globalne firme Bayer-Pharma. Tu bi bila na primer priložnost, da bi se razpisali tudi o 'mestotvornosti' globalno že naravnanih ali celo uveljavljenih slovenskih podjetij, npr. Krke v Novem mestu, Uniorja v Zrečah, Gorenja v Velenju, Rotomatike v Idriji, Mure v Murski Soboti, Preventa v Slovenjem Gradcu, Alpine v Žireh ali še veliko drugih, med katerimi so tudi taki, ki so - mimogrede povedano - morali spoštovati pravila just-in-time proizvodnje ali dobave celo med desetdnevno vojno. Sicer pa bi success stories takih, sicer pretežno majhnih podjetij, lahko prispevale svoje k diskurzu o sedanjem in bodočem urbanem omrežju Slovenije - na 'periferiji Evrope'. V tem kontekstu je seveda manj pomembno za kako natančno lego imenovanih mest gre, ko poskušamo opredeliti njihovo *podrejenost*, *prirejenost* (odnos do centrov, ki že imajo in bodo zagotovo obdržali) ali *nadrejenost*, na kar opozarja Gantar. Pomembnejša je njegova ugotovitev o vplivu teh in takih mest na regionalnih ravneh. To opazko lahko sklenemo z opozorilom, da so vsakršna omrežja, torej tudi urbana, soodvisna, čeprav je zagotovo lažje zakrpati nekaj oken v mreži kot pa nosilne niti ali glavne vozle, da o prepereh mrežah ali mrežah vrženih za mreže drugih, niti ne govorimo...

Za nadaljna, bolj urbanistična, (tj. ureditveno akcijska) razmišljanja o *nalogah slovenskih mest pred izzivi novih povezovanj*, bi veljalo ubrati več poti v razponu med teorijo in prakso, vendar pa večino bliže iskanjem praktičnih rešitev. V polju teorije je npr. šele načeta pot do razumevanja *novega urbano regionalnega fenomena*. Ali naj ga definiramo z vplivnim območjem dejavnosti urbanega centra mestne regije in katerih dejavnosti? Ali z območjem zajemanja t.i. dnevne urbane populacije? Ali naj se zgledujemo po nemških Ballungsraeume ali po definiciji

angleških FURs (Functional Urban Regions) ali po ameriških SMAs (Standard Metropolitan Regions)... In s čem prepričati naše ustavne pravnike, državnoborske poslance, župane občin okrog naših večjih mest in tiste ministre, ki nagovarjajo bodisi liberalistične podjetnike ali ruralno parokialne volilce? Glede potrebnosti regionalne organizacije javnega obmestnega prometa, skupnega (transobčinskega) upravljanja z odpadki, izgradnje skupnih čistilnih naprav, smotrne racionalizacije zdravstvenih, izobraževalnih in drugih socialnih storitev v merilu širšega prostora ipd., je mogoče doseči načelno soglasje, ko pa pride do problema lociranja 'krajevno nezaželenih rab prostora' ali do odločanja o krčenju sedanjega vzorca prostorske distribucije, je soglasja (in razumnosti) konec...

Med še 'neubrane poti' teoretskega in na praktično aplikacijo naravnega raziskovanja, sodita tudi obe Gantarjevi vprašanji (na str. 142): a) "Kakšne strategije naj razvijejo slovenska mesta, da bi uspešno vključila globalne strategije v svoje razvojne koncepte ali pa se vsaj zadovoljivo soočila z njimi?" in b) "Kako se lahko povezujejo v nadnacionalna regionalna omrežja mest v Srednji Evropi, kjer lahko imajo določen vpliv in koristi od procesov menjave med temi mesti?" Ob čimprejšnji modernizaciji telekomunikacijskih, cestnih, železniških in letalskih povezav, menimo, da bi bilo potrebno največjo skrb posvetiti kakovosti izobrazbe in vzgoje (tuji jeziki in računalniško informacijska pismenost, svetovljanska odprtost ipd.) ter kakovosti bivalnega okolja, ki postaja eden od odločilnih kriterijev za oceno atraktivnosti neke lokacije. V tem kontekstu menimo, da je potrebno znova proučiti vse naše urbano regionalne aglomeracije v povezavi z bližnjimi prekomejnimi, podobno strukturiranimi prostori, npr. Obalno v povezavi s Trstom in zaledjem, Goriško-Vipavsko v povezavi z italijansko Gorico in Vidmom, Gorenjsko v povezavi z avstrijsko Koroško, Mariborsko metropolitansko območje v povezavi s prostorom, ki sega vse do Gradca itd., kajti v teh prostorih so ključne razdalje pod Blumenfeldovim 'normativom' 25 km ali 1/2 ure vožnje z javnim prometnim sredstvom, nekaj gospodarskih, kulturnih in drugih interakcij pa že obstaja. Mejam v tem kontekstu ne bi pripisovali tistega pomena, ki ga nakazuje Gantar *ibidem*. Na podoben način bi kazalo proučiti razvojne pogoje pomembnih slovenskih regionalnih središč, ki ne ležijo v bližini meje, vendar v primerni dostopnosti do večjih tujih metropolitanskih središč. Tu imamo v mislih zlasti Novo mesto glede na Zagreb pa tudi Mursko Soboto glede na urbano omrežje zahodne Madžarske, severozahodne Hrvaške in jugovzhodne Avstrije. Novo mesto, kot razmeroma osamljeno regionalno središče, ima še vmesno lego med Zagrebom in Ljubljano ter Celjem in Karlovcem, kar ni zanimivo le v kontekstu hierarhije v sistemu naselij, temveč še bolj v kontekstu multidimenzionalnih omrežij. Seveda nas tak tok razmišljanj vrača na problem prometnih komunikacij, a tudi na problem človeške komunikativnosti... Gantar pravilno, čeprav posredno, opozarja na hkratni pomen 'velikih' mednarodnih avtocestnih povezav in povezav med zdaj slabo povezanimi slovenskimi regijami, npr. Koroško in Dolenjsko, Posočjem in Ljubljano oz. Gorenjsko. Prav te povezave pa imajo tudi latenten širši pomen, npr. povezava med koroško skupino slovenskih urbanih centrov in Novim mestom bi bila hkrati povezava evropsko-avstrijske avtoceste v Labodski dolini z Belo Krajino, Karlovcem, Hrvaškim Primorjem in Dalmacijo... Na

tej potezi pa sta tudi Celje in Velenje...

Razmišljanja na 'projektni ravni' moramo zastaviti tudi na ravni mestnih regij in sicer z vidika dopolnil prostorski strukturi. V trikotu Jesenic, Bleda in Radovljice imamo še veliko praznino v (zelo dostopnem) geometrijskem središču med Lescami, letališčem in Vrbo. V trikotu, ki ga določajo Maribor, Ptuj in Slovenska Bistrica, imamo v 'Blumenfeldovih dimenzijah' prav tako prazno središčno lego med Pragerskim in mariborskim letališčem itd. V podobnih dedukcijah se nam odkrivajo privlačne praznine v prostoru, ki ga bodo odprla križišča in priključki našega avtocestnega sistema. Razvojne analogije, ki so nam pri roki v ZDA (Route 128 okoli Bostona) ali v Zahodni Evropi, nam zgovorno kažejo, da se take praznine v dobro dostopnem prostoru lahko zapolnijo na spontan ali na načrten način, a tudi to, da spontano 'polnjenje' v veliki meri preprečuje ali vsaj otežuje in podražuje načrtnega.

V projektno raven 'Gantarjevih strategij' sodijo tudi urbanistični projekti na mikroravni mesta. Tako bi moralo Novo mesto pravočasno ovrednotiti in načrtno razviti svoj vzhodni del prostora, kjer bo priključek na novo avtocesto in križišče z bodočo transverzalo Koroška - Bela Krajina in kjer je idealna lokacija za regionalno nakupovalno in storitveno središče, sprejemno središče tranzitnega turizma in območje urbanizacije najvitalnejšega predmestja. Na to območje se vežeta potencialna lokacija za Dolenjsko univerzo in stremljivo turistično središče Otočca. V Ljubljani imamo nekaj takih prostorov s sicer drugačnimi lokacijskimi določili in oblikovalskim potencialom, vendar s še večjim pomenom za evropeizacijo mestne podobe, npr. območje Vrbovja, tj. prostora kjer bi Ljubljana lahko 'prestolniško' pomestila nabrežje Save in med širnim rekreacijsko parkovnim območjem Roj in športnim parkom med obstoječim hipodromom in predvidenim centralnim stadionom. In še več, tu gre za težiščno lego v najvitalnejšem severnem območju metropolitanske regije (Domžale, Trzin, Kamnik). Identificirani pa so že bili tudi drugi prostori s podobnim potencialom, npr. 'južni center' v podaljšku Barjanske ceste, Dobrovska dolina v bližini trianglera avtocest in tržaške vpadnice, območje gradu Bokalce, območje Erbergovega gradu in parka v Dolu itd. Kompleksno načrtovanje takih potencialov zahteva politični konsenz, razsvetljene investitorje in čas. Po izkušnjah vemo, da bi za uresničitev morali pripraviti desetleten program, vsako odlašanje pa je treba prišteti desetletnemu projektному obdobju...

V trenutno nemoč za slog urbanizma, kakršnega nakazujejo zgornja razmišljanja, smo se lahko prepričali ob nedavnem pregledu 'raziskovalne' naloge, ki se je ukvarjala z razvojem stavbne in druge infrastrukture za državno upravo RS, (LUZ, Ljubljana 1997). Rezultat te naloge se je žal ujel med prakticistične preselitve posameznih ministrstev in vladnih služb ter jalovo razpravljanje o eventualnih vizijah racionalizacije, smotrnejše prostorske organizacije in - vsaj minimalne reprezentativnosti.

Naj sklenemo s prirejenim povzetkom nekaterih 'maksim sodobne graditve mest', ki jih je zapisal darmstadtski profesor Thomas Sieverts, (ZUKUNFTSAUF-GABEN DER STADTPLANUNG, Werner-Verlag Duesseldorf 1990). Graditev mest naj bi se sprostila togih soodvisnosti med prostorsko strukturo in merilom sprememb. Prostorska in časovna poselitev prostora ne sme presegati trenutnih oz.

spoznanih potreb. Sproščene ali na zalogo varovane površine naj bi bile v različnih velikostih, enakomerno razporejene in bi jih bilo mogoče prehodno rabiti za druge namene. Ob visoki stopnji delitve dela v specializirani družbi to pomeni, da ni mogoče za vsako dejavnost preskrbeti posebne zgradbe, temveč se bodo morale v istem zazidanem prostoru izvršiti različne dejavnosti. Pri tem bo časovno zaporedje rabe lahko urejeno v urah enega dneva, v tedenskem ali letnem ciklusu ali pa celo v časovnem razponu generacij in zgodovine.

Omenjeno *časovno zaporedje urbanih funkcij* si ne smemo predstavljati kot nekaj, kar bo imelo za posledico osiromašene zasilne rešitve, temveč kot nekaj, kar je mogoče kultivirati. Pomenski kodi pa bodo nastajali v kulturalnih interakcijah med ljudmi in prostori, ki bodo vedno znova tehnično in kulturno prilagojeni.

Razmišljanje v dimenzijah časa se mora osredotočiti na nastajanje, rast in odmiranje dejavnosti ter bo, tako kot kategorije možnih rab in simbioze, vodilo k prostorskim strukturam, ki bodo v tem živem prehajanju morale služiti prav posebni nalogi, npr. nalogi podpore in varstva mlade dejavnosti. Le-ta bo po dozoretu odšla v druge, primernejše prostore. V tem vidi Sieverts razlog več za ohranjanje starih zgradb in kaj lahko mu pritegnemo, če pomislimo na naše obrtno-industrijske 'inkubatorje' v nekdanjih vojašnicah ali na gostače v stari kranjski Savi ali celo na 'prehodnost' Metelkove...

Grajene strukture morajo biti oblikovno in izrazno močne, polne pomenov in (celo) drage tako, da jih ni mogoče podreti brez temeljitega premiselka. Za najbolj trajne lahko označimo stavbe z močnim umetniškim in pomenskim nabojem, ki omogoča različne oz. spreminjajoče se interpretacije.

Tudi notranji strukturni red mestnih arhitektur bodočnosti naj bi bil zmožen različnih interpretacij. Znotraj oblikovalsko izrazitega, čitljivega in s kulturo časa zidave zaznamovanega ogrodja stavbe, je treba omogočiti funkcioniranje in razpoznavnost različnih dejavnosti. Fleksibilni prostorski okvir rab in interpretacij v daljšem časovnem obdobju je v začetku naložbeno zahtevnejši, vendar je s svojimi opulentnejšimi in vsestransko uporabnimi prostori trajnejši.

Življenska doba grajenih struktur naj bi bila, pač glede na programski namen in kulturni pomen, različno urejena. od vsega začetka bi lahko bili tudi določeni mestni infrastrukturni sistemi razstavljeni in zlahka odstranljivi ali zamenljivi. Grajene strukture morajo biti zasnovane za minimalne tekoče obratne in vzdrževalne stroške, za nizko porabo energije in bi morale čim manj obremenjevati okolje. *Trajnostnost* bi se morala odražati v možnosti 'reciklaže'.

Aktualni diskurz, ki ga ponovno odpira Mlinarjev zbornik *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, nas pripelje še do številnih drugih velikih tem sodobnega urejanja prostora, na temo (fraktalnega) reda v kaosu raščenihi urbanih struktur in na občutljivo temo primerne razmerja raščenihi in načrtovanihi struktur, na temo (sicer preoptimistično promoviranega) dela na domu, na temo sodobne urbane akulturacije in podobno ter, ne nazadnje, na temo relevantnosti diferenciacije med centrom in periferijo v pogojih visoke časovno-prostorske interakcije, ki jo omogočajo moderna informacijsko komunikacijska sredstva, ki pogojujejo prevladujoče človeške in družbene vrednote. Mesto, ta 'največja iznajdba človeka', (po)ostaja ena od osrednjih tem razmišljanj o naši skupni prihodnosti.

OKOLJSKI PROBLEMI KOT PRITISK ZA POVEZOVANJEM IN IZZIV DRŽAVNI SUVERENOSTI

Procese globalizacije je mogoče videti v treh temeljnih razsežnostih: družbeni (sociološki, politični, ekonomski, kulturološki), tehnični (informacijski, telekomunikacijski, transportni) in okoljski. Okoljski problemi so tako izvor konfliktov kot pritisk za povezovanjem. Ti pritiski in izvori konfliktov sežejo od meddržavne, regionalne, kontinentalne do globalne, planetarne ravni. Sedaj obstaja več kot 100 mednarodnih okoljskih sporazumov, je pa hkrati bilo v 90. letih našega stoletja več sporov o ribjih loviščih v enem samem letu, kot pa jih je bilo v vsem 19. st. (Brown 1996: 3). Sporazumi so rezultat konfliktov ali pa sodelovanja, obenem pa odpirajo okvire in norme bodočega sodelovanja, ki naj bi izključevali konflikte. M. Tolba, nekdanji direktor Programa Združenih narodov za zaščito okolja (UNEP), je leta 1990 sodil, da je velika nevarnost v tem, da ne bomo prepoznali okoljskih razsežnosti, ki bodo temelj konfliktov, ki lahko nastanejo z izgubo naravnih temeljev svetovne ekonomije. Na meddržavni ravni pogosto ni soglasja glede dostopnosti in izključljivosti do mnogih naravnih virov in tudi ni soglasja, v kakšnem obsegu naj posamezni uporabniki trošijo različne naravne vire. "Bangladeš se pritožuje nad preveliko porabo vode iz Gangesa v Indiji, ki zaradi namakanja svoje obdelovalne zemlje prepušča veliko premalo vode v Bangladeš. Izrael in Palestina se že dolgo pogajata glede razdelitve skupnih vodnih virov. ZDA in Mehika se potegujeta za vodo iz reke Rio Grande. Med državami osrednje Azije se krepijo navzkrižja glede vode iz rek Amur Darja in Sir Darja, ker se je število prebivalcev tako povečalo, da potrebe presegajo trajnostni donos obeh rek." (Brown, 1996: 4) Slovaška republika in Madžarska pred Mednarodnim sodiščem v Haagu od leta 1993 rešujeta spor zaradi sporazuma, ki sta ga sklenili leta 1977, da bosta zgradili vrsto jezov na Donavi med Bratislavo in Budimpešto. Leta 1987 je Madžarska enostransko odstopila od pogodbe, ker je sodila, da bi ta sistem jezov vodil k nezaželenim ekološkim posledicam.

Povezovanje in sporazumevanje je zanikanje izoliranosti. Ni pa takšnega enoznačnega razmerja med povezovanjem in suverenostjo. Povezovanje na okoljskem področju lahko vodi do sporazumne privolitve v omejevanje suverenosti na nekaterih ravneh in področjih. Vsi sicer nekaj izgubijo, toda hkrati s tem prostovoljnim prenosom določenega dela suverenosti tudi pridobijo: poveča se okoljska varnost, če vsi spoštujejo skupne bolj stroge okoljske standarde. Okoljska varnost pa je bistveno razširila in dopolnila tradicionalno vojaško razsežnost varnosti. Poleg

* Dr. Andrej Kirn, redni profesor na FDV.

Pričujoči tekst, nekoliko dopolnjen, je vzet iz raziskovalne naloge "Prostorske in časovne razsežnosti okoljskih problemov," ki je nastala v okviru Centra za prostorsko sociologijo na Fakulteti za družbene vede v letu 1997

socialno-ekonomske varnosti postaja okoljska varnost vse bolj pomembna. S koncem hladne vojne pa se zmanjšuje pomen tradicionalne vojaške varnosti.

V sodobnih procesih povezovanja, se zožujejo možnosti, da bi vsak akter čisto sam, suvereno urejeval mnoge stvari, ki imajo implikacije tudi za druge akterje. Obstaja avtonomija in suverenost v sodelovanju in povezovanju, ne pa avtonomija in suverenost v izolaciji. Tudi pod pritiskom globalnih okoljskih problemov se spreminja vsebina dosedanjega razumevanja avtonomnosti in suverenosti. Seveda pa je velika razlika, ali je omejitvev in prenos suverenosti izvršen pod pritiskom prikritih grožnje, izsiljevanja ali pa je dosežen v demokratičnem procesu sporazumevanja in dogovarjanja. Neprostovoljna, izsiljena omejitvev suverenosti je izvor novih konfliktov in ogroža cilje prenosa avtonomije in suverenosti na višjo meddržavno institucionalno raven.

Globalni in meddržavni, regionalni okoljski problemi za razliko od čisto lokalnih zadevajo meddržavne odnose. Lokalne spremembe vplivajo na globalne in obratno. Nekatere okoljske spremembe so sicer lokalne (npr. erozija, kemijsko onesnaženje, izginjanje gozdov, zmanjševanje biološke raznovrstnosti), toda navzoče so na vseh kontinentih, srečamo jih skoraj v vseh državah in so zaradi prostorske razširjenosti globalni pojav. Druge pa so globalne, ker proces poteka fizično prostorsko univerzalno na ravni celega planeta in so posledice globalne, planetarne (degradacija ozona, globalne klimatske spremembe).

Nekateri celo računajo z možnostjo, da bo rastoča okoljska soodvisnost vodila k novemu svetovnemu redu, ki bo nadomestila nacionalne države (Lipschutz, 1994: 94). Države z okoljskega vidika niso več suverene, ker niso sposobne preprečiti okoljske "agresije", to je negativnih okoljskih vplivov dejavnosti sosednjih držav na svojem ozemlju in zaščititi pred njimi zdravje in imetje svojih državljanov in svoje naravno bogastvo, svoje obnovljive vire (favno, floro, reke, jezera, prst). Globalne, kontinentalne in regionalne okoljske probleme ne morejo več obvladati posamične države. Pojem suverenosti se zamegljuje tudi zaradi okoljskih problemov, ki presegajo državne meje. Vse več je okoljskih posledic, ki ogrožajo življenjske interese mnogih držav. Potrebna je širša skupna akcija, koordinacija, sodelovanje in povezovanje. V interesu lastne okoljske varnosti, ki v rastoči meri vse bolj postaja temelj in pogoj vseh drugih oblik varnosti (ekonomske, družbene, politične), se bodo posamične države odrekale delu svoje dosedanje suverenosti. Nekateri sodijo, da bodo v bodoče mogoče Združeni narodi sprejeli deklaracijo o temeljnih načelih odnosa do narave in ravnanja z okoljem, ki bi bila podobna Deklaraciji o človekovih pravicah, samo da bi morala biti bolj učinkovita in operativna. Mogoče bodo Združeni narodi celo ustanovili poseben Varnostni svet za okolje, ki bi imel podobne pristojnosti in funkcije na svojem področju, kot jih ima sedanji Varnostni svet.

V Deklaraciji o okolju in razvoju iz Ria de Janeira 1992 je eksplicitno ali implicitno navzočih pet temeljnih načel mednarodnega okoljskega prava in sicer: plača naj onesnaževalec, načelo nediskriminacije, načelo previdnosti, načelo skupne toda diferencirane odgovornosti, načelo intergeneracijske pravičnosti. Vendar za sedaj še ni nobene obvezujoče mednarodne listine, ki bi vsebovala splošna načela mednarodnega okoljskega prava. Med pripravo za konferenco v Riu de Janeiro

1992 so bili narejeni poskusi, da bi se izdelala Listina Zemlje, vendar so poskus opustili, ker ni bilo doseženo soglasje o zaželenosti takšnega dokumenta. Obstajajo različni konfliktni interesi med bogatimi in revnimi nacijami, med državami ki so ob zgornjem in spodnjem toku rek, med obalnimi državami in državami, ki nimajo morja, toda imajo registrirane ladje (flag states), med čistimi izvozniki in čistimi uvozniki nevarnih snovi, med jedrskimi in nejedrskimi državami. Deklaracija o okolju in razvoju iz Ria de Janeira (drugo načelo) je naredila kompromis med suvereno pravico držav, da izkoriščajo svoje naravne vire v skladu s svojo lastno okoljsko in razvojno politiko, po drugi strani pa morajo zagotoviti, da njihove aktivnosti znotraj lastne jurisdikcije in kontrole ne povzročajo škode okolju drugih držav. Tukaj se je implicitno dopustilo razlikovanje med "domačim" in "tujim" okoljem. Domačemu okolju je torej lahko povzročena škoda v skladu z lastno zakonodajo in kontrolo, ne sme pa prizadeti tujega. Z ekološkega vidika je seveda takšna razmejitev umetna in nevzdržna. (Glasbergen/Blowers eds. 1995: 117).

Okoljske spremembe in omejitve vključujejo spremembo institucionalnega, državnega kot tudi individualnega obnašanja. Niso pa še jasne usmeritve teh sprememb. Lažje je ugotoviti, kaj odмира, kaj izginja, kot pa kaj nastaja.

LITERATURA

- Brown, L. R. ed. 1996. Zemlja 1996, Ljubljana: Medium
- Glasbergen, P./Blowers, A. eds. 1995. Environmental Policy in an International Context. Perspectives. London: Arnold
- Lipschutz, R. D./Conca, R. eds. 1993. The State and Social kPower in Global Environmental Politics. New York: Columbia University Press

EKSPEDIENT ZA RAZUMEVANJE BLAGODEJNIH DOSEŽKOV SODOBNE CIVILIZACIJE

Rekli so, da je osnova za aktualne družbene procese integracija oziroma povezovanje.

Kaj so zgledi, ki vlečejo? Visoka morala in kultura, spektakularne ideje, koncepti, dosežki v umetnosti, sanjsko mesto, v katerem se cedita med in mleko, višja stopnja svobode, socialne pravičnosti, varnosti ali denar. Kdo se s kom povezuje, na kateri ravni in na kakšen način ter zakaj? Kako se na primer Albanija prepušča integrativnim procesom? Kaj je osnovni smoter vsega tega početja, kaj je razlog, kaj povod in kam to pelje?

Rekli so, da živimo v času, ko se pozibavamo med civilizacijo in barbarstvom.

Navzlic spektakularnemu razvoju tehnologije in znanosti, katere rezultatov niti ne moremo predvideti, se zdi, da se stvari ideološko in strukturno kotalijo navzdol, k družbeni regresiji, v kateri je barbarstvo realnost sedanjosti. Danes nič več ne ovira sproščene tehnike in znanosti. Samodejnost napredka vodi k višji stopnji razosebljenja človeka in mu vse bolj jemlje samoodgovornost. Od Krleževega Anti-barbarusa do Štihovih glos: "Ti vandali so dokaz silovite moralno duhovne krize, ki pa ni samo naša (slovenska) posebnost, marveč je tudi svetovno planetarna resničnost", je bil ta proces šele na pohodu. Danes tega niti ne zaznavamo več. Nekateri vidijo razloge v ameriškem kulturnem terorizmu, saj, kot so rekli, zmaga ni v orožju in tehnologiji, temveč v kulturi in umetnosti. Ampak kakšna je vloga sodobne umetnosti? Ali je umetnost še zmeraj orodje moralne vzgoje? Kot so rekli, glasba vzpostavlja red. Ali je to moč trditi tudi za sodobno glasbo? Kaj pa arhitektura in film? Živimo v času, ko se ne ve več, kaj je lepo in kaj grdo in ker se tega ne ve, se tem besedam izogibamo. Saj, kaj pa je to važno. Toda Platon v nekem znanem delu pravi, da ljubezen ni nič drugega kot želja, da se človek ovekoveči v lepoti in skozi njo. Tukaj se že pojavi problem. Človek se danes skuša ubraniti pred smrtjo s tehnologijo in ne več z lepoto ali vrlino, in s pomočjo nje s slavo ali z "dobrim glasom". Nesmrtnost v spominu na človekovo vrlino ali nesmrtnost pošasti z nekakšnim inženiringom?

Rekli so, da živimo v času krize vrednot, kar je danes že del splošnega mnenja.

Kaj velja za tisto, kar je v skladu z dobrim? O tem se je v starih časih vedno znova spraševalo. Kakšne so moralne zahteve, kakšni so današnji ideali vrlin kot virtus (beseda naj bi označevala lastnost, da je nekdo človek) ter na kaj se te vrline projicirajo? Kakšnih abstraktnih vrednosti, ki niso vrednosti zgolj religioznega značaja,

* Mag. Peter Gulič, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje, svetovalec direktorja za republiški prostorski plan.

naj se človek oklepa in jih potrjuje v svojih delih? Virtus versus monstrum. Ali so danes vrednosti altruistično ali egoistično naravnane? Ali potemtakem branimo posameznika ali skupnost? Ali še vemo, kaj je izvor človeške sreče in kaj so korenine človeškega trpljenja? S čim smo zaslepljeni, da ne poznamo človeka?

Rekli so, da živimo v času, ko dosega idiosinkratsko v različnih kulturnih konstelacijah v akademskem diskurzu vse večji pomen.

Ali ni morda ta diskurs način, da se potisne v stran nujno potrebno raziskovanje današnje globalne ureditve? V današnjih teorijah niz dogodkov zamenjuje zgodovino, kulturni relativizem civilizacijo. Temu sledi val popularnosti nihilističnega postmodernizma in poststrukturalizma na akademijah. Neguje se strogi individualizem - označen z zagovarjanjem sprememb v življenjskem stilu in behavioristične idiosinkrazije.

Rekli so, da živimo v času, ko so besede tako konfuzne in oguljene.

Od tod tudi relativnost našega časa. Rekli so tudi, da se morajo v realnosti stvari uskladiti z implikacijami, ki jim pridajajo imena, če hočemo imeti dobro urejeno družbo. Vsako ime vsebuje določene implikacije, ki sestavljajo bistvo vrste stvari, za katero je določeno ime uporabljeno. Stvari se morajo torej ujemati s tem idealnim bistvom. To pomeni, da naj bo minister - minister, kmet - kmet, oče - oče, in sin - sin. Iz zgodovine vemo, da v obdobju vojskujočih se držav "pojmi niso bili točni in zato besede niso ustrezale. In ker besede niso ustrezale, se dejanja niso uresničila in zato morala in umetnost nista uspevali, kazni pa niso zadevale pravih..." (Konfucij). Kakšno vojno se gremo?

Rekli so, da današnji liberalni kapitalizem ekonomsko in kulturno vse bolj nivelizira in homogenizira družbo.

Ta proces je dosegel točko, ko isto blago, industrijska tehnika, družbene institucije, vrednote, in tudi želje, postajajo "univerzalizirane" do stopnje, ki je brez primere v času človeškega obstoja. Sodobni kapitalizem vztrajno razredčuje nepresegljivost "imaginativnosti" prejšnjih, bolj raznorodnih kultur.

Rekli so, da liberalna misel običajno zvuja družbeno na ekonomsko.

Liberali so se pogosto sklicevali na besedo svoboda v pomenu "avtonomija" in to delajo tudi danes. Njihovo tolmačenje avtonomije pravzaprav predpostavlja povsem določene dogovore, izven moči posameznika, oziroma zakone trga. Liberali se držijo pojmov "svobodnega trga" in "svobodne kompetence", ki so usmerjeni k "neizogibnim zakonom" politične ekonomije. S čim se bomo zavarovali pred grozečo bedo vsak dan številnejših posameznikov?

Prekomerni državni oblasti se zoperstavlja v prid predpostavljeni ekonomski avtonomiji. Kolektivnega posameznika pa drži nevidna roka kompetence. Kot pravi M. Bukčič, je paradoks v tem, da zakoni trga dominirajo nad udejanjanjem svobodne volje s strani istih suverenih posameznikov, ki tudi sicer sestavljajo skupen posameznikov.

Ali sta termina avtonomija in svoboda ekvivalentna?

Z vztrajanjem na nujnosti odstranitve osebne dominacije se avtonomija osredotoča na posameznika kot na oblikovano komponento in center družbe. Takšna "avtonomija" se sklicuje na strogo osebno "samovlado".

Kaj je s svobodo ne posameznika, ampak določene družbene skupine, tudi države?

L. S. Braun ugotavlja, da je danes skupina zbir posameznikov, abstraktnih posameznikov, nič več in nič manj. Tako se posameznik pojavlja ab novo s tem, ko mu je dano naravno pravo. Od kod prihaja ta "avtonomni" individuum? Kaj je osnova njegovega "naravnega prava" izven predhodnih premis in meglenih institucij? Katere družbene premise ga ustvarjajo, podpirajo in hranijo? Kot je poudaril zgodovinar anarhistične misli zadnjih nekaj let Peter Marshal, je bila poglobitveni prispevek anarhistični tradiciji integracija tradicionalnih decentralistov, nehierarhijskih in populističnih tradicij z ekologijo in to z razgledne točke leve filozofske in etične orientacije učenja o svobodni volji.

Kakšen je model suverenih posameznikov, ki zaenkrat še krmarijo te ladje?

Rekli so, da je to čisti tehnik, brezrazrednež, blesteča osebnost brez porekla, ki ne pozna drugega cilja kot svojo pot v svet, opremljen zgolj s svojimi tehničnimi in organizacijskimi sposobnostmi, brez psihološkega ter duševnega balasta, neprisljlen, zastopnik tehnokracije, ki je brez pomislekov in zavor. Kakšno vlogo igra posameznik in kakšne so njegove dolžnosti? Tukaj ne gre zgolj za izpolnjevanje dolžnosti, temveč tudi za spoštovanje dolžnosti - fides. Kaj vzpostavlja in ohranja zaupanje v celotno družbeno življenje? Kaj ljudi medsebojno povezuje? In kdaj postane posameznik oseba?

Rekli so, da je državna oblast danes prekomerna.

Zakaj? Ali je komu na poti? In kaj namesto nje? Širi se nezaupanje v državne institucije, vzporedno se, tudi s pomočjo države in predvsem bogatih donatorjev, ustanavljajo paradržavne organizacije. Tega ne razumemo in potemtakem ne moremo podpirati, saj ne moremo vedno znova igrati vloge poskusnih zajcev. Nobena racionalno formirana družba ne more obstajati brez institucij. Kaj je to, kar zagotavlja, da bo družba racionalna? Za kakšno družbo torej gre? Ali je za liberalno demokracijo sploh še relevantna? Kaj se zoperstavlja masi neizobraženih, ki lahko omogočijo nerazumna stališča? Ali zopet indocte ali pa osebe, ki lahko dojamejo in uresničijo dobro, oziroma so zmožne v mislih zajeti red v svetu v celoviti kompleksnosti. Nujno je preveriti stanje v najmanjši provincialni občini in pogledati, ali se tam spoštuje in išče izobraženost.

Rekli so, da realno prehaja v irealno.

Človek je zadal Zemlji več škode v 20. stoletju kot v vsej njeni zgodovini.

J. Cousteau vidi razloge v eksplozivni demografski rasti in zlorabi ekonomije. Lucidno zoperstavi ceno in vrednost. Ker ima vse svojo ceno, nič pa nima vrednosti, je nimata tudi čas in prostor, zato usoda bodočih generacij ni izhodni podatek v ekonomskih kalkulacijah. Vzrok te zmede je sodobno ekonomsko

življenje, ki se je spremenilo v abstrakcijo. Irealno je to, da je tržni sistem bolj vezan na stvari, ki ne obstajajo, kot na stvari, ki obstajajo.

Rekli so, da se stanje v družbi nujno reflektira tudi v prostoru.

V tem delu bo govora o tem, kako se družbeni koncepti (ekonomski, socialni) realizirajo v fizičnem okolju.

Govori se o dehierarhizaciji kot o svetovnem trendu tudi v prostorskem oziru. Čemu dehierarhizacija? Kot v primeru socialnih razmerij, ko je danes skupina zbir abstraktnih posameznikov, je namen dehierarhizacije vzpostaviti enako stanje še v prostoru. Tudi na hierarhičnosti temeljijo najrazličnejši odnosi znotraj celot. Celot in ne skupkov. Odnosi so znotraj celot določeni z lastnostmi komponente: obliko, velikostjo, še bolj pa z razvrstitvijo in lego. Ena od možnih korelacij komponent je hierarhičnost. Mukaržovski označuje hierarhičnost kot manifestacijo notranje enotnosti komponent. Mesta danes niso nič drugega kot neurejeno kopičenje poslopij. Nekoč so vedeli, da je ustvarjanje in vzdrževanje reda v skladu z dobrim. Nasprotno je vse tisto, kar je anarhično, kar predstavlja novotarijo in ogroža pravilnost ritma, kar ustvarja kaos, v skladu z zlim. Če smo zelo konkretni, je splošno znano, da omogoča hierarhična urbana mreža vitalnost mreže naselij, boljše dostopnost do delovnih mest in uslug, fizibilnost in s tem izboljšave javnega prometnega sistema, zmanjšanje onesnaževanja in rabe energije ter potreb po graditvi novih cest in druge tako gospodarske kot tudi socialne infrastrukture.

Istočasno se govori, da razdalje niso več pomembne. Vsi odnosi v določeni celoti niso nujno zasnovani na lastnostih enot. Tukaj so še razdalje, ritem, odnosi oziroma korelacije, ki zadevajo samo celoto. Značaj ritma vsekakor ni vsebovan v komponenti. Isto velja za zelo pomemben sklop odnosov v celoti, ki jih tvorijo oblika razporeditve elementov in razdalje v njej. Vidimo torej, da se pojavljajo tudi odnosi, ki se nanašajo na celoto. Sklepamo lahko, da so razdalje brez pomena v primeru, ko celote ni več.

Govori se o nepotrebnosti meja.

Toda Grki so zgodaj spoznali, da stvari vznikajo v "bivanje" šele tedaj, ko jim je podarjen obris, meja, določenost. "Tako je pojem meje dobil temeljni ontološki pomen že v pitagorejski kozmologiji" (Kocijančič v Parmenid). To lahko pomeni, da tistega, čemur ukinemo mejo, ni več. Če ne bo države in mesta, in torej civilizacije, kaj bo? Prvo, kar je naredil Romul, je bilo to, da je zaoral sveto brazdo. Družbeni ustroj je bil najprej prostorsko koncipiran. Res je Rim propadel kot globalna država, ostala pa je poselitvena, urbana in cestna struktura, arhitektura ter druga umetnost, jezik in pravo. Žal ne tudi tisto, kar je rimsko civilizacijo naredilo za civilizacijo, to je rimska morala. Kako se vzdržuje ravnovesje v svetu, v katerem so meje nepotrebne in kdo so sosedi? Kako vzpostavljati primerne odnose med ljudmi in jih varovati? Kaj je prostorski koncept skupnosti?

Govori se, da prostorski plani niso več potrebni.

"Ne pričakujemo, da je na ravni republike možno pripraviti prostorski plan, ki se običajno pripravlja za nižje ravni. Pomembno je le, da republika pravočasno sprejema različne smernice, s katerimi usmerja nižje ravni odločanja. Pri tem je pomemben formalni status smernic in način sprejemanja republiških smernic.

Republika tudi določi objekte in trase, ki imajo republiški pomen in postanejo za občine obvezni. Pri tem je pomembno ugotoviti ustreznost veljavnih kriterijev in podrobno preučiti postopek usklajevanja med regijo (občino) in republiko ter določiti mehanizme demokratičnega razreševanja neizogibnih teritorialnih konfliktov" (Dekleva J.).

Tudi v Evropi in v svetu je na makroregionalni ravni že dalj časa prisotna težnja po prehodu s celovitejšega prostorskega planiranja na sektorsko planiranje s presojami vplivov na okolje. Gre torej za ukinjanje instrumentov planiranja celot in za uveljavljanje instrumentov planiranja skupkov. Kapital gleda na dejavnost prostorskega ter urbanističnega planiranja kot na nepotrebno kompliciranje in vzrok zviševanja stroškov investicij ter skuša uveljaviti svoje partikularne interese in se otresti številnih stroškov skozi najrazličnejše oblike parcialnih planov, ki jih izvaja in udejanja država.

Na lokalni ravni (urbanistično načrtovanje) so tovrstne težnje še dosti bolj izrazite.

Najbolj aktualen primer je prizadevanje za ustanavljanje obrtnih, ekonomskih, "šoping" con. Izhajajoč iz vloge prostora kot absolutnega omejitvenega dejavnika, v katerem je brezpogojno potrebno spoštovati zakonitosti njegove reprodukcije (ekologijo), je taka težnja zelo kočljiva za kakršenkoli planski pristop k reševanju okoljske problematike in s tem povezano učinkovito reševanje okoljskih problemov. Vendar so težnje v svetu drugačne, iznajdeni so bili instrumenti za legalno izogibanje prostorskim planom, če so ti na poti ekonomskim interesom ali partikularnim družbenim ciljem. Po A. Thornleyu obstajajo trije načini premostitve normalnih in utečenih planskih postopkov: arhitekturni natečaji (arhitekturno urbanistični natečaji pri nas), "Spatial Development Orders" in "Urban Development Corporations". Vsak od teh uvaja alternativne mehanizme, ki omogočajo izogibanje veljavnim planom, če ti niso v skladu z aktualnimi "tržnimi" željami. Evropski misionarji celo v svojih dokumentih priporočajo Vzhodni Evropi, "da je nujen razvoj poselitvene strukture, ki naj zadovolji kriterije tržne ekonomije (učinkovitost javnih institucij, privlačnost urbanih/regionalnih lokacij (podčrtal avtor) za investitorje, tudi jamstvo planske zanesljivosti za tuje investitorje)" (Informal Council of Spatial Planning Ministers).

Cilj teh premostitev je vzbuditi zaupanje "trga" v tistih območjih, za katera tržno povpraševanje že obstaja. Vse to predpostavlja manjše vključevanje javnosti in manjše upoštevanje socialnih potreb. Gre torej za dominacijo tržnih kriterijev. Pri nas je že nekaj časa znana in uveljavljena praksa takoimenovanih urbanistično - arhitekturnih natečajev in delavnic, za katero stoji ideja nadomestitve planskega procesa in njegovih navezav na lokalno samoupravo z ekspertnim panelom. Gre torej za premostitev demokratičnih procedur in institucij tam, kjer so najbolj učinkovite. Trend je globalen, saj celo evropski dokumenti govorijo o seminarjih in delavnicah, kjer je javnost vključena (če je) zgolj skozi vladno - "nevladne" organizacije. Tukaj je iskati pravi pomen besede "mreža", ki se v zadnjem času tako pogosto pojavlja. Namesto da posameznik participira preko institucij, ki zagotavljajo demokratičnost procedur, se mu ponuja vključevanje v neke neformalne nebulozne organizacije, preko izvršilnih organov oblasti posredno povezane s centri odločanja. Tako se informacija ali zahteva, želja, predstava, ideja, posredovana s

strani posameznika, učinkovito prefiltrira. V nadaljnjem koraku se na višji ravni povezuje (občine, regije, makroregije) po principu fraktala zadeva ponovi (bilateralni, multilateralni seminarji in workshopi).

Poglejmo si aktualen primer. Kje je demokratičnost odločanja, ko se rezervacija prostora za novi CK kar naenkrat spremeni v lokacijo za izgradnjo "multipleks centra" (sistema malih in srednjih kinodvoran) in poslovnega objekta s pripadajočim javnim parterjem ter garažnimi površinami v dveh kletah na Slovenski cesti 14 do 16 v območju urejanja CO 1/27 - Šumi? Kot meščan sem za to spremembo namembnosti in razpis javnega, anonimnega, enostopenjskega, državnega programskega natečaja z vabljenim udeležencem za pridobitev urbanistično-arhitekturne rešitve izvedel iz dnevnega tiska, za razliko na primer od prebivalcev Züricha, ki jim je bila dana možnost, da se opredelijo do predloga za graditev hotela Sheraton v centru mesta. V Švici se z referendumi, ki so, mimogrede, stalna praksa, ne ogroža ali zlorablja demokracije, kot je slišati iz ust eminentnih politideologov. Ali je vse, kar lahko kot prebivalec tega mesta storim, da napišem članek o neprimernosti lokacije za tako dejavnost, kot je to storil (in uspel) Branko Cvetkovič v članku *Ko bik...* v primeru izgradnje hotela na Južnem trgu.

Na popolnoma enak način sem kot meščan izvedel za spremembe zazidalnega načrta za zeleni pas ob Gradaščici, ki je bil v urbanističnem izvedbenem načrtu in tudi v sistemu zelenih površin mestnega načrta predhodno opredeljen kot parkovno območje. Oddelek za urbanizem mestne občine je pri arhitektu naročil strokovno preveritev sporne lokacije za poslopje nove nunciature. In končno je bil razpisan interni natečaj za novo zgradbo nunciature v Ljubljani. Tudi v tem primeru javnost - meščani v prostorsko planskem procesu ne participirajo ampak lahko zgolj opozarjajo v dnevnem tisku.

Ne gre torej zgolj za ideje, koncepte, temveč tudi za instrumente za njihovo izvajanje. Glede na naravnost teh idej in konceptov je logičen zaključek, da prehajamo v brezprostorski svet. Ali se nahajamo v času, ko zlo dominira nad dobrim?

Rekli so, da mora človekovo delovanje temeljiti na principih.

Da bi razumeli današnjo stvarnost z vidika človekovega delovanja, podajam nekaj trajnejših principov. Razmerja, ki opredeljujejo odnose posameznih komponent in njihovih lastnosti znotraj celote, se v času spreminjajo, uravnavajo pa jih naravni zakoni in tudi človek. Razen principov, ki so pomembni zaradi tega, ker pojasnjujejo razvoj določene celote v času, je nujno definirati tudi principe delovanja človeka, še preden začne delovati. Vsak poseg človeka v določen prostorsko - naravni kontekst povzroča spremembe komponent, oziroma njihovih lastnosti, njihovih medsebojnih razmerij in razmerij do celote.

Predn začne človek delovati, mora najprej spoznati prostorsko - naravni kontekst, v katerega vstopa in namerava posegati in skušati delovati skladno s spoznanimi razmerji, ne da bi ta razmerja bistveno spreminjal ali celo porušil. To bi namreč izzvalo nujne nezaželene povratne reakcije, ki so, poznavajoč temeljne principe uravnavanja razmerij v naravnih sistemih, neizbežne. Na temelju teh spoznanj je možno človekovo delovanje opredeliti tudi normativno.

Konkretni principi delovanja morajo izvirati iz poznavanja konteksta predmeta, ki nas zadeva, kljub temu pa obstaja splošni princip, ki korespondira s prej predstavljenim nespremenljivim zakonom narave, ki je poetično predstavljen v Dao de jingu:

*"Kar želiš skrčiti,
velja prej razširiti.
Kar želiš oslabiti,
velja prej okrepiti.
Kar želiš podreti,
velja prej postaviti.
Od koder želiš jemati,
tja je treba prej dati.
Temu pravim:
spoznati, preden se stvari razjasnijo..."*

Gre za princip, če ga nekoliko skrajšamo: "dati, da bi potem lahko odvzeli". Ne govorimo zgolj o pojavnem svetu kot predmetu vednosti, temveč tudi o svetu, v katerem "človek deluje" (Lesjak).

Lesjak po Lao Ziju razbira tudi teorijo delovanja:

- "V smislu prvega aspekta zakona premene naj bo delovanje racionalno, tako v smislu *varčnosti* kot *premišljenosti*. Opravi se je potrebno lotiti *na pravem mestu* in v *ugodnem trenutku*".
- "Specifična dinamika opozitov pa kot da le dodaja doktrino *zlate sredine*".
- "Vsako delovanje mora tako vzeti v zakup tisto, od česar se razločuje, na čemer gradi, nenehno se mora - kot delovanje, ki je to, kar je, prav zaradi svoje partikularnosti - *zavedati globalnosti*. Prav zato se je potrebno "držati *skromnosti* in *zmernosti*, ter opustiti vse *preobilno, ekstremno in ekstravagantno*". Tukaj je zmernost, v kontekstu delovanja, potrebno videti zlasti v opozitu *pretiranost*. Pretiranost se izkaže za slabše od nič narejenega.
- Fung Ju-Lan poudarja še *enostavnost* kot vodilno načelo ne samo delovanja, temveč tudi življenja (Ju-Lan).

Na osnovi kitajske izkušnje Lesjak kot temeljni princip človekovega delovanja v naravnem svetu postavlja *participacijo*. Princip, ki je v diametralnem nasprotju z današnjim, ko gre v bistvu za princip *premagovanja*, ki je bil že večkrat kritiziran, oziroma opredeljen kot nesmiseln, izkazal pa se je tudi kot problematičen (Rimski klub).

Danica DOBROVC
Barbara ŽVOKELJ

SOCIALNI PROBLEMI IN NJIHOVE POLITIČNE POSLEDICE V SREDNJEVROPSKIH DRUŽBAH

V Ljubljani je od 31. avgusta do 6. septembra 1997 potekal srednjeevropski univerzitetni seminar z naslovom "Socialni problemi in njihove politične posledice v srednjeevropskih družbah". Seminar poteka že 8. leto zapored, vsakokrat na drugo temo in v drugi državi. Pri izboru teme se upošteva njena raziskovalna in praktična aktualnost.

V organizacijskem pogledu se seminar razlikuje od večine drugih univerzitetnih seminarjev in poletnih šol po pomembni vlogi študentov v vsebinski pripravi in izvedbi seminarja. FDV sodeluje 3. leto. Predlani so se predstavniki FDVja udeležili seminarja v Avstriji (Krems), tema seminarja pa je bila Srednja Evropa politično, ekonomsko, kulturno... Lani je seminar potekal v Pragi, beseda pa je tekla o vključevanju bivših socialističnih držav v NATO. Letošnji seminar je organizirala Fakulteta za družbene vede (dr. Ivan Bernik) in je potekal v Ljubljani. Udeležili so se ga študentje in profesorji iz Avstrije, Češke, Madžarske, Nemčije, Poljske in Slovenije.

Okviri za seminarske naloge so bili predpisani, naloge pa so se med seboj vseeno zelo razlikovale. Skupna točka vsem je bilo razmišljanje o tem, kakšni socialni problemi se ob tranziciji pojavljajo in kako jih politične stranke skušajo reševati. Tema je aktualna tudi za Avstrijo, kjer so socialni problemi povezani z njenim vstopom v EU ter Nemčijo, kjer so ti problemi povezani s ponovno združitvijo Nemčij.

Češka predstavitev je v seminar vnesla svojevrstno idejo o krizi motivacije. Ta naj bi predstavljala primarni vzrok odmiranja komunističnih režimov. Pomanjkanje motivacije, neuspeh in nerazumevanje potreb državljanov so pripeljali do izgube energije, ki je bila prisotna v realsocialističnih režimih. Transformacija družbe je s seboj potegnila tudi socialne probleme: povečala se je kriminaliteta, narastel je odstotek starih lju-

di, število rojstev je upadlo (nataliteta je bila leta 1995 celo negativna). Narašča odstotek revnih prebivalcev. Kljub polarizaciji družbe, le-ta še ne ogroža stabilnosti sistema. Vzrok za padeč natalitete pa je iskati v socialni ogroženosti in naraščanju možnosti pridobivanja izobrazbe. Zanimiv je podatek o nizki stopnji brezposelnosti na Češkem leta 1995, ko je bila le 3,5% (merila in vir nista navedena). Sicer pa je demografski razvoj na Češkem podoben trendom v večini držav EU.

Stereotipe in vzorce obnašanj, vkoreninjene in prenešene iz starega sistema, bo morala civilna družba spreminjati sama. Referenti so opozorili na upočasnjevanje dinamike transformacije gospodarstva. Najbolj opazen je padeč tujih investicij in izvoza. Po njihovem mnenju se ekonomsko "čudo" končuje. V letu 1997 beležijo slabšo industrijsko rast (0,8%), najvišji odstotek nezaposlenih v zadnjih petih letih, višje izdatke za socialno in zdravstveno varstvo, porasli pa so tudi življenjski stroški (v primerjavi z letom 1996 za 13%). Sociala pri njih je stabilna predvsem na račun zadolževanja in finančnih injekcij vlade.

Čeprav je Avstrija ena bogatejših držav Evrope, so se ji z vključitvijo v EU pojavili določeni problemi. Poskusi reševanja teh problemov bi bili lahko v pomoč ostalim državam, ki se potegujejo za vstop v EU. Pojavlja se splošno nezaupanje v spremenjen sistem. Najslabše je na trgu dela. Spremenjene usmeritve so sprožile predčasno upokojevanje in porast dolgotrajne brezposelnosti. Marginalno skupino predstavljajo brezposelni mladi, kar je lahko posledica slabe zaposlovalne politike ali slabega izobraževalnega sistema. Po mnenju avstrijske skupine je do sedaj vstop v EU prinesel več slabosti kot prednosti, dolgoročno pa predvidevajo, da bo prinesel več prednosti. Gospodarske spremembe in prilagoditve so bile potrebne zaradi spremenjenih pogojev svetovne trgovine in nimajo bistvene povezave s samim vstopom v EU.

Zavzemajo se za skupno socialno politiko in politiko trga dela v celotni EU, čeprav se z vstopom v EU ne počutijo nič bolj Evropejce kot poprej. Poljska ni imela nikoli problemov z nataliteto. Najnižja stopnja natalitete

je bila leta 1994 in sicer 2,6%, kar je v primerjavi s Slovenijo izredno visoka stopnja. Ponovno rast prebivalstva pričakujejo za konec 90ih let. Med trende sodijo: precej nizek zdravstveni standard (50% moških umre pred 70im letom), nižja pričakovana življenjska doba kot v Sloveniji (moški 68, ženske 77 let), padanje umrljivosti dojenčkov in rast samomorov. Vseeno pa ima družina na Poljskem še vedno zelo velik pomen. Družba je razdeljena na tri dele: kmete, ki so s tržnimi reformami in uvozom z Zahoda izgubili monopol, bojijo pa se tudi nižjih subvencij, če bi vstopili v EU (od kmetijstva živi kar 25% Poljakov); delavce (pomembna vloga v preteklosti) in počasi nastajajoč srednji razred, ki pa je bolj razred s posebnim življenjskim slogom, kot pa družbeni razred. Razhajanja o tem, koliko ljudi na Poljskem živi v revščini, so velika (1%-50%). Na Poljskem definirajo revščino z zaslužkom manj kot 40% povprečne plače.

Zaradi pomanjkanja konsenza političnih akterjev, manjka celotna predstava o tem, kakšen naj bi bil gospodarski sistem. Država je še vedno lastnik dela gospodarstva. Problem predstavlja močno centralizirana javna uprava, ki je omejila samoupravo. Tempo reforme upada. Privatizacija še ni končana. Reforma socialnega sistema ni izvedena. Problemi nerentabilnih delov gospodarstva (rudarstvo, težka industrija, kmetijstvo) niso rešeni. Odlašanje s strateškimi političnimi odločitvami ne bo pripomoglo k uspešni gospodarski transformaciji. Vseeno so opazni že prvi uspehi. BDP konstantno raste, produkcija in mednarodna menjava tudi, inflacija in brezposelnost pa padata.

Politične stranke se premalo ukvarjajo s socialnimi problemi. Volilci se težko odločijo koga voliti, saj stranke nimajo jasnih programov.

Ob ponovni združitvi Nemčije se pojavljajo novi problemi. Enega od njih je skupina poimenovala "kolonizacija" vzhodnih Nemcev na področje zahodne Nemčije (iskanje dela, stanovanj...). Januarja letos pa smo lahko prebrali v sobotni prilogi Dnevnika obratno mnenje Chomskya. Meni, da je z razpadom Sovjetske Zveze in vzhodnega bloka zahodu omogočen kolonialni pohod na vzhod. Vzhodna Evropa je hvaležnejše

tržišče od Afrike ali Latinske Amerike z odlično izobraženimi in discipliniranimi ljudmi, ki delajo za desetino cene (primer Volkswagna in Škode, Dnevnik, januar 1997). Notranje enotnosti med vzhodno in zahodno Nemčijo zaradi socialnih neenakosti še ni. Visoka brezposelnost je kriva najnovejšim ukrepom, ki jih Nemčija izvaja - moratorij na pridobitev delovnih dovoljenj za podjetja in delavce držav nečlanic EU (september, oktober 1997). Politične stranke za nove socialne neenakosti ne pokažejo pravega zanimanja.

Politični sistem Zvezne Republike Nemčije, kljub vsem problemom, ni v nevarnosti, je stabilen. Združitveni problemi so začasni in ne predstavljajo nikakršne grožnje novi državi. Gotovo je bil njihov referat najbolj sistematično predstavljen. Vsi so pokazali izredne didaktične sposobnosti, kar kaže na to, da se na njihovi fakulteti ukvarjajo s tovrstnimi dejavnostmi in njihove seminarske naloge niso samo nujno zlo. Seveda je bila njihova prednost materni jezik, v katerem je potekal seminar, vendar so skušali poskrbeti tudi za tiste "poznavalce" nemškega jezika, ki njihovi predstavitvi ne bi mogli slediti.

Madžarska je prevzela svoj politični in gospodarski sistem po zahodni Evropi, žal pa je prevzela le formo in ne vsebine. Vlada ima preveliko moč, saj v parlamentu ni dovolj močne opozicije, ki bi kritizirala njeno delo. Moč vlade omejuje le ustavno sodišče. V družbi vlada delitev na dva dela: revne in manj revne, ki pa je tudi geografska: na zahodu države živijo boljše in bolj zdravo kot na vzhodu. Madžarska je pridobila demokracijo, finančne zmožnosti in perspektive pa so slabše kot prej. Življenjski standard prebivalcev je danes nižji kot v času komunizma. Pozitivna lastnost spremembe sistema je, da je finančna solidarnost med generacijami večja in zato živijo bolje, kot kažejo statistike. Tudi produktivnost se viša, pa čeprav na račun sive ekonomije.

Njihove elite se delijo na kulturno, politično in gospodarsko. Kulturno elito predstavlja inteligenca (v prejšnjem sistemu opozicija), posestniki kapitala (nekateri vodilni državni uslužbenci prejšnjega sistema)

pa sedaj predstavljajo del gospodarske elite. Politično elito predstavlja prejšnja politična elita, opozicija starega sistema (ki se je začela ukvarjati s politiko) in tisti, ki se zavzemajo za postkomunizem (člani socialdemokratskih strank). Demografski trendi današnje Madžarske so višja stopnja umrljivosti, manjša pričakovana življenska doba, slabo zdravstveno stanje (vsak peti prebivalec ima kronično bolezen), vsaj 5% prebivalstva pa čuti pomanjkanje. Vedno večja problema postajata alkoholizem in brezdomstvo. Slabšanje stanja madžarskega prebivalstva po letu 1988 nastopi zaradi inflacije in državnega dolga ter večanja brezposelnosti, ki je največji problem med mladimi. Inflacija predstavlja *tudi* največji problem in oviro za razvoj gospodarstva na Madžarskem.

Slovenijo je predstavilo 8 študentov, politologov, ki sta jih usmerjala dr. Zinka Kolarič in dr. Ivan Bernik. Po značilnostih družbenega življenja bi našo državo lahko primerjali z vsemi državami, udeleženkami seminarja. Strankarski sistem je bil, podobno kot v drugih državah real-socializma, uveden leta 1989. V tistem času stranke niso imele baz, korenin, ljudje jih niso poznali. Skupna točka programov strank leta 1989 je bila konec komunizma. Tudi danes stranke niso razdeljene po obravnavi socialnih problemov ali interesih družbe, temveč se razliku-

jejo po ideoloških in osebnih razlikah. Državljeni pričakujejo od strank pragmatizem in učinkovito reševanje problemov.

Demografske značilnosti so: padec števila prebivalcev (čeprav se za 21.st. pričakuje lahen porast), padec migrantov, BDP in delovno aktivnih prebivalcev, padanje kriminalnih dejanj in povečanje kriminalitete. Slovenska družba in država sta reagirali na spremembo političnega sistema na dva načina: liberalno in solidarnostno. Liberalna reakcija temelji na individualnem pojmovanju socialne pravičnosti. Z odsotnostjo državne intervencije se bo povečalo tveganje posameznika. Vrzeli bo zapolnjeval trg, pa tudi država s svojimi nevtralnimi mehanizmi, ki jih bo tam ponujala. Temelje za koncept solidarnosti bo vzpostavljala politika s socialnim varstvom. Blaginjska strategija bo tako plod politike. Temeljna zahteva vseh strank so nov pomen in smernice socialnega skrbstva. Politični ukrepi po letu 1992 v Sloveniji kažejo težnjo po ohranjanju socialne države in socialnega skrbstva. Neizbežna pa je sprememba pokojninskega in davčnega sistema. Parlament se več ukvarja z vstopom v evroatlantske zveze kot z notranjepolitičnimi problemi.

Na vsa morebitna vprašanja v zvezi s predstavitvijo posameznih držav boste našli odgovore v referatih posameznih skupin, ki se nahajajo pri profesorju dr. Ivanu Berniku.

Peter STANKOVIČ

Stjepan G. Meštrović

Postemotional Society

SAGE Publications; London, Thousand Oaks, New Delhi

Za čas osemdesetih in začetek devetdesetih let lahko z gotovostjo zatrdimo, da si ga bomo v družboslovni teoriji zapomnili predvsem po številnih sporih okoli vprašanja postmoderne. Nekateri avtorji so namreč prepričani, da živimo v nekem kvalitativno drugačnem času od klasične "moderne", drugi se s tem ne strinjajo in menijo, da smo danes priča zgolj neki zaostreni modernih razmerij, spet tretji zavračajo samo idejo postmoderne kot nesmisel ali kot slepo ulico v človeški zgodovini in tako naprej. Obenem pa se zdi, kakor da je žolčna razprava o postmoderni v nekaj zadnjih letih izgubila veliko svojega začetnega naboja. Tako se je zadnje čase precej polegla euforija okoli vprašanja virtualne realnosti, ki naj bi povsem spremenila naš svet, prav tako so na primer veliko svoje še donedavne aktualnosti izgubile vratolomne spekulacije francoskega misleca Jeana Baudrillarda, ki se je postavil za preroka novega časa (leta 1993 je izšel odmevni zbornik *Forget Baudrillard?*). Kaže, da je nastopil trenutek "iztreznitve", saj številni avtorji oblikujejo bolj zmerne, empirično podprte teze o našem času, obenem pa se pojavlja tudi serija povsem drugačnih konceptualizacij, mimo klasičnega postmodernističnega diskurza.

Med slednje prav gotovo sodi tudi zelo odmevna knjiga ameriškega sociologa hrvaškega porekla Stjepana G. Meštrovića *Postemotionalna družba*. Avtor svoje videnje sodobnega sveta odločno zoperstavi tezam nekaterih ključnih postmodernističnih piscev, za katere meni, da so preveč enostransko usmerjeni na simulacije kognitivnih kategorij, kajti po njegovi oceni je za naš čas ključna neka druga simulacija, *simulacija čustev* (str. 32). Meštrović je tako prepričan, da živimo v svetu vnaprej določenih čustev, ki jih moramo ob različnih priložnostih izkazovati. Na porokah, pogrebih, pri kosilu, na zmenku, v predavalnicah itd., se moramo

vedno obnašati po strogih, standardiziranih in racionaliziranih vzorcih, vsa čustva so tu vnaprej določena, vedno moramo biti 'nice' (prijetni, prijazni), ampak nikoli kaj več od tega. Poleg tega nam danes sredstva množičnega obveščanja dostavljajo v naše domove niz dogodkov, ki iz nas potegnejo intenzivne, vendar standardizirane čustvene reakcije, toda že ob naslednji novici ali oddaji jih zamenjamo z novimi.

Stjepan G. Meštrović torej poskuša pokazati, kako živimo v svetu intenzivnega in vendarle zelo površnega, vnaprej predpisanega čustvovanja. Na številne dogodke okoli nas ljudje reagiramo zelo čustveno, vendar pa iz teh čustev nismo več sposobni izpeljati delovanja, kar je eden ključnih momentov, po katerem se sodobne družbe razlikujejo od tradicionalnih. Meštrović svoje trditve zelo nazorno ilustrira predvsem z dvema primeroma.

Najprej na primeru razvpitega sojenja O. J. Simpsonu za umor svoje žene in njenega ljubimca opozori, kako se je obtožba za umor sprevergla v nekaj povsem drugega, v vprašanje kdo je v zgodbi 'nice' in kdo ne. Kajti v končni fazi je kot ključni negativec izpadla losangeleška policija, saj njeni policisti niso bili dovolj 'nice'. S svojimi neprevidnimi izjavami so namreč pokazali, da ne marajo afroameričanov. Za razliko od policistov je O. J. Simpson s pravilnim izkazovanjem svojih čustev pred televizijo uspel spraviti velik del ameriške javnosti na svojo stran. Kajti ljudje so mu verjeli, ker je bil 'nice'. Kako bi lahko tako prijeten človek zagrešil umor? Sojenje se je po Meštroviću izrodilo v neverjetno farso: vprašanje krivde za umor se je spreverglo v vprašanje, kdo bo uspešneje manipuliral s čustvi občinstva. In drugič, na primeru vojne v Bosni pokaže, kako ljudje niso več sposobni svojih čustev oblikovati v konkretno delovanje. Kljub temu, da je praktično ves svet brez diha spremljal novice o grozotah srbskega genocida nad Muslimani, je bilo to samo do naslednje novice v informativni oddaji. Prav nič ni svetovne javnosti napeljalo k temu, da bi svoja čustva v obliki ogorčenja oblikovalo kot civilni pritisk na svoje vlade, naj vendarle odločneje poskusijo ustaviti morijo.

Meštrović pojasnjuje te strukturne premike v čutenju ljudi s pomembno spremembo v značaju sodobnega človeka, na katero je opozoril David Riesman. Riesman je pokazal, da je klasični modernistični, *nase usmerjeni* (*inner-directed*) tip zamenjal konformistični, *na druge usmerjeni* (*other-directed*) tip človeka. Prvi, nosilec zahodnega individualizma, poenostavljeno rečeno izhaja iz samega sebe in lahko celo uveljavlja svojo voljo na račun drugih, vendar pa je sposoben izjemnih, doslednih in zelo moralnih dejanj. Po drugi strani pa na druge usmerjeni človek skrbi predvsem za to, kaj bo njegova okolica mislila o njem. Vedno je prijazen, korekten, nevsiljiv, ampak v tej svoji neskončni prijetnosti ni več sposoben delovati dosledno in moralno – če bi bilo takšno ravnanje v nasprotju s prepričanji skupine, ki ji pripada.

Avtor tukaj spet naniza celo vrsto zelo nazornih primerov. Omenimo samo dva, ki sta morda najzanimivejša. Najprej Meštrović zelo lucidno najde lepo ilustracijo spremenjene osebnosti v popularni produkciji fikcije za otroke. Če so bili še pred nekaj desetletji otroški heroji razni supermani, spidermani, batmani in tako naprej, torej *nase usmerjeni* superheroji, ki so se sami borili proti mračnim silam, so danes junaki televizijskih nadaljevalk predvsem *skupine*. Barney and Friends, Teenage Ninja Mutant Turtles, Power Rangers. Vsem tem zgodbam je skupno to, da se odvijajo v nekih idealiziranih okoljih srečnega srednjega razreda, polnih prijaznih ljudi, zapleti so pogosto zgolj nesporazumi med prijatelji, ki so itak vsi dobri, če pa že nastopi kakšen negativec, ga pa hitro premagajo s kakšno čarovnijo (str. 53-55). Ali povedano drugače: skupina *drug na drugega usmerjenih* vrstnikov, ki si vzajemno nudijo čustveno varnost, je danes tista realiteta, ki jo sodobni človek že od malih nog sprejema kot ključno referenco svojega delovanja.

Kako pa to lahko postane problematično, pokaže avtor skozi svoj drugi primer, politično realnostjo našega časa. Ne samo, da tipični postemocionalni predsednik Bill Clinton, zaradi svoje želje po ugajanju vsem, ni več sposoben potegniti kakršne koli odločne politične poteze, problem lahko

postane dosti globlji. Sodobni postemocionalni ljudje se enostavno niso več sposobni upirati prijetnim, *na druge usmerjenim* politikantom, tudi takrat, ko bi se morali. Na mirovnihih pogajanjih med vojno v Bosni so bili ameriški pogajalci na primer nadvse očarani, ko je Slobodan Milošević po napornem dnevu sedel za klavir in zaigral nekaj nežnih melodij, navdušeni so bili nad njegovo prijetnostjo, duhovitostjo in šarmom, pa čeprav so vedeli, da prav on stoji za vso morijo na Balkanu. Po drugi strani pa se jim je zdel *nase usmerjen* politik Alija Izetbegović neprijeten, odljuden in predvsem moreč s svojimi opozarjanji na realnost genocida, ki bi ga bilo potrebno nemudoma ustaviti.

Zelo zanimivo je tudi Meštrovićevo izvajanje o neprijetnih psiholoških posledicah, ki nastajajo v družbi na druge usmerjenih ljudi. Ker so ljudje drug z drugim vedno *'nice'*, odpade nekaj, kar je Freud imenoval *katarza*. Nekoč so si ljudje skozi prepir, jezo, bes ali jok olajšali dušo in se potem pomirili. Danes pa je seveda neprimerno pokazati kakršna koli negativna čustva proti drugim (tukaj mi na misel pride ultimativni izrek devetdesetih, "misli pozitivno"), kar pa potem 'udari ven' nekje drugje (str. 89-90). Ljudje vedno pogosteje izražajo svoje nezadovoljstvo, slabo voljo, pritožujejo se v pisnih bralcev, zmrdujejo nad prevročo kavo v lokalu, ne dovolj prijaznim osebjem, zgražajo se nad previsokimi davki, po drugi strani pa je njihov vsak drugi stavek "država bi tu morala priskočiti na pomoč", vsi so naenkrat postali "žrtve" (ženske, homoseksualci, rasne manjšine, etnične manjšine, narkomani, starejši, mlajši itd.), nenehno se tožarijo... Meštrović tukaj navaja kot absurden primer neko žensko iz San Francisca, ki je terorizirala svojo okolico z nenehnim pisanjem tožb, v kratkem času je tožila več kot petdeset ljudi (sosedov, prodajalcev, trgovin) zaradi najrazličnejših žalitev in zlorab (str. 58).

Teh nekaj kratkih povzetkov ključnih Meštrovićevih konceptov verjetno vsaj približno pokaže, kako avtor v svojem delu ponuja neko zelo pronicljivo in intelektualno pronicljivo analizo sodobnega sveta. Kljub vsemu pa se zdi, da ima Meštrovićeva

teorija o postemocionalni družbi tudi kar nekaj lukenj. Najbolj zbode v oči predvsem dejstvo, da avtor ne ponudi nobenih pomembnejših razmišljanj, zakaj se je naš svet premaknil v smer napihnjenih mrtvih emocij. Nekje sicer mimogrede omenja, da je imperativ vse večje prijaznosti posledica vse bolj agresivnih fotoreporterjev, ki se vtikajo v naša življenja, in da so naše sterilne emocije posledica televizijskih reklam, ki nam s svojimi instant sporočili dušijo avtentične občutke (str. 102), ampak vse to je seveda veliko premalo. Kljub temu, da v njegovi podobi sedanosti res lahko prepoznamo mnogo tega, kar doživljamo vsak dan, ostaja njegov model v svojem bistvu *nedomišljen*. Zgolj zoperstaviti neko vizijo preteklosti in podobo sedanosti, brez kakršne koli poglobljene sociološke analize vzrokov, ki so pripeljali od ene k drugi, je podvig, ki prinese mnogo manj kot s svojo retoriko obljublja.

V primerjavi s to pomankljivostjo, so druge Meštrovičeve nedoslednosti veliko manj problematične, pa jih vseeno omeni- mo nekaj. Prvič, presenetljivo je, da avtor v svojem delu o sterilnih čustvih nikoli ne pomisli na Webrovo razmišljanje o racionalizaciji. Ali niso današnja instant čustva nek precej racionalni odgovor posameznikov na svet nabit z informacijami in dogodki? Kam pa bi prišli, če bi se ob vsaki dobri novici na televiziji prepustili nebrzdanemu veselju, odpirali šampanjce in se objemali s prijatelji, ob slabih novicah pa bi sedeli cel teden doma na bolniški, zamorjeni, brezvoljni in povoženi?

Drugič, skozi vso knjigo se avtor nenehno vrača na primera vojne v Bosni in sojenja O. J. Simpsonu. To sta sicer brez dvoma pomembna dogodka v zadnjem času, ampak vprašanje je, ali je moč graditi teorijo več ali manj zgolj na dveh primerih, še posebej, če to vodi v hudo nedoslednost. Razbrati je, da je eden ključnih motivov, ki je Meštroviča pripeljal do razmišljanja o sodobni družbi kot o družbi mrtvih emocij, njegovo presenečenje nad mirnostjo zahodne javnosti ob etničnem čiščenju v Bosni. Toda vprašanje, ali on sam ne ponovi te iste nezainteresiranosti, ko praktično nikjer ne omenja etničnega čiščenja v Ruandi? Če je

prepričan, da bi se moral svet intenzivneje odzvati na genocid v Bosni (in tukaj ima seveda prav), zakaj potem molči ob primeru nekega drugega genocida?

In končno, bralec se ves čas ne more znebiti vtisa, da je Meštrovičeva podoba postemocionalne družbe v svojem bistvu zgolj podoba Združenih Držav. Če se bo svet s časom povsem amerikaniziral, bo to potem lahko tudi podoba celotnega sodobnega sveta, ampak dokler se to še ni zgodilo lahko rečemo, da v knjigi tako zelo prevladujejo povsem *kulturno specifični* primeri iz ameriškega življenja (reakcije ameriške javnosti na vojno v Bosni, na sojenje O. J. Simpsonu, pomen Halloweena...), da lahko podvomimo o univerzalnem pomenu avtorjeve teze o postemocionalni družbi.

Glede na povedano lahko zaključimo, da knjiga Stjepana G. Meštroviča, Postemocionalna družba, morda ni tako zelo pomemben dosežek v strogo znanstvenem smislu, saj je v njej preveč nedoslednosti in nedomišljenosti, je pa vseeno nadvse zanimivo, in kar je še pomembneje, nadvse inspirativno branje, kar pomeni, da je njena vrednost za družboslovce vseeno velika.

Teja OBLAK

Melita Poler

Novinarska etika dolžnosti

Založba Magnolija, Ljubljana 1997, 254 strani.

Smo v informacijski dobi, dobi množičnih občil. Primarna usmeritev mnogih sodobnih množičnih občil sploh ni več prizadevanje po uresničevanju informativne in nadzorne funkcije. Množična občila nove dobe so komercialno usmerjena, odločilni motiv množičnih občil je postal dobiček. Uredniki izrazito komercialno usmerjenih časnikov in časopisov, pa tudi televizijskih postaj, iščejo zgodbe, ki se bodo prodajale. Vedno več je kršitev Kodeksa novinarjev Republike Slovenije, še posebej pa je mnogo senzacionalističnega poročanja. "Zdi se, da je v poplavi novodobnega individualizma, subjektivizma

in realizma izginilo središče, ki bi določalo in osmišljalo, kaj je prav in kaj ni." (Poler 1997, 11) Nobenih temeljnih pravil ni več, nobenih kriterijev presojanja. Vendar pa še zdaleč ne pomeni, da etike sedaj ne potrebujemo več. Ne, nasprotno, sedaj jo potrebujemo še bolj kot kdajkoli prej.

Avtorica se zaveda, da etika dobe množičnih občil pomeni sprejetje etike na dveh ravneh. Na eni je etika kot metaetika, univerzalen temelj morale, mišljenja in ravnanja, okvir presojanja, kako ravnati prav. Druga raven pa pomeni umeščanje dolžnosti v konkretne življenjske situacije, upoštevanje okoliščin in posledic ter dopuščanje etičnih izjem, ki temelja ne zanikajo, ampak ga celo krepijo.

Melita Poler, sicer diplomirana novinarka in magistra komunikologije, je asistentka za Socialno in novinarsko etiko na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njena knjiga *Novinarska etika* je nastala na podlagi magistrskega dela z naslovom *Etika nove dobe: Kant in novinarska etika*, ki ga je junija 1996 uspešno zagovarjala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V Novinarski etiki je Polerjeva izhajala iz prepričanja, da novinarstvo potrebuje tudi prvo raven etike kot nek teoretski okvir, iskanje tega okvirja pa jo je vodilo v naštevane raznih definicij in stališč najmanj sto teoretikov. Najdlje se je zaustavila ob razlagi filozofskega temelja etike, kot ga je opredelil Immanuel Kant. Temelj Kantove etike je moralni zakon ali kategorični imperativ, ki pravi: "Delaj tako, kot da naj bi maksima tvojega delovanja s pomočjo tvoje volje postala splošni naravni zakon". Torej, piši tako, da te bodo lahko posnemali vsi drugi novinarji. Osrednjo osmislitveno točko novodobnega časa, kot Poler označuje dobo, v kateri živimo (in delujemo) sedaj, je našla v osebi, ki je polno in celostno človeško bitje, cilj sam na sebi, najvišje dobro, vrednota in dostojanstvo. Kako sebe in druge obravnavati kot osebe, je ključna naravnost Kantove filozofije. Po Kantu je spoštovati dostojanstvo osebe dolžnost, ki jo ima človek do samega sebe kot moralnega bitja. Človeka nikoli ne smemo vzeti kot sredstvo, ampak vedno kot cilj. Zato je njegovo etiko dolžnosti, ki jo očitno zelo dobro pozna, pre-

vzela in postavila za temelj svoje knjige, s tem pa tudi temelj novinarske etike nasploh.

Seveda je res, da je novinarska etika etika dolžnosti in odgovornosti. Novinarju so pri svojem delovanju svobodni in neodvisni. Ta svoboda pa jim nalaga odgovornost, kot piše tudi Poler: "Pravica javnosti do obveščeno-sti" ima pomembno etično razsežnost, saj novinarjem podeljuje posebno odgovornost: novinarji delujejo kot predstavniki javnosti. To pomeni, da je novinarjeva primarna odgovornost "odgovornost do javnosti". Odgovornost uporablja avtorica knjige kot sinonim za etičnost. Zato je temelj novinarskega sporočanja spoštovanje osebe, njenega dostojanstva. Novinar mora pisati s spoštovanjem do drugih, do sočloveka. Učiti se spoštovati človeka, učiti se, kakšen biti, da bom "dober človek, ki zna tudi novinarstvo" (Košir v Poler 1997: 11) je temeljna naloga novinarja v dobi množičnih občil, trdi avtorica. V šestem poglavju svoje knjige Melita Poler določi, da odgovornost novinarja pomeni zavezanost dolžnosti, in sicer dolžnosti do naslovnika, dolžnosti do vira informacij in do predmeta novinarskega upovedovanja. S teoretskim delom se prepleta praktični del, ki predstavlja posebne novinarske dolžnosti (to so te, ki izhajajo iz Kodeksa novinarjev RS - resnicoljubnost, pravica do zasebnosti, preverjanje informacij, domneva nedolžnosti idr.) in ponazarja njihove kršitve z opisom in razlago številnih primerov iz slovenske novinarske prakse. Z interdisciplinarnim pristopom obravnava aktualna področja slovenskega novinarstva z vidika filozofskih, socioloških in komunikoloških spoznanj, novinarske etike (ki jo loči od medijske etike in etike javne besede), ustavnih in kazenskih določil, mednarodnih novinarskih predpisov in izkušenj konkretnih spornih primerov (prispevkov), ki jih je podrobno analizirala.

Zakonodaja ne more celostno zajeti novinarskega delovanja in sporočanja, zato so potrebne tudi etične utemeljitve. Melita Poler ve, da legalno oziroma pravno dopustno dejanje še ni nujno tudi v skladu z etiko, ki je nujna za doseganje legitimnosti novinarskega sporočanja. Novinar lahko moralno presoja, če pozna kontekst dileme, obvlada filozofske temelje etične teorije in ima

sposobnost kritičnega mišljenja. V osmem poglavju te knjige avtorica oriše model takega moralnega presojanja, ki sestoji iz opredelitive situacije, analize situacije in odločitve oziroma moralne sodbe. Novinar lahko pri tem uporablja različne filozofske temelje.

Avtorica Novinarske etike se odloči, da mora biti novinarska etika povezava deontološkega temelja s teleološkim pristopom, kar pomeni, da mora biti združena iz temeljnega čuta za spoštovanje dolžnosti in skrbjo za okoliščine, situacijo, posledice. Novinarska etika je etika odgovornosti, kar pomeni, da je novinar odgovoren za posledice svojih odločitev in dejanj.

Na koncu avtorica sicer skrajno teoretične knjige predlaga dejanje, in sicer to, da naj Kodeks novinarjev Republike Slovenije vključuje tudi misel: "Novinarjeva temeljna dolžnost do sebe, naslovnikov, virov informacij in predmetov novinarskega upovedovanja je spoštovanje dostojanstva človekove osebe. Novinar naj človeka vedno obravnava kot osebo - kot cilj in najvišje dobro. To pomeni, da ga nikoli ne sme uporabiti zgolj kot sredstvo." Novinar pa si mora prizadevati, da bo zapovedi Kantovega moralnega zakona in nasvete novinarskega kodeksa ne samo spoznal, ampak jih v praksi novinarskega sporočanja dobe množičnih občil tudi uresničeval.

Dodajam, da bo le tako njegovo pisanje etično sprejemljivo za vse, tako za bralce njegovih prispevkov kot tistih, na katere se njegovo pisanje neposredno nanaša. Še posebej mora paziti, da z neresničnim in ponarejenim obveščanjem javnosti ne prizadane slednjih. Novinar pa bo tako vreden svojega poklica, ki je v službi javnosti.

Pričujoča knjiga Novinarska etika je v slovenskem medijskem prostoru zelo dobrodošla, saj je ena prvih, ki se ukvarja s to tematiko. Manca Košir, profesorica novinarstva na Fakulteti za družbene vede, je na problem novinarske etike pokazala leta 1993 z raziskavo Slovenski dnevnik v luči Kodeksa novinarjev RS, v kateri je ugotovila, da slo-

venski dnevnik Kodeks novinarjev RS kršijo iz dneva v dan. Dve leti kasneje z referatom Novinarska etika. Sicer pa pri nas o etičnosti slovenskega novinarstva piše le še ustava in zakoni, kot so Zakon o javnih glasilih, Zakon o RTV Slovenija ter Kazenski zakonik Republike Slovenije, ki v 4. točki (Posebne določbe o kaznivosti za kazniva dejanja, storjena po javnih občilih) sankcionira nekatere kršitve Kodeksa novinarjev Republike Slovenije. Vendar ti določajo zahteve o tem, kakšno naj bi bilo etično novinarsko pisanje, ki so tako splošne, da si jih lahko vsak novinar razlaga po svoje. Morda je prav zaradi tega kršitev Kodeksa v slovenskih medijih tako veliko. Pa zaradi pehanja po dobičku, ki vodi množična občila v senzacionalizem. Sedaj, ko je Melita Poler te zahteve navezala na Kantov moralni zakon oziroma zahtevo po spoštovanju dostojanstva osebe, ki velja za vse ljudi, ni več dvoma o tem, kaj pomeni pisati etično. Nihče ne more več reči, da ne zna in ne more ravnati etično, je v spremni besedi napisala Manca Košir, ena od dveh internih recenzentov te knjige (drugi je univerzitetni profesor Socialne in novinarske etike dr. Edvard Kovač).

Menim, da je knjiga zelo priporočljivo branje za vse novinarje. Ker je v njej veliko primerov kršenja novinarjevih dolžnosti po Kodeksu, jim tako pomaga pri tem, da se naučijo, kako se jim sami izognejo. Po tem sodeč vidimo, da Novinarsko etiko potrebujemo. Vendar pa bi morali že pred izidom te knjige vsi imeti neko zavest o tem, kaj pomeni etično pisanje. Vsi vemo, če oziroma kdaj žalimo in obrekujemo in kdaj kršimo domnevo nedolžnosti. Vemo, da moramo paziti, da pri pisanju novinarskih prispevkov tega ne delamo. Včasih pa se res lahko zgodi nesporazum. Takrat nam lahko pomaga ta knjiga. A le kot pripomoček. Kajti etično naravnost mora novinar (pa tudi vsi drugi ljudje) nositi v sebi. Le tako bo lahko (p)ostal res dober novinar. Če sam po sebi ni etično naravnat, mu nobena knjiga (niti ta ne) ne bo pomagala na pravo pot.

UDK: 342.511-05(497.4)

**CERAR, Miro: Status and Role of the President of the Public
Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 5, pg. 763-781**

In Slovenia the President of the Republic is directly elected. Although this is an element of the (semi)presidential system, the constitutional arrangements as a whole prove that Slovenia has a parliamentariz system where the focus of political decisionhat Slovenia has a parliamentary-making lies with the parliament and the government. Since the President has mainly representative, protocolar and iniciative powers, his political role is relatively weak. However, through his public appearance and different informal activities, the President can gain significant authority and strong influence in the political arena. The first presidential elections were held only five years ago, which means that only future developments can actually show the real limits of the influence of the President of the Republic. This developments will also prove whether the position and powers of the president are adequately regulated by the new constitution.

Key words: President of the Republic, semi-presidential system, parliamentary system, assembly system, government, the National Assembly.

908

UDK: 316.344.32"19"

**ČERNE, France: The modern intellectual-function, time, society
Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 5, pg. 782-792**

An intellectual is no doubt a personality; he/she is a leading person of any society, "the spirit of time" (without power); unconscious of the role or not intentionally. It isn't easy, to speak about him/her in general, it isn't even fair. Why not? Because the intellectual is a personality per se. In spite of this, this article will try to depict some of his/her general characteristics. An intellectual is a part of the intelligentsia par excellence, but not belonging to it as an established system's stratum. It is true, he/she has been developing along with society's development. However not in congruence with it, but in opposition to it, as its "critical (unhappy) conscience". Though, we find some of an intellectual's characteristics earlier in history, the modern intellectual had evolved from the bourgeois, industrial-capitalist society. The question is, does the so called post-industrial society need intellectuals of the previous type? The answer is: not just the same type. Nevertheless, it will still need intellectuals as its critical conscience. Why? Because there will never be a society without contradictions.

Key words: intellectual, intellectual "par excellence", established system stratum, post-industrial system.

ŽAGAR, Mitja: Asymmetries

Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 5, pg. 793-807

Asymmetries became a central topic of social sciences in the world in the 1990s. Discussions on this topic in the former Yugoslavia started already in the late 1980s, but they have hardly been noticed abroad. This article presents briefly the asymmetries in the world in different countries (e.g., United Kingdom, Spain, in bicommunal societies, in federations - especially in Belgium and Canada, in the international community), including Slovenia. It focuses on the political and legal dimensions of these phenomena. The analysis confirms the basic working hypothesis that the traditional concept of single nation-state as the basis for existing - symmetrical, hierarchical and (especially ethnically and culturally) homogeneous - constitutional and political systems does not correspond adequately to the plural, diverse and asymmetrical reality of the contemporary world. The article lists a few concepts (such as decentralization, devolution, regionalism, federalism, regional and federal reforms) that have been discussed and - in some cases - used in different countries to enable the translation of the existing pluralism and asymmetries into the political systems.

Key words: asymmetry, asymmetrical federalism, decentralization, devolution, ethnic and cultural pluralism, ethnic relations, federalism, (international) integration, single nation-states, regionalism

UDK: 331.105.27 : 330.111.62

JANCIC, Zlatko: Employee ownership, corporate communities and internal marketing relationships

Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 5, pg. 808-819

The question of employee ownership cannot be resolved as good or bad simply through the comparison of economic performances. This is especially the case when facing the ambivalent results of several employee ownership schemes. In order to answer this question we must understand some basic mechanisms of organizational cohesion and reasons for employee commitment as well as the importance of employee ownership in a contemporary organization. Our working hypothesis is that employee ownership success depends upon the degree of corporate community building. In order to confirm it we (before conducting an empirical study) firstly describe the phenomenon of corporate communities and secondly, analyze the methods used to build such communities, namely internal marketing relationships processes.

Key words: employee ownership, empowerment, corporate community, internal marketing relationships

SETNIKAR-CANKAR, Stanka: ECONOMIC ASPECTS OF CHANGES IN THE PERFORMANCE OF THE PUBLIC SECTOR

Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 5. pg. 820-834

The key to efficient performance of public sector units is not only the establishment of autonomous organisations, but also the encouragement of autonomy, professional and financial accountability and control in all organisational units of the public sector. The main features of these new management methods and management of resources are the use of market elements like competitive tendering and contracting-out to private companies, budgetary financing taking account of results, management of organisations on contract basis and focusing on results. The decentralisation will prompt economical efficiency if the powers and at the same time the responsibilities of the managerial staff are increased. It would be normal that the direct role of the state should be considerably diminished and the initiative should be left to managements of organisational units. Structural changes represent mostly reorganisation of state organisations into public and state enterprises and establishment of smaller administration units in charge of administrative tasks. Decentralisation requires a new management policy which includes the establishing of the results, elements of the market system and an user-oriented approach.

Key words: public sector, public sector privatisation, private sector organisation, management in the public sector, evaluation of results of public sector management.

ANTONČIČ, Boštjan: Benchmarking in Slovenia

Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 5, pg. 835-848

Benchmarking is a managerial "method", which is a search for best practices with the purpose of continuous improvement. The benchmarking process is continuous and systematic. It usually proceeds in stages, for example: Benchmarking object determination, 2. Benchmarking team formation, 3. Benchmarking partners identification, 4. Data collection and analysis, and 5. Action. The main types of benchmarking are: internal benchmarking, competitive benchmarking, industrial benchmarking, and generic benchmarking. Slovenian firms mostly focus on comparing their products and services. Most commonly, competitive comparison is used. The geographic scope of these comparisons is generally limited to Slovenia. This results in Slovenian firms conducting national benchmarking rather than true benchmarking, which requires comparison with the best firms. The majority of

Slovenian firms' do not utilise any formal benchmarking processes. The main obstacles confronting Slovenian firms were identified as lack of knowledge and lack of time. The concept of "Benchmarking" (as used in developed western nations) is rather uncommon in Slovenia. On the other hand, successful exceptions exist, which can be seen as the foundation for the development of benchmarking in Slovenia.

Key words: benchmarking, benchmarking process, internal benchmarking, competitive benchmarking, industrial benchmarking, generic benchmarking, comparison object, geographic scope of comparison, national benchmarking.

UDK: 37 : 339.138

ZUPANC-GROM, Renata: The evaluation of the possibility and the need of introducing marketing into public schools

Teorija in praksa, Ljubljana, 1997, Vol. XXXIV, No. 5. pg. 849-866

The author took into consideration the fact that the frame and the contents of the exchange of relations of a school with its numerous public services are, to a great extent, determined by the characteristics of public institutions: particularly by tradition, norm and security of public investments. She has observed that irreprocity and asymmetry are typical of the exchange of the relations of a school with its stockholders which means that the users and buyers of educational services of public schools, in most cases, do not receive partnership status. She has proved this by the fact that teachers in schools dispose of different sources of power and the possibilities of activating them, among which the role of examiner is their most important one. Assured in the adequacy and usefulness of their services the schools do not establish a partner relationship with their users, buyers and other stockholders. The guarantee for achieving reciprocity, symmetry and the uniform distribution of power the author sees in the introduction of marketing philosophy. The introduction of a marketing relationship reflected through the philosophy of cultural dialogue, reciprocity and symmetry in relations are conditions necessary for a school to really satisfies very different and sometimes contrary needs of its stockholders, thus fulfilling its mission.

Key word: marketing relations, reciprocity exchange, education, (quasi) market, exchange relations, public school, power distribution, partner status.

RELIGIJA IN POLITIKA - Spremembe v deželah prehoda

Marjan Smrke, dr. socioloških znanosti

Najvidnejši religiolog mlajše generacije sistematično piše najprej o religijskih vzorcih v svetu krščanstva. Posebej se osredotoči na srednje in vzhodnoevropske države in podaja prerez religijskega dogajanja v teh državah v predkomunističnem, komunističnem in postkomunističnem obdobju. V središču zanimanja je odnos religije in politike, cerkva in državnih oblasti ter poseganja verskih organizacij v sfero civilne družbe (izobraževanje, kultura,...). V obravnavo vključuje podatke najnovejših raziskav v predstavljenih državah in lastno interpretacijo teh dogajanj.

216 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 2.940,00

Cena za vas: 2.352,00 SIT

MASADE DUHA - Razpotja sodobnih mitologij

Mitja Velikonja, dr. sociologije kulture

Avtor v uvodnem delu najprej pojasni, kaj sploh je mitologija, kako je nastajala v pradavnini in kako se izoblikujejo sodobne mitologije in mitski junaki. Prvi del knjige je posvečen mitologiji totalitarizma in kultu vodje, mitologiji nacionalizma, mitom prehoda, obredij in reda. Drugi del pa s številnimi primeri opisuje mitologijo Srednje Evrope, južnoslovanskih narodov in v posebnem poglavju slovenske mitske predstave in junake.

212 str., 140x205 mm, broš., črno-bele fotografije.

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Cena za vas: 2.016,00 SIT

KRISTJANSTVO IN MUSLIMANI

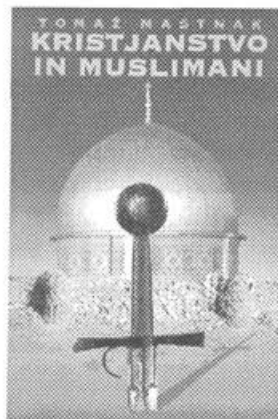
Tomaž Mastnak, dr. družbenih ved

Avtor obravnava evropsko politično, versko in kulturno dogajanje med 11. in 14. stoletjem. V središču je odnos med gibanjem za "sveti" mir v Evropi in pridiganjem "svete" vojne proti nevernikom, ki je rezultiralo v križarskih vojnah. Razkriva stališča in vlogo glavnih protagonistov in mislecev krščanskega zahoda, a tudi najnovejše interpretacije tiste dobe in njenih osebnosti.

312 str., 160x240 mm, broš.

Prodajna cena: 3.360,00 SIT

Cena za vas: 2.688,00 SIT

SVETOVNO PODJETJE -

Izzivi mednarodne proizvodnje

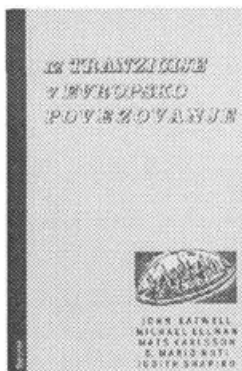
Marjan Svetličič, dr. ekonomskih znanosti

Delo sistematično obravnava tako doktrine kot vse bolj razširjene oblike mednarodne proizvodnje ter njihov različen pomen in vpliv na velike, srednje in majhne države, analizira součinkovanje nacionalnih gospodarstev ter dejavnosti multinacionalnih podjetij in najbolj dinamične oblike današnjih mednarodnih ekonomskih odnosov - tujih neposrednih investicij. Natančno prikaže posledice novih tendenc v mednarodnem gospodarstvu, posebno poglavje pa je posvečeno nadvse aktualnemu vključevanju Slovenije v Evropsko unijo.

428 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 3.990,00 SIT

Cena za vas: 3.192,00 SIT

IZ TRANZICIJE V EVROPSKO POVEZOVANJE

*John Eatwell, Michael Ellman, Mats Karlsson,
D. Mario Nuti in Judith Shapiro.*

V knjigi o socialnem in gospodarskem prehodu in evropskem povezovanju srednje in vzhodnoevropskih držav avtorji analizirajo osem področij: javno upravo, brezposelnost, socialno politiko, kmetijstvo, industrijo in storitve, privatizacijo in upravljanje podjetij, mednarodno trgovino in makroekonomska problematiko. Vsako poglavje vsebuje priporočila za reševanje opisanih problemov. Svetovna banka je knjigo razglasila za **knjigo meseca** februarja 1996.

272 str., 140x205 mm, broš., grafi in tabele.

Prodajna cena: 2.625,00 SIT

Cena za vas: 2.100,00 SIT

AKTUALNOST J. M. KEYNESA

dr. Neven Borak, dr. Ivo Fabinc, dr. Marko Jaklič, dr. Andrej Kumar, dr. Marko Lah, dr. Vilijem Merhar, dr. Oto Norčič, dr. Davorin Savin, dr. Marjan Senjur, dr. Andrej Sušjan in dr. Maks Tajnikar

J. M. Keynes je eden vodilnih ekonomistov 20. stoletja, mislec, ki je s svojimi deli sprožil t.i. keynesijansko revolucijo in v temeljih spremenil ekonomskoteoretične poglede na svetovno gospodarstvo.

Ob petdesetletnici Keynesove smrti je nastal zbornik dvanajstih prispevkov, v katerih avtorji osvetlujejo pomen Keynesove teorije za današnjo svetovno ekonomsko ureditev. Tematsko segajo od analiz keynesijanske teorije gospodarskega razvoja, denarja, potrošnika, tveganj in pričakovanih prek vprašanj mednarodne gospodarske ureditve in mednarodnih pretokov kapitala do problematike gospodarstev v transformaciji.

Obseg: 200 str., format 140x205 mm, broš.

Prodajna cena: 3.150,00 SIT **Cena za vas: 2.520,00 SIT**

NAVODILA SODELAVCEM

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanje recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

PREDSTAVLJAMO VAM NOVO PODOBO FRUCTALOVIH
SOKOV IN NEKTARJEV.

ODSLEJ SE VSI NAŠI SOKOVI IN NEKTARJI ODEVAJO V NOVO ENOTNO PODOBO
IN PONAŠAJO S SKUPNIM IMENOM FRUCTAL!

SOKOV JABL, FRUCTA ORANGE, SUNNY DAY NI VEČ.

PREPOZNALI JIH BOSTE PO MODREM TRAKU, KI JE SIMBOL
TRADICIJE IN KAKOVOSTI,

PO ZNAČILNEM IN RAZPOZNAVNEM BARVNEM
RAZLIKOVANJU NEKTARJEV IN SOKOV.

GLEDE NA VSEBNOST SLADKORJA LOČIMO ODSLEJ SOKOVE IN NEKTARJE.

SOK JE PROIZVOD IZ IZBRANEGA SADJA, BREZ DODANEGA SLADKORJA
S STOODSTOTNIM SADNIM DELEŽEM.

VSEBUJE LE SLADKORJE, KI SO NARAVNO PRISOTNI V SADJU.

NEKTAR JE PROIZVOD, KI VSEBUJE NIŽJI ODSOTTEK IZBRANEGA SADJA.
POLNOST IN HARMONIJO OKUSA DOSEŽEMO Z DODATKOM SLADKORJA.

FRUCTAL

v sodelovanju z naravo

MIRO CERAR

POLOŽAJ IN VLOGA PREDSEDNIKA
REPUBLIKE SLOVENIJE

FRANCE ČERNE

SODOBNI INTELKTUALEC - FUNKCIJA,
ČAS IN DRUŽBA

MITJA ŽAGAR

ASIMETRIJE

ZLATKO JANČIČ

LASTNIKI ORGANIZACIJSKE SKUPNOSTI

STANKA SETNIKAR-CANKAR

EKONOMSKI VIDIKI SPREMEMB V DELOVANJU
JAVNEGA SEKTORJA

BOŠTJAN ANTONČIČ

BENCHMARKING V SLOVENIJI

RENATA ZUPANC-GROM

OCENA MOŽNOSTI IN POTREBE PO UVEDBI
MARKETINGA V JAVNIH ŠOLAH

OSAMOSVAJANJE IN POVEZOVANJE

